

FŐOLDAL / ARCHÍVUM / szám 34 (2011)

szám 34 (2011)

MEGJELENT: 2011-02-15

ARTICLES

Tartalom

Gábor Molnár

GAZDASÁG-, SZERVEZÉS- ÉS REGIONÁLIS TUDOMÁNYOK

Az iszlám bankrendszer néhány kérdése

Sándor Ligeti

 PDF

Policentrizmus, nagyvárosi terek Magyarországon és világszerte

Tibor Pintér

 PDF

A Dél-Dunántúl régió mortalitási viszonyainak elemzése a főbb betegségcsoportokban

Katalin Molnárné Barna, Tamás Molnár

 PDF

A kölcsönösségen alapuló géphasználati formák megvalósíthatóságának kérdései a Dél-Dunántúl régióban

Lívia Tóthné Heim

 PDF

ERP rendszerek globalizálódása

Péter Bagó

The similarities and differences of HRM in higher education institutions in Hungary and England

Mónika Bodor

 PDF (ANGOL)

Menedzserek személyes hatékonysága idővizsgálatok tükrében

Éva Bácsné Bába

 PDF

Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának megítélése a szervezetben

Krisztina Dajnoki

 PDF

EMBER ÉS TERMÉSZET

The role of humans in the development, survival and conservation of semi-dry grasslands in Central-Europe

Eszter Illyés, Tamás Mezei

 PDF (ANGOL)

Ember és természet viszonya: a határ, a dűlőnevek és a dűlőutak ismeretének tükrében

Gabriella Lanszkiné Széles

 PDF

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

El istmo invisible. Los casos de El Salvador y Nicaragua

Mónika Szente-Varga

 PDF (SPANYOL)

Falucsúfolók, szállóigék és a falvak egymás közti divatja: fonó, Gölle, Kisgyalán és a környező falvak példáján

Gabriella Lanszkiné Széles

 PDF

NEVELÉSTUDOMÁNY

Az ICT – a multimédia alkalmazásának módszertani kérdései

Miklós Magyar

LATEST PUBLICATIONS

 1.0

 2.0

 1.0

INFORMÁCIÓ

Olvasóknak

Szerzőknek

Könyvtárosoknak

NYELV

Deutsch

English

Magyar

MAKE A SUBMISSION

cop. Szerzők, 2021 cop. Szerkesztők, 2021.

A kiadványra a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: CC-BY-NC-ND-4.0.

Kiadja a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campusa

7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40. | Pf.: 16. | Tel.: 82/505-800, 82/505-900 | Fax: 82/505-

Platform
workflow
OJS / PR

Az iszlám bankrendszer néhány kérdése

Ligeti Sándor*

Abstract **Some questions of Islamic banking.** Islamic banking is considerably different from conventional banking system since the Muslim religion forbids giving or receiving interest. The competition with conventional banks forced Islamic banks introduce new products and institutions such as Islamic bonds, structured products and mutual funds based on traditional Islamic financial products. They replicate short selling as well. These products and institutions indicate debates among Islamic scholars, law schools in different Muslim countries whether they are acceptable on the basis of the Sharia or not. Liquidity management is easier in Islamic banks because of their main source of liquidity is customer deposits and their leverage is lower than in conventional banks. Their disadvantage is the lack of the limited role of interbank market and the lender of last resort of central banks. Global financial crisis impacted Islamic banks less than the conventional banks because the profit and loss sharing system, the lower leverage and the prohibition of speculation. The recent policy changes in Muslim world can boost the spread of Islamic banking.

Keywords Islamic banking, securities, liquidity, financial crisis

Az iszlám bankok gyors terjedése, a konvencionális bankoktól való eltérésük fokozta a tevékenységükre irányuló érdeklődést. Az iszlám bankrendszer legfontosabb sajátossága a kamat szedés és fizetés tilalma. Az ezt meghatározó vallási előírásokkal és az ezeken alapuló iszlám pénzügyi termékekkel, banktevékenységgel egy előző tanulmányban foglalkoztunk.¹ A következőkben főleg olyan pénzügyi termékeket, megoldásokat ismertetünk, amelyek közelítenek a konvencionális bankok gyakorlatához. Ilyenek az iszlám pénzügyi gyakorlatban alkalmazott értékpapírok. Az értékpapírosítás kevésbé terjedt el, mint ahogy a konvencionális pénzügyekben

* Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Pénzügy és Számvitel Tanszék
E-mail: ligeti.sandor@ke.hu

¹ Ligeti 2007, in: Lentner 2007, 487–502.

elfogadott. Az elfogadott iszlám pénzügyi termékeken alapuló befektetési alapok működnek. Sok vitát okozott a derivatívok, strukturált termékek alkalmazhatósága, illetve a short eladásokat másoló műveletek folytatása. Az iszlám bankok sajátosságai a likviditás kezelésénél is a konvencionális bankoktól eltérő módszereket követelnek meg. Ezek bevezetéséhez, alkalmazásához el kell nyerni az iszlám jogtudósok beleegyezését. A 2007–2008-as pénzügyi válság kevésbé érintette az iszlám bankokat, mint a konvencionális bankokat, ez fokozta az alapelveikre, tevékenységükre irányuló érdeklődést tradicionális és a későbbiekben bevezetett pénzügyi termékeik iránt.

Értékpapírok, befektetési alapok

***Sukuk*²**

A sukuk iszlám kötvény, vagy más fordítás szerint részvételi jegy annyiban különbözik a konvencionális kötvénytől, hogy a kibocsátás a sarianak megfelelő anyagi eszközök cseréjén alapul.

Az ijara (lízing) sukuk a legkedveltebb sukuk forma, amely lízingelt eszközökön alapul. A sukuk névértéken, diszkonttal, vagy prémiummal forgalmazható az elsődleges és a másodlagos piacokon. Egy vállalat, amely meg akar venni egy eszközt, kibocsát részvételi jegyeket, amelyek összegéből megveszi az eszközt, az eszköz tulajdonosai a részvételi jegyek birtokosai, a vállalat lízingeli az eszközt, a lízingdíjat szétosztják a részvételi jegyek birtokosai között. A sukuk kibocsátója lehet egy pénzintézet, vagy maga a lízingelt eszközt igénybe vevő vállalat.

A murabaha sukuk murabaha szerződésen alapul, az egyik fél biztosítja a tőkét, a másik fél gazdálkodik. A részvételi jegy tulajdonosa birtokában van az eszköz, részesedik a tevékenység profitjából vagy veszteségéből. A murabaha sukuk-ot már működő vállalat bocsáthatja ki egy eszköz vagy tevékenység finanszírozására, amelyet elkülönít könyveiben. Az igénybe vevő meghatározott időszakonként díjat fizet, lejáratkor piaci áron törleszt.

A musharaka sukuk hasonló a murabaha sukuk-hoz, a különbség az, hogy az utóbbinál a tőkét egy partner biztosítja, a musharaka sukuk-nál többen adják össze a tőkét. A részvételi jegyek birtokosai tulajdonában van az eszköz, részesednek a tevékenység profitjából vagy veszteségéből.

A murabaha sukuk-ot rövid- és középlejáratú finanszírozásra használják. A murabaha szerződés azt jelenti, hogy eladnak egy eszközt, amelynek árát költség plusz alapon határozzák meg, amelyből a finanszírozók a tőke arányában részesülnek. Ezt a sukuk-ot csak névértéken lehet forgalmazni, ezért csak az elsődleges piacon jelenhet meg, amely likviditását csökkenti.

A konvencionális kötvény és a sukuk közötti különbség az, hogy a kötvény tulajdonosa meghatározott jövedelemre tesz szert, a sukuk tulajdonosa ki van téve a profit, illetve veszteség alakulásának. A sukuk a kötvények közül a fedezett kötvényekhez hasonlít, amelyeket jelzáloghitel, vagy költségvetési, önkormányzati hitelek fedezetével bocsátanak ki. A projektfinanszírozó sukuk kibocsátás megfelel az iszlám alapelveknek, mivel itt materiális eszközök, projektek finanszírozásáról van szó

² A sukuk osztályozása részletesen megtalálható Mirakhor–Zaidi 2007, in: Hassan–Lewis 2007, 53-61.

és a befektető osztozik a projekt profitján, illetve veszteségén. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy nincs jelentős befektetői kereslet a projektet finanszírozó hosszú lejáratú sukukra. A már kibocsátott sukukot a befektetők nem forgatják lejáratig, portfóliójukban tartják, így nincs kellő likviditás. Intő példa, hogy Szaúd-Arábiában meghiúsult a Jubail olajfinomító sukuk által történő finanszírozása.³ Ennek ellenére azt várják, hogy a közeljövőben megélénkül a projektfinanszírozó sukuk kibocsátás intézményi befektetők bevonásával és a kormányok támogatásával. Le kell küzdeni azt az ellenérzést is, hogy zöldmezős beruházások lévén, nem már meglévő, hanem jövőbeli materiális eszközökről van szó.

Malajziában a leggyakoribb a sukuk kibocsátás, de mivel ez túlnyomórészt helyi valutában történik, az országon kívül nem használják. Sukuk-nak tekinthetjük a Bahreinben kibocsátott 90 napos kincstárjegyeket, amelyeket alumínium és olaj murabaha szerződésekkel fedeznek. Az árfolyam nem képezi alkudozások tárgyát, a papírokat lejáratig meg kell tartani, így likviditási célra nem használhatók.⁴ Az iszlám pénzügyi intézetek könyvelő és auditáló szervezete (Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions) 14féle sukuk-ot tart számon, amelyek közül vannak forgatható és nem forgatható papírok, lejáratuk a rövid lejáratától az – ingatlanokat és projekteket finanszírozó – hosszú lejáratig terjed. A konvencionális kötvényekkel való összehasonlításukat is szolgálja, hogy mércéként (benchmark) a Libort használják. Mivel a sukuk sariának megfelelő eszközökön alapul, az iszlám tudósok szorgalmazták, hogy a Libor helyett más mércét kell találni, de addig a Libort használják a hitelezési kockázat beárazására.⁵

2009-ben a sukuk kibocsátás fő területe Ázsia volt, az összes kibocsátás 63,9%-ával, egyedül Malajziában volt az összes kibocsátás 54,1%-a, a Közel-Kelet részesedése 33,5% volt. 2010. I. félévében az összes kibocsátás 70%-a Ázsiára, 30%-a a Közel-Keletre jutott,⁶ Malajziában a kormány támogatta a sukuk kibocsátást. A központi bankban, amely maga is kibocsátó volt, működő Saria Bizottságot felruházták az országban felmerülő pénzügyi jogi viták eldöntésének jogával. A sukuk piacon nem csak a központi bank jelent meg, hanem költségvetési szervek, biztosító társaságok, nyugdíjalapok, befektetési alapok is. A növekvő kibocsátás mellett nagy forgalmú másodlagos piac is kialakult. A rövidlejáratú sukuk piacon a központi bank által kibocsátott sukuk hozama a magánkibocsátások mércéjéül szolgált, növelve a piacon a likviditást.

Az Öböl országokban a sukuk kibocsátás 2009, 2010-ben a globális pénzügyi válság miatt visszaesett, de a bizalom visszatérésevel 2011-re megélénkül. Említésre méltó Omán, ahol egyedül az Öböl államok közül tiltották az iszlám banktevékenységet, mert azt tartották, hogy univerzális bankokra van szükség. 2011 májusában törvény engedélyezte az iszlám bankok működését, mivel meg akarták akadályozni, hogy a hívők pénze kiáramoljon az országból.⁷ Az iszlám országok többségében egymás mellett működnek az iszlám és a konvencionális bankok. Csak iszlám bankok működnek Szudánban és Iránban.

³ Gavin 2010, 52.

⁴ Alexander 2010, 44.

⁵ Di Vanna 2008, 118.

⁶ Gavin 2010a, 94.

⁷ Hancock 2011, 61.

Befektetési alapok

Az 1990-es évek elején fogadták el az iszlám jogtudósok, hogy befektetési alapok is megfelelhetnek az iszlám jog alapelveinek. Így az 1990-es évek elejétől kezdték tevékenységüket az iszlám befektetési alapok.

E befektetési alapok döntő részét a részvényalapok képezik. A tudósok jelentős része megengedhetőnek tartja, hogy ezek az alapok kismértékben a saria-val nem kompatibilis tevékenységekkel is foglalkozzanak. De kizárják az iszlám joggal nem egyező árukkal, szolgáltatásokkal foglalkozó vállalatokba (alkohol, szerencsejáték, pornográfia, stb.) való befektetéseket. Ha kamatozó eszközökkel is foglalkoznak, meg kell „tisztítaniuk” portfóliójukat a kamatjövedelem karitatív célokra való felhasználásával. Ha a vállalatok eszközei likvidek, ezeket csak névértéken szabad értékesíteni. Az alapok nem fektethetnek be olyan vállalatokba, amelyeknél a 12 hónapos átlagban *a./* az adósság-tőke arány, *b./* a készpénz és a kamatozó értékpapírok és a tőke aránya *c./* a vevők és a tőke aránya meghaladja a 33%-ot.⁸

Az ijara befektetési alapok a lízingen alapulnak. A tiltott termékek itt is ki vannak zárva. A lízing díjakat a szerződéskötéskor meg kell határozni, az eszköz a lízingbe adó tulajdonában marad. Az alapkezelő szolgáltatásáért díjat számol fel.

Az áru befektetési alapok, amelyeknél az alap megveszi az árut és nyereséggel eladja, elfogadhatók. A profitot hozzájárulásuk arányában osztják el a befektetők között. Az áruk árát üzletkötéskor ismerniük kell a résztvevőknek. Az iszlám jog tiltja az olyan áruk eladását, amelyek nincsenek az eladó birtokában. Kivételt képez az istisnaa, amelynél megbíznak egy gyártót, hogy később szállíthat egy terméket a vevőnek, valamint a salam, amikor a vevő előre kifizeti a későbbiállítás vételárát. Ezeket a kereskedelmi műveleteket felhasználják a befektetési alapok.

A murabaha keretében az áruk vételénél és eladásánál a költség plusz módszert alkalmaznak. Itt előbb megveszik az árut és csak utána adják el. A murabaha alapok zárt végűek, befektetési jegyeik a másodlagos piacon nem forgalmazhatók. Nem ilyen szigorú a szabályozás az iszlám ingatlan befektetési alapoknál (Islamic Real Estate Investment Trusts). 2005 novemberében a maláj kormány a saria testület véleménye alapján jóváhagyta, hogy a bérleti díjak 20%-a nem sariának megfelelő tevékenységekből származzon.⁹ 2007-ben több, mint 250 iszlám befektetési alap működött, amelyek körülbelül 300 milliárd dollár eszközt kezeltek.¹⁰ Egy másik felmérés szerint¹¹ 2007–2008-ban csaknem 500 iszlám befektetési alap működött és ennek duplájára emelkedését várták 2010-re, mivel nő az érdeklődés az iszlám befektetések iránt. Így elképzelhetőnek tartják olyan alapok létrehozását, amelyek részben részvényekbe, részben fix jövedelmű kötvényekbe fektetnek be. Ez szolgálhatja az alapok diverzifikációját, de az erősödő infláció csökkenti a fix jövedelmet hozó papírok utáni érdeklődést.

A magas jövedelmű magánszemélyek igényének kielégítésére 2008 júliusában a Barclays Capital és a Dubai Multi Commodities Centre Authority (állami szervezet) létrehozott egy sariának megfelelő hedge alapot. De a hedge alapok nem szá-

⁸ Elfakhani – Hassan – Sidani 2007, 259.

⁹ Visser 2009, 115.

¹⁰ Visser i. m., 116.

¹¹ Gavin 2009, 66.

míthatnak széleskörű érdeklődésre az iszlám befektetők között. A válság miatt az iszlám befektetők általában kockázatkerülők, de az iszlám alapok sem kerülhették el a válság hatását, de veszteségeik alacsonyabbak voltak, mint a konvencionális alapoké, mivel a részvényalapok portfóliójában nem lehettek 33%-nál magasabb tőkeáttételű vállalatok, viszont nagyobb volt kitettségük az áruknál és az energiánál.

Értékpapírosítás

A konvencionális értékpapírosítás ellenkezik az iszlám jogelvekkel. Ez akkor alkalmazható, ha az értékpapír mudaraha vagy murabaha (költség plusz) szerződésen alapul, mivel itt az iszlám pénzügyi elveknek megfelelő eszközökről van szó.¹² Ha az értékpapírosításhoz eladási és visszavásárlási szerződés járul, ez többek szerint nem egyezik az iszlám szabályokkal, mivel a későbbi fizetés magasabb összegű és ez kamatszerű jövedelmet is tartalmaz, illetve elválhatnak a pénzügyi eszközök a mögöttes (reál) terméktől. Nem merül fel kifogás, ha az értékpapírosítás lízingen (ijara) alapul.

Az értékpapírosítás első lépése volt, az 1990-es években Malajziában az iszlám magánadósságok értékpapírosítása (Islamic Private Debt Seciurities). Ezek elsősorban murabaha szerződéseken alapultak. A későbbiekben a malajziai jogászok megengedték, hogy ezeket a papírokat diszkontált áron értékesítsék. Ezt a módszert egyáltalán nem fogadták el a Közel-Keleten és az iszlám világ más részén. 2001-ben a bahreini központi bank (Bahrain Monetary Agency) 5 éves lejáratú lízing jegyeket (Islam Leasing Certificates) bocsátott ki, amelyek éves hozama 5,25% volt. A lízing alapját állami eszközök (repülőtér, utak, gyárak, stb.) képezték. Az értékpapírt és a hozamot az állam garantálta. A garantált hozam és a biztosíték lehetővé tette, hogy ezen értékpapírokat a másodlagos piacon forgalmazzák. Népszerűsége és forgalma ellenére támadták ezt a konstrukciót, mivel az eladási és visszavételi szerződést kamatozó hitelekhez hasonlítják, és ezért elvetik. Az eladási és visszalízingelési szerződést többen elfogadhatónak tartják, de vannak jogtudósok, akik nem fogadják el ezt a véleményt, mert szerintük az ismételt eladási, illetve visszalízingelési kötelezettség csorbítja a vevő jogait.

Derivatívok, strukturált termékek

Az iszlám pénzügyekben tiltott a kamat (riba), a túlzott bizonytalanság (gharar) és a hazardírozás (maysir). Ezen az alapon nem fogadhatók el a nyugati pénzügyekben használatos kamatozó pénzügyi termékek. Opciók, határidős műveletek (forward, futures), a short műveletek a tőkeáttételes pozíciók, mivel ellenkeznek az iszlám joggal. Az elfogadott iszlám pénzügyi konstrukciók mellett a bankárok létrehoztak olyan derivatív, hedging pénzügyi termékeket, amelyek megfelelnek a saria előírásának. Ezek vitákat okoztak az iszlám jogtudósok között, hogy vajon megfelelnek-e az iszlám jog előírásainak. Christian Kwek a BNP Paribas egyik igazgatója állította, hogy 2000-ben bankja vezette be az első derivatív terméket, amely megfelelt a saria

¹² Az értékpapírosítással foglalkozik Obaidullah 2007, in: Hassan–Lewis 2007, 191–199. és Jobst 2007, 14–32.

előírásainak. Előtte elképzelhetetlennek tartották a derivatívok alkalmazását, azóta elterjedtek, elsősorban az Öböl menti országokban.¹³

Az iszlám pénzügyekben a derivatívok használatát elősegíti azok standardizálása, amelyet az iszlám és a hagyományos pénzügyeket szabályozó szervezetek által közzétett közös dokumentum tartalmaz. Az International Islamic Financial Market és az International Swaps and Derivatives Association által publikált egyezmény (Tahawwut Master Agreement) megfelel a saria követelményeinek és a legkiválóbb iszlám jogtudósok is elfogadják.¹⁴

Arbun

Arbun, vagy más átírás szerint urbun arabul azt jelenti, hogy egy vétel során a vevő előleget fizet. Abban az esetben, ha a vevő eláll a vételtől, az eladó megtarthatja az előleget. Az iszlám jogtudósok arbunra vonatkozó definíciói alapján az alábbi következtetések vonhatók le:¹⁵

1. Az előleget fizető jogot szerez arra, hogy egy várakozási idő után eldöntse, hogy vásárol, vagy eláll az üzlettől.
2. A várakozási idő hosszát nem határozzák meg.
3. Az előleg része a vételárnak, ha a vétel megtörténik. Ha nem, az eladó megtarthatja az előleget.
4. Egyesek szerint az arbun szerződést nem csak eladásnál, hanem más formánál (pl. lízing) is lehet használni.

Az arbun körüli vitáknál az az álláspont alakult ki, hogy akkor felel meg az iszlám jognak, ha a várakozási idő meghatározott és ezt mindkét fél tudomásul vette.

Az arbun szerződést sok esetben használják iszlám termékek hedge fund-ok, illetve, short eladók a konvencionális termékek másolására (replicate). Az arbun a call opciót helyettesítheti. A különbség az, hogy arbun esetén az előleg beszámít az árba, míg a call opciónál az opció díja nem csökkenti az eladási árat. További különbség, hogy a call opciónál a várakozási idő alatt az eladó jogosult az értékpapír utáni osztalékra, míg az arbun tranzakciónál az arbunt kötő tulajdonosa az értékpapírnak, így ő jogosult az osztalékra. Az arbun szerződés során a jogok és kötelezettségek a vevőre szállnak át.

Wad¹⁶

Az iszlám vallási jog alkalmazása során különböző pénzügyi termékek megítélése korszakonként is változik. Ennek egyik példája a „wad” (ígéret) alkalmazása. A jogtudósok többsége úgy véli, hogy a wad megfelel a sariának, ha nem kötelező érvényű és teljesítése jogilag nem kényszeríthető ki. A másik csoport azt tartja, hogy az ígéret nem csupán erkölcsileg kötelező, hanem jogilag is kikényszeríthető. A két álláspont között helyezkedik el az a vélemény, hogy az ígéret nem kötelező, de ha be

¹³ De Teran 2005, 49–50.

¹⁴ Door open... 2010, 12.

¹⁵ Akhtar 2010, in Venardos 2010, 209–210.

¹⁶ Hasan 2010, 212–219.

nem tartása a másik félnek költséget, veszteséget okoz, az kötelezővé teszi, akár jogi úton is behajtható.

A wad keretében a vevő ígéretet tesz, hogy vásárolni fog az eladótól, szándéka komolyságát bizonyítandó egy biztonsági letétet helyez el. Az eladó ígéretet tesz a (pénzügyi) eszköz eladására. Ez annyiban különbözik az opciótól, hogy nincs prémium, illetve mindkét fél egyedi kötelezettséget vállal. A két különálló kötelezettségvállalásra azért van szükség, mert a saria tiltja a bilaterális kötelezettségvállalást. Az unilaterális és a bilaterális kötelezettségvállalás közötti különbségre nézzünk egy példát.¹⁷ Bilaterális kötelezettségvállalásról beszélünk akkor, ha a feltételek megegyeznek: az eladó azt ígéri, hogy az *A* eseménykor *B* eszközt *C* áron eladja, a vevő ezt ígéri, hogy *A* eseménykor *B* eszközt *C* áron megveszi. Két unilaterális kötelezettségvállalás esetén a feltételek különböznek:

1. az eladó azt ígéri, hogy *A* eseménykor *B* eszközt *C* áron eladja, a vevő azt ígéri, hogy *D* eseménykor *B* eszközt *C* áron megveszi,
2. az eladó azt ígéri, hogy *A* eseménykor *B* eszközt *C* áron eladja, a vevő azt ígéri, hogy *A* eseménykor *B* eszközt *D* áron megveszi.

Islám derivatívok, hedging

Az iszlám derivatívok egyik fajtája a devizapiacokon használt bai'salam szerződés. Ha egy exportőr dollárért szállított egy későbbi fizetési határidőre és fél attól, hogy a dollár közben leértékelődik, eladhatja a várható árbevételt a forward piacon. Partnerre nyilván arra számít, hogy a dollár felértékelődik és így nyereségre is szert tehet. Ezt természetesen spekulációs céllal teszi, de kevésbé tartják elfogadhatatlannak, mint egy hagyományos forward ügyletet, mert a helyi valutában történő fizetés a szerződés megkötésekor történik. Ennek ellenére sok jogtudós elfogadhatatlannak tartja a bai-salam műveleteket a devizapiacra.

Az iszlám elveknek megfelelően lehet deviza swap ügyletet is kötni. Ha két különböző országban lévő exportörnek a másik ország valutájában van kintlévősége, akkor a később esedékes bevételüket swap keretében elcserélhetik. Ezt úgy is lebonyolíthatják, hogy a szerződés megkötésekor hazai valutában hitelt nyújtanak egymásnak. Ha ezek a hitelek kamatmentesek, nem kifogásolhatók az iszlám jog szempontjából.

A forward ügyletek mellett futures üzletek is lehetnek. Ha a futures ügyletet csupán spekulációs céllal kötik, ellenkezik az iszlám joggal, ha azonban áruszállításra vonatkozik, elfogadható. Mivel a Próféta idején nem merült fel a valutaárfolyam kockázata, ezért ennek fedezéséről sem írtak. Napjainkban muzulmán üzletemberek is találkoznak az árfolyamkockázattal, ha egy későbbi időpontban a fizetést idegen valutában kell teljesíteniük. Ennek kiküszöbölésére a forward piacon vehetik meg az idegen valutát. A fedezeti (hedging) művelet jogosultságát a tudósok általában tagadják. Ellenérveik a következők:¹⁸ A fedezeti művelet magában foglalja a nagyfokú bizonytalanságot, a kamatot és a forward valuta műveleteket, amelyeket tilt a saria. Ezzel szemben megjegyezhetjük, hogy a fedezeti művelet csökkenti a bizonytalanságot. Nem merül fel kamat, ha az iszlám bank az azonnali piacon megvásárolt idegen valutát a hátralévő időre nem kamatozó eszközökbe, hanem az iszlám jogelvek-

¹⁷ V.ö: Hasan 2010, in Venardos 2010, 219.

¹⁸ Chapra 2007, 352.

nek megfelelő eszközökbe fekteti be. Bár az iszlám jog tiltja a forward műveleteket, napjainkban, amikor a valutaárfolyamok volatilisak, a forward művelet csökkenti a bizonytalanságot és hozzásegít a vagyon megőrzéséhez, ami megfelel az iszlám jognak. A fedezeti műveleteket lebonyolító pénzügyi intézetek a megkeresett díjakat iszlám pénzügyi eszközökbe fektetik be. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a hedging nem spekulációs célokat szolgál. Egy malajziai jogtudós, Kamali összefoglalja a futures műveletekkel szemben felhozott ellenérveket, illetve azok cáfolatát.¹⁹

1. A futures művelet nem tekinthető szerencsejátéknak (maysir) ha gazdasági célt, ár(folyam) kockázat csökkentését szolgálja.
2. A short eladást az iszlám jog csak egyedi áruknál, eszközöknél tiltja, helyettesíthető javaknál nem.
3. Nem tekinthető az iszlám jog megsértésének, ha az eladó nincs az áru birtokában eladáskor futures műveletnél, mert a futures tőzsde központi elszámolási rendszere garantálja a szállítást.
4. A későbbi szállítás és fizetés tiltása nem található meg a Koránban és a szunnában (szokás, Mohamed próféta kijelentéseinek, tevékenységén alapuló hagyomány).

Tehát Kamali szerint a futures műveletek az iszlám jog szerint megengedhetők, kivéve azon eseteket, amelyek tiltott áruk kereskedelmére, illetve kamatozó pénzügyi termékekre vonatkoznak. Futures piacok működnek muzulmán országokban, így Indonéziában kávé és pálmaolaj, Kazahsztánban gabona, Malajziában pálmaolaj, részvényindex, állampapír, Törökországban valuta. Ezen kívül over-the-counter piacok több országban, így Iránban.²⁰

Short eladás²¹

A részvények short eladása hosszú időn keresztül elképzelhetetlen volt az iszlám pénzügyekben. A későbbiekben fejlődtek ki azok a módszerek, amelyek a sariának megfelelő módon másolják (replicate) a short eladást. Hedge alapok és más intézményi befektetők keresik ezen módszerek alkalmazásának lehetőségét. Az iszlám jogtudósok jelentős része a szunna alapján támadja a short eladást, mivel szerintük egy olyan értékpapír, amelynek az eladó nem tulajdonosa, csak kölcsönbe vette, nem adható el. A klasszikus szöveg értelmezése vitát indukált, mivel az eredeti arab kifejezés (inda) különböző módon értelmezhető, hogy vajon a birtoklásra, vagy a hatáskörben történő elérhetőségre vonatkozik. Emellett találkozhatunk olyan véleménnyel is, amely szerint az eladási tilalom csak egyedi eszközökre vonatkozik, helyettesíthető, sztenderdizálható eszközökre nem. Ezen az alapon a salam (forward eladás) csak a sztenderdizálható javakra vonatkozhat, amelyeknél nem követelmény, hogy az eladó a szerződés megkötésekor a javak birtokában legyen, részvényekre nem. További ellenvélemény, hogy a short eladásnál margint kell elhelyezni, amely a bróker cég számláján hozamot hoz. Ez megkerülhető, ha a bróker sariának megfelelő eszközökbe fektet be. A legszigorúbb iszlám jogtudósok szerint a short eladás máso-

¹⁹ Idézi: Visser 2010, 74.

²⁰ V.ö. Visser uo.

²¹ Calder 2010, in Venardos 2010, 277–311.

lása ellentmond az iszlám szellemének. Mások azt állítják, hogy e merev értelmezés miatt az iszlám pénzintézetek teret veszhetnek a konvencionális pénzintézetekkel szemben.

A 2000-es években iszlám hedge alapok és iszlám tőzsdén kereskedett alapok (exchange-traded funds) kezdték meg tevékenységüket, amelyek igényelték, hogy megtalálják a short eladás iszlám lehetőségét.

Ijara (lízings) keretében történő short eladás. Az egyik fél, aki lízingeli a tulajdonos részvényeit, használja (eladja), majd a lízing időszak végén visszaszolgáltatja a részvényeket. Ezt a konstrukciót sok jogtudós támadja, mivel a részvénynek a tulajdonos birtokában kell lennie a lízing szerződés időtartama alatt. Ennek ellentmond az, ha a részvényeket időközben eladják. További ellenérv, hogy csak materiális eszközöket lehet lízingelni, pénzügyi eszközöket nem. Megengedőbb az a nézet, hogy a lízingelt pénzügyi eszközöket el lehet adni, mivel ez a piac élénkítését, a társadalom jólétét (welfare) szolgálja. E vita elméleti szinten maradt, mivel az ijara keretében történő short eladás nem került gyakorlati alkalmazásra.

A salam (előre történő fizetés, későbbi szállítás) alapján történő short eladásnál az egyik fél előre kifizeti a részvények ellenértékét, amelyeket a short eladó elad, majd határidőre leszállítja azokat. A jogtudósok egy része csak a materiális eszközöket tartja salam-ra alkalmasnak, részvényeket nem. A salam-on alapuló short eladásnál előre történik a fizetés, a hagyományos short eladásnál nincs előre történő fizetés. Bár általánosan nem elterjedt ez a technika, 2005-ben a Newedge bróker cég (a Societe Generale és a Calyon közös vállalata) lehetőséget teremtett, hogy az iszlám hedge alapok salam alapon folytathassanak short eladási műveleteket.²²

A wad (egyszemélyi ígéret) alapján történő short eladás két fajtáját figyelhetjük meg. A londoni székhelyű Amiri Equity Alternative Strategies Fund (AEAS) a következő megoldást alkalmazza: az AEAS és egy ügyfél ígéretet tesz, hogy vagy elad egy részvényt az árfolyam emelkedésekor, vagy esésekor. Csak az egyik ígéretet kell teljesíteni, mivel az árfolyam csak az egyik irányba mozdul el. Ez hasonló a konvencionális szintetikus short eladáshoz, amikor vesznek egy put opciót és kiírnak egy call opciót.

2009-től a Malajziai Tőzsde a wad-ot más módszerként alkalmazza a short eladás másolására. A részvényt tulajdonosa eladja egy központi elszámoló-háznak, (amely maga a Malajziai Tőzsde) amely eladja a részvényt a „használójának”, aki ezt eladja a piacon, majd a későbbiekben megvásárolja a piacon, hogy kötelezettsége alapján eladja a központi elszámoló-háznak, amely ezután eladja a részvény eredeti eladójának. A részvény „használója” élvezheti az árak esését, így nyereségre tehet szert, úgy, mint a short eladó. A központi elszámoló-ház használati díjat fizet a részvény eredeti eladójának, ez eredeti „felhasználó” valamivel magasabb használati díjat fizet a központi elszámoló-háznak. Itt nincs szó kölcsön adásról és vételről, mint a konvencionális shortügyletnél. Vita tárgyát képezi, hogy az egyszemélyi ígéret mennyiben jelent kötelezettséget. Egyes jogtudósok szerint teljesítése nem kényszeríthető ki, így bíróságon sem érvényesíthető. Mások szerint a wad mind erkölcsi, mind jogi elkötelezettséget jelent, így bíróságon is érvényesíthető. A folytatódó viták ellenére megállapíthatjuk, hogy a Malajziai Tőzsde gyakorlata ellen a saria tudósok nem emeltek kifogást.

²² Calder 2010, 296.

Az arbun (előlegfizetés) alapján történő short eladás egy konvencionális ügyletnek hasonlít. 2008-ban a Shariah Capital a hedge alapok részére Al Shafi néven hozott létre egy részleget arbun alapú short eladások lebonyolítására a Barclays Capital-t alkalmazva bróker céggént. A bróker vállalja, hogy jegyzett árfolyamon fog eladni részvényeket a short eladónak, aki előleget fizet és a részvények birtokosa lesz. Később a bróker cégen keresztül piaci árfolyamon eladja egy harmadik félnek. A továbbiakban a short eladó zárja pozícióját, a bróker cég segítségével piaci árfolyamon megveszi a részvényeket és visszaadja (eladja) a brókernek. Az előleget a bróker megtartja. Az előleg a konvencionális short műveleteknél fizetendő marginhoz hasonlítható.²³

E konstrukció saria megfelelése körül is viták folynak. Egyesek elfogadhatónak tartják, mert a modern időkben jól szolgálja a gazdaságot. Az ellenzők szerint bizonytalansággal jár, mert a szerződés teljesítésének nincs határideje, így az eladó nem tudhatja, hogy az előleg fizetése után partnere megveszi-e a részvényeket, ezért a jogtudósok javasolják, hogy az arbun szerződésnek legyen lejárata. Ennek ellenére bizonytalan, hogy az előleg fizetője vásárolni fog-e vagy sem. Érdekes, hogy az iszlám short eladásokat lebonyolító cégek a Malajziai Tőzsde kivételével nem az iszlám világban működnek, így az Amiri Capital Nagy-Britanniában, a Newedge a kontinentális Európában, a Shariah Capital az Egyesült Államokban. Ügyfeleik elsősorban az Öböl Államokból, Dél-Kelet-Ázsiából és az iszlám világ más országaiból kerülnek ki.

Az iszlám short eladás körüli viták a jövőben is folytatódhatnak. Az iszlám bankárok azt remélik, hogy a jogtudósok egyre több pénzügyi terméket, pénzügyi innovációt fogadnak el. Az iszlám tudósok idegenkedése mellett a Madoff botrány is hozzájárult az iszlám hedge alapokkal szembeni tartózkodó magatartáshoz. Az iszlám hedge alapok szerepét mutatja, hogy az iszlám alternatív termékek piaca 5 milliárd dollár, a konvencionális hedge alapok piaca 2000 milliárd dollár, a kibocsátott sukuk (kötvények) összege 70 milliárd dollár.²⁴

Likviditás

A konvencionális bankoknál jelentkező likviditási problémák mellett az iszlám bankoknál, jellegükből következően, speciális kérdések is felmerülnek.²⁵ Így például egy mudaraba (költség plusz) ügyletnél a követelés csak lejáratkor esedékes, a bank csak névértékben adhatná el a másodlagos piacon, így a bank likviditási problémák esetén veszteséget szenvedne. A salam és az istisna szerződéseknél problémát okoz, hogy nem lehet ezeket a saria szerint eladni, mert nincsenek a bank birtokában. A likviditás keretében további problémát okoz a pénzpiac hiánya. Ennek kiküszöbölésére létrehozna bankközi kölcsönön, profitmegosztáson alapuló pénzügyi eszközöket, illetve egymás közötti kamatmentes kompenzációs betét elhelyezési konstrukciókat. A központi banktól felvehető rövidlejáratú hitelek nagyon csekély szerepet töltenek be az iszlám pénzügyekben, mivel ezek nem saria kompatibilisek.

²³ Calder 2010, 301–305.

²⁴ Alexander 2009, 38.

²⁵ Akhtar 2010, 242–243.

2010 októberében hozták létre a Nemzetközi Iszlám Likviditás Menedzsment Társaságot (International Islamic Liquidity Management Corporation) az iszlám bankok likviditási problémáinak enyhítésére²⁶ mivel nem állnak rendelkezésükre a konvencionális bankok likviditásmenedzselési eszközei. Az iszlám bankok fő forrásai az ügyfélbetétek, e téren előnyben vannak a konvencionális bankokkal szemben, valamint az, hogy alacsonyabb a tőkeáttételük és egyáltalán nem, vagy kevésbé folytatnak derivatív műveleteket, ezért likviditási helyzetük általában jónak mondható. A globális pénzügyi válság után a Bázeli Szabályozás, illetve az egyes országok felügyelő hatóságai nagyobb figyelmet szentelnek a likviditás biztosítására.

A leginkább használt iszlám likviditáskezelési eszköz az árukon alapuló murabaha szerződés, de ennél is felmerül a partner nem fizetésének kockázata. Az Angliában működő bankoknál a felügyelő hatóságok (FSA) megkövetelik a hitelminősítők által AAA fokozatúnak tartott értékpapírok tartását. Ennek a kritériumnak az iszlám eszközök közül csak az Iszlám Fejlesztési Bank (Islamic Development Bank) által kibocsátott sukuk felel meg.

Katarban nem fizetnek a kereskedelmi bankoknak az elhelyezett felesleges likviditás után, de szükség esetén lehetőségük van a központi banktól kamatmentes hitelt igényelni. A malajziai központi bank a nála elhelyezett betétek után saria kompatibilis „ajándékot” fizet a kereskedelmi bankoknak, szükség esetén végső hitelezőként rendelkezésükre áll. Bahreinben olaj és alumínium murabaha szerződéseken alapuló 90 napos kincstárjegyeket vehetnek a bankok, de lejáratig meg kell tartaniuk, így napi likviditáskezelésre nem alkalmasak. Mivel az iszlám országok hitelminősítői megítélése különböző, ezért nemzetközi likvid eszközök kibocsátása nehézségekbe ütközik, ezt a problémát enyhítheti az Iszlám Fejlesztési Bank által kibocsátott sukuk.

Az iszlám bankok és a konvencionális bankok összehasonlítása

Az iszlám bankok és a konvencionális bankok tevékenységének összehasonlítása során tekintsük át, hogy milyen érvek szólnak az iszlám bankok mellett és ellen.²⁷

Az iszlám bankok mellett szóló érvek.

1. Kisebbségi fizetőképesség elvesztésének (inszolvencia) lehetősége. Mivel az iszlám bankok alapelve a profit és veszteség megosztása, a finanszírozott vállalkozások veszteségét a betétesekre át lehet hárítani. Egyes betéteknél a bank implicit ígéretet tesz, hogy egy minimális hozamot fizet, más betéteknél garantálja, hogy a betétes nem viseli a befektetés veszteségét. Így a folyószámla betéteknél, amelyeket nem mint betétet, hanem vagyont őrző számlákat tekintenek, a betétes teljes összegben visszakapja pénzét. Ezekben az esetekben a hitelezés veszteségét a bank viseli. A profit és veszteség megosztási rendszer védi a bank fizetőképességét, de nem védi meg a likviditási zavaroktól, ha az eszközök és források lejáratát eltér.
2. A profit és veszteség megosztási rendszerben mind a bank, mind a betétesek jobban figyelnek, hogy a hiteladósok milyen eredményességgel használják fel befektetett pénzüket. A betétesek olyan bankokat választanak,

²⁶ Alexander 2010, 42.

²⁷ V.ö. Visser 2009, 134–141.

amelyek magasabb profitot realizálnak, bár meg kell jegyeznünk, hogy a betétesek információi, úgy, mint a konvencionális bankoknál, hiányosak.

3. Az iszlám bankok olyan ügyfeleket is vonzanak, akik vallási okokból nem fordulnak konvencionális bankokhoz, ezzel is kibővítve a pénzügyi közvetítők szerepét. Sajnálatos, de előfordult, hogy családok visszaéltek az iszlám bank megnevezéssel és elsikkasztották a befektetett pénzt. A legjellemzőbb példa, amikor a BCCI ígéretet tett, hogy iszlám pénzügyi intézetek pénzét sariának megfelelő pénzügyi termékekbe fekteti be, de ezt nem tette meg és bukásakor a befektetések elvesztek.
4. A spekulációs lehetőségeket csökkenti, hogy az iszlám pénzügyek reál javak finanszírozásán alapulnak. Ezt az előnyt csökkenti, hogy nem használják az egész pénzügyi eszköztárat, fedezeti műveleteket, derivatívokat, stb.

Az iszlám bankok hátrányai.

1. A profit és a veszteség megosztási rendszer csökkenti a banki involvencia kockázatát, de következetesen alkalmazva áthárítják a veszteséget a betétesekre.
2. Magasabbak a költségek, mint a konvencionális bankoknál. Mivel az iszlám pénzügyek alapvető terméke a murabaha, ezért két eladási szerződést kell kötni, amely növeli az adminisztrációs költségeket. További költséget okoz a Saria Bizottságok fenntartásának költsége, valamint az, hogy az iszlám bankok a bankközi hitel lehetőségének hiányában több likvid eszközt tartanak, mint a konvencionális bankok.
3. A megbízó-ügynök probléma is fokozottabban jelentkezik, mint a konvencionális bankoknál, mivel a saria kevesebb lehetőséget biztosít kártérítésre (büntető klauzulák alkalmazására).
4. Az iszlám bankok kevésbé finanszírozzák a kis- és középvállalatokat, mivel a hitelezés alapja az áruk forgalma, így az állandóan lekötött forgóeszközök finanszírozása nem kívánatos. A kis- és középvállalatok tevékenysége az iszlám országokban is kockázatosabb, mint a nagyvállalatoké. Könnyelőségük is hiányos, vagy áttekinthetetlen.
5. A konvencionális fogyasztási hiteleknel drágábbak az iszlám pénzügyekben ezek helyett alkalmazható murabaha és ijara konstrukciók.
6. Az iszlám biztosításnál (takaful) a kárigények meghaladhatják a rendelkezésre álló forrásokat és ilyenkor a biztosítottak kárát csak részben térítik meg, mivel a biztosítók nem kötelesek tartalékot képezni.
7. A forward ügyletek és az egyéb derivatívok alkalmazásának tilalma csökkenti a kockázatot, de egyúttal korlátozza a bankok tevékenységének bővítését és a gazdaság növekedését.

Az iszlám bankok profit és veszteség megosztási rendszere közelebbi kapcsolatot jelent a befektetőkkel. Az iszlám elvei szerint igazságosabbnak tartják a tevékenység eredményessége arányában történő részesedést, mint a betétesek számára előre megállapított kamatot. Az iszlám bankok a hitelképességnél nagyobb szerepet tulajdonítanak a vállalkozó rátermettségének, ugyanakkor felmerül a vállalkozó őszinteségének, becsületességének kérdése és az, hogy betartja-e a szerződésben foglaltakat. Az iszlám bankoknak az eredményes működés mellett a szociális feladatok enyhítését is kell szolgálniuk. A vállalkozókkal való közvetlen kapcsolat mellett erre szolgálnak az adományok (zakat). Felmerül az iszlám bankok konvenci-

onális intézményekhez való közeledésének kérdése is, ez új iszlám pénzügyi termékek kialakítását igényelné. Ezzel kapcsolatban az is elhangzik, hogy a már alkalmazott termékek egy része sem felel meg az iszlám alapelveknek. Megoszlik a különböző tudományos iskolák, tudósok véleménye az iszlám bankok vallási elveknek való megfeleléséről. A szalafi (egyes fordítások szerint fundamentalista) reformerek ragaszkodnak ahhoz, hogy az iszlám bankok térjenek vissza az iszlám kezdetén vallott elvekhez, ezzel szemben más tudósok azt vallják, hogy a mai korban nem lehet a középkori jogi elvekhez ragaszkodni.

Az iszlám bankok terjedése

Az iszlám pénzügyi termékek iránt mutatkozó igény ellenére a muszlim országokban sem foglalnak el jelentős szerepet az iszlám bankok a pénzügyi életben. Így 2005-ben Malajziában, ahol a lakosság 60%-a muszlim, a banki eszközök 10%-a volt sariá-nak megfelelő termékekben. Az Öböl menti országokban ezt az arányt 15–25%-ra becsülik. Nagyobb szerepet játszanak Szaúd-Arábiában, ahol az iszlám bankok és a konvencionális bankok iszlám ablakainak részaránya a magánszektor hiteleiből 2006-ban 56%, 2000-ben 30% volt²⁸. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában is működnek iszlám bankok, iszlám ablakok, de a kutatások szerint nem jelentős irántuk a muszlim lakosok érdeklődése. A bankválasztásnál a muszlim országokban is jelentősebb szerepet játszik a költség és a termékek minősége, mint a vallási megfontolások.

Az iszlám bankoknak a következő kihívásokkal kell szembenézniük. Javítaniuk kell a likviditás-menedzsmentet. Bár nagyobb mértékben szerepelnek lakossági betétek forrásaik között, mint a konvencionális bankoknál, fel kell készülniük a romló likviditási helyzet kezelésére. Ezt nehezíti a kevés szereplős, kis pénzpiac, illetve a központi banknál viszontleszámitolható, illetve hitelfedezetként felkínálható eszközök hiánya. Néhány iszlám bank úgy kezelte a likviditást, hogy túl sok likvid eszközt tartott, amely rontotta a porfitabilitást. Az iszlám bankok 40%-kal több likvid eszközt tartottak, mint a konvencionális bankok. A likviditásmenedzsment javítására 2010 októberében egy nemzetközi szervezetet (International Islamic Liquidity Corporation) hoztak létre. Bár még nem volt rá szükség, de elő kell készülni a bajba jutott iszlám bankok rendezésének (resolution) szolgáló intézmények létrehozására. Harmonizálni kell a könyvviteli és felügyeleti szabályokat. A pénzügyi válságra jól reagáltak az iszlám bankok, de a valóság megmutatta, hogy a szabályozó és felügyelő hatóságoknak további erőfeszítéseket kell tenniük a jövőben felmerülő problémák megoldására. Az iszlám bankok elterjedésével foglalkozó cikk²⁹ négy szakaszra osztja e szektor fejlődését.

Az 1960-as évek elején kezdődött az iszlám bankok terjedése Egyiptomban, ahol a falvakban a mikro finanszírozó intézetek iszlám alapelvek alapján működtek. A második szakasz 1975-ben Szaúd-Arábiában az Iszlám Fejlesztési Bank (Islam Development Bank) alapításával kezdődött. A fejlődés harmadik lépését a sukuk alkalmazása jelentette, amely a konvencionális kamatozó kötvényeket pótolta. A 2000-től emelkedő olajárak jelentős bevételt hoztak az olajtermelő országoknak,

²⁸ Visser 2009, 142.

²⁹ Imam, Kpodar 2010, 44–45.

amelyek hozzájárultak az iszlám bankok fejlődéséhez. A 2000-es években az iszlám bankok éves átlagos növekedési üteme 15% volt. 300 iszlám pénzügyi intézmény több száz milliárd dollárnyi eszközzel rendelkezett. A bankok kétharmada a Közel-Keleten és Észak-Afrikában működött, a maradék egyharmad főként Dél-Kelet-Ázsiában és Fekete Afrikában. Az iszlám bankok további fejlődését elősegítheti, hogy a világ 1,6 milliárd muszlim lakosa jelentős részének még nincs banki kapcsolata. Az iszlám bankok szerepét egy-egy országban meghatározza a muszlim lakosság részaránya, az egy főre jutó jövedelem és a makroökonómiai stabilitás, a két fő iszlám pénzügyi központhoz (Malajzia és Bahrein) való közelség és a Közel-Kelet országaival folytatott kereskedelem. A kamatlábak emelkedése gátolja az iszlám bankok fejlődését, a konvencionális bankok által kifizetett kamat nagyobb kihívást jelent a potenciális betétesnek, mivel nagyobb jövedelemtől esik el, ha az iszlám bankot választja.

Az idézett cikk szerzői két nem várt következtetésre jutottak Az iszlám bankok a fejlettebb bankrendszerű országokban terjedtek gyorsabban, ahol az iszlám pénzügyi termékek a konvencionális bankok tevékenységének kiegészítőjeként jelentek meg. A másik, hogy a jogrendszer és a pénzügyi szabályozó, felügyelő rendszer hiányosságai kevésbé érintik az iszlám bankokat, mivel tevékenységüket a saria szabályozza.

Végezetül, összefoglalásként megemlítik, hogy az iszlám bankok nem vallási intézmények, hanem profit orientált pénzügyi közvetítők, amelyek tevékenységét csak az iszlám jog tárgyalt szabályai korlátozzák.

Az iszlám bankok és a válság³⁰

Az utóbbi években az iszlám pénzügyek rohamosan fejlődtek az olajtermelő muszlimán államok gazdagodása, ezen államok infrastruktúrájának fejlesztése és a saria-nak megfelelő pénzügyi termékek iránti kereslet növekedése következtében. Az iszlám pénzügyi ágazat évente 20-40%-kal fejlődött,³¹ 2007-ben érte az iszlám bankokat az első globális válság,³² mivel a világméretű válság az iszlám pénzügyi rendszert sem kerülte el. Bár a válság kevésbé viselte meg az iszlám bankokat, mivel könyveikben nem voltak másodrendű jelzáloghitelek, hitel derivatívok, alacsonyabb volt a tőkeáttételi mutatójuk, mint a konvencionális bankoknak. Az iszlám bankok hitelfortfóliója jobb minőségű a szigorú hitelbírálat következtében, a problémás hitelekre képzett kockázati céltartalék mértéke magas. A konvencionális bankokkal szemben felsorolt előnyök ellenére 2008-ban feszültségek jelentkeztek az iszlám bankoknál. Az iszlám bankok helyzetét javítja az iszlám tradíció és jog elveinek való megfelelés, amely tiltja a spekulatív és bizonytalan ügyletek, illetve tiltott termékek finanszírozását. A konvencionális pénzügyi termékek iszlám alapelveknek megfelelő társítása, mint például a projektek iszlám pénzügyi eszközökkel való alátámasztása, segíti a bankok tevékenységének kiterjesztését és a kockázatok csökkentését. Az eszközök diverzifikálására való törekvés ellenére megállapíthatjuk, hogy az iszlám bankoknál egy néhány pénzügyi termék, mint a murabaha és az ijara

³⁰ A témával részletesen foglalkozik: Akhtar 2010, 229–246.

³¹ Akhtar 2010, 231.

³² Ezt megelőzően 1997–1998-ban volt Malajziában pénzügyi válság.

dominál. A murabaha típusú bankközi termékeknél sok vételi és eladási tranzakciót kell lebonyolítani különböző partnerekkel, amelyek a bank kockázatát növelhetik. A sukuk portfólió viseli a mögötte lévő különböző eszközök kockázatát. A musharaka konstrukció keretében, ha a sariá-nak megfelelő vállalatok részvényeiből részesedik a bank, ez magasabb kockázatot jelent, mivel a vállalatok túlnyomó része új, illetve a tőzsdére nincs bevezetve. Az iszlám bankok egyértelmű előnye a konvencionális bankok kockázatával szemben, hogy a mérlegen kívüli tevékenységek részaránya és így kockázatuk jóval alacsonyabb.

Általános vélemény, hogy az iszlám bankokat kevésbé érintette a globális pénzügyi válság, mint a konvencionális bankokat. Mások szerint az iszlám bankok is jelentős kockázatot vállaltak. A két bankcsoport teljesítményét összehasonlító cikk a következő megállapításokra jutott.³³ 2005-2007 között az iszlám bankok profitabilitása jelentősen meghaladta a konvencionális bankokét, 2008-ban is jobb volt az iszlám bankok jövedelmezősége, mivel kisebb volt a befektetési portfóliójuk, alacsonyabb a tőkeáttételi mutatójuk és a saria törvényeihez való ragaszkodás megakadályozta, hogy a konvencionális bankok gyakorlatában előforduló kockázatos termékekkel (CDO, CDS, stb.) foglalkozzanak. A 2009-es években a profitabilitás romlott, mivel egyes iszlám bankok túl nagy kitettséget vállaltak egyes szektorokban, illetve egyes hiteladósoknál. A 2005-2009-es időszakban az iszlám bankok átlagos profitabilitása magasabb volt, mint a konvencionális bankoké, de a 2008-2009-es időszakban nem mutatott lényeges eltérést. A hitelek is gyorsabban növekedtek az iszlám bankoknál. A válság beköszöntével sem estek vissza úgy, mint a konvencionális bankoknál. A bankok eszközeinél is hasonló volt a helyzet. 2007-2009 között az iszlám bankok eszközeinek növekedése kétszerese volt a konvencionális bankoknak, 2009-ben következett be az ütem lassulása.

Összefoglalás

Az iszlám bankok tevékenységének vallási alapját a kamat szedésének és fizetésének a tilalma jelenti. A vallási előírások ösztönzik a kereskedelmet és a vállalkozást, nem tiltják a hasznot, illetve a haszonból való részesedést. Így a bankok profit és veszteség megosztási műveleteket és egyéb vallási normákkal megegyező finanszírozási formákat alkalmaznak. Tevékenységi körük bővítése, új ügyfelek szerzése, illetve a konvencionális bankokkal folytatott versenyük a tradicionális iszlám pénzügyi termékek mellett új pénzügyi termékek alkalmazását is megkövetelte.

Ezek között említhető a sukuk, amely a hagyományos kötvénynek, illetve részvételi jegynek felel meg. Elfogadásának előfeltétele, hogy tradicionális iszlám pénzügyi termékeken alapuljon, de alkalmazták a sukuk kibocsátását projektfinanszírozásra is. Az iszlám befektetési alapok is elsősorban iszlám pénzügyi termékekkel foglalkoznak, az ezek alól való kivételeket a tőke arányában határozzák meg. Az értékpapírosítás jóval kisebb szerepet játszik, mint a konvencionális bankügyekben, először az 1990-es években, Malajziában alkalmazták. A derivatívokat, strukturált termékeket igyekeznek az elfogadott iszlám jogelvek alapján alkalmazni, de itt még élesebbek a viták az iszlám jogtudósok között, mint a tradicionálisnak tekinthető iszlám pénzügyi termékeknél. Ezek a viták oda vezettek, hogy a termékek vallási

³³ Hassan – Dridi 2010, 46–47.

elfogadottsága országonként, jogi iskolánként is különböző lehet, illetve az egyes iszlám jogtudósok véleménye is eltérhet egymástól. Nagyobbak az eltérések a short eladási másoló műveleteket illetően, mert az iszlám alapelvek szerint nem lehet eladni azt, amely az értékesítéskor nincs az eladó tulajdonában.

Az iszlám bankok likviditásának alakulására is befolyással vannak sajátosságai. A konvencionális bankokkal összehasonlítva pozitívumként értékelhető, hogy fő forrásaik az ügyfélbetétek, alacsonyabb a tőkeáttételük, amely javítja likviditási helyzetüket. Negatívan érinti likviditásukat a pénzpiac a bankközi piac hiánya, illetve fejletlensége, a központi banki hitellehetőségek hiánya, vagy mérsékelt volta.

A konvencionális bankokkal összehasonlítva az iszlám bankok előnye, hogy kisebb az inszolvenca lehetősége, a profit és veszteség megosztási rendszerben jobban figyelnek a hiteladós gazdálkodására, vallásos ügyfeleket is vonzanak, akik nem fordulnának konvencionális bankokhoz, nem folytatnak spekulációs műveleteket. Hátrányuk, hogy a profit és veszteség megosztási rendszerben a betétesek is veszteséget szenvednek, általában magasabbak a költségek, mint a konvencionális bankoknak, fogyasztási hitelek is drágábbak. A forward és futures ügyletek korlátozása nehezíti kockázatuk csökkentésére fedezeti műveletek alkalmazását.

Az iszlám bankokat az 1960-as évektől a gyors fejlődés jellemzi. A 2007-2008-as pénzügyi válság az iszlám bankokat sem kerülte el, de a realgazdasággal való közelebbi kapcsolatuk, a másodrendű jelzáloghitelek hiánya, az alacsonyabb tőkeáttételi mutató miatt sokkal kisebb veszteséget szenvedtek, mint a konvencionális bankok.

A 2011-es „arab tavasz” és a nyomában bekövetkezett politikai események, az iszlám előretöréséhez, egyes országokban a saria törvények bevezetéséhez, a szekularizáció csökkenéséhez vezetnek, amelyek az iszlám bankok ügyfélkörét növelik. Ezzel szemben azt is figyelembe kell venni, hogy a muszlim lakosság jelentős részének nincs banki kapcsolata, amely ugyan az ügyfelek számának növekedését jelentheti, de a szegények nem jelentenek potenciális ügyfeleket az iszlám bankok számára. Az iszlám bankok várható fejlődése, tevékenységi körük szélesedése indokolja, hogy tevékenységüket a továbbiakban is figyelni, elemezni kell.

Irodalom:

- Akhtar, Shamsad (2010):** Islamic Banks: Resilience and Stability – Not Immune from Crisis, in: Venardos, Angelo, M: *Current Issues in Islamic Banking and Finance, Resilience and Stability in the Present System*, New Jersey, London, World Scientific, 229–254.o.
- Alexander, Philip (2009):** The journey towards absolute return, *The Banker*, Vol. 149. March, 36–38.o.
- Alexander, Philip (2010):** More Short-Term Options In Pipeline, *The Banker*, Vol. 150. December, 42–44.o.
- Calder, Ryan (2010):** Short Selling Replication of Islamic Finance, in: Venardos, Angelo, M: *Current Issues in Islamic Banking and Finance, Resilience and Stability in the Present System*, New Jersey, London, World Scientific, 277–311.o.
- Chapra, M. Umer (2007):** Challenges facing the Islamic financial industry in: Hassan, M. Kabir – Lewis, Merwin K: *Handbook of Islamic Banking*, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar, 325–357.o.

- De Teran, Natasha (2005):** Derivates extend the reach of Islamic finance, *The Banker*, Vol. 145. June 49–51.o.
- Di Vanna, Joe (2008):** A measure for sukuk, *The Banker*, Vol. 148, April, 118–120.o.
- Door open for more Islamic derivatives (2010), *The Banker*, Vol. 150., June, 12.o.
- Elfakhani, Said M. – Hassan, M. Kabir – Sidani, Yusuf M. (2007):** Islamic mutual funds, in: Hassan, M. Kabir – Lewis, Merwin K.: *Handbook of Islamic Banking*, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA Edward Elgar, 256–273.o.
- Gavin, James (2009):** Exploring A New Funds Universe, Sharia Banking, *The Banker*, Vol. 149. June, 66–67.o.
- Gavin, James (2010):** Gulf Sponsors Face Sukuk Challenge, *The Banker*, Vol. 150. August, 52–53.o.
- Gavin, James (2010a):** Malaysia Leads Asian Resurgence, *The Banker*, Vol. 150. October, 94–95.o.
- Hancock, Melissa (2011):** The Shifting Sands of Islamic Finance, *The Banker*, Vol. 154. August, 60–62.o.
- Hasan, Asnan (2010):** Islamic Structured Products: Issues and Challenges, in: Venardos, Angelo, M.: *Current Issues in Islamic Banking and Finance Resilience and Stability in the Present System*, New Jersey, London, World Scientific, 189–228.o.
- Hasan, Maher – Dridi, Jemma (2010):** Put to the Test, Finance and Development, *Finance and Development* Vol. 47. Dec., 46–47.o.
- Hassan, M Kabir – Lewis, Merwin K. (2007):** *Handbook of Islamic Banking* Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar
- Imam, Patrick – Kpodar, Kangni (2010):** Good for Growth: Finance and Development, *Finance and Development* Vol. 47. Dec., 44–45.o.
- Jobst, Andreas, A. (2007):** *The Economics of Islamic Finance and Securitization*, Washington DC, IMF Working Papers, No. 117.
- Lentner Csaba (szerk.) (2007):** *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején*, Budapest, Akadémia Kiadó
- Ligeti Sándor (2007):** Az iszlám bankrendszer, in: Lentner Csaba (szerk.) *Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején*, Budapest, Akadémia Kiadó, 487–502.o.
- Mirakhor, Abbas – Zaidi, Iqbal (2007):** Profit-and-loss sharing contrast in Islamic finance, in: Hassan, M. Kabir – Lewis, Merwin K. *Handbook of Islamic Banking*, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar, 49–63.o.
- Obaidullah, Mohammed (2007):** Securitization in Islam, in: Hassan, M. Kabir – Lewis, Merwin K.: *Handbook of Islamic Banking*, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar, 191–199.o.
- Venardos, Angelo, M. (2010):** *Current Issues in Islamic Banking and Finance, Resilience and Stability in the Present System*, New Jersey, London, World Scientific.
- Visser, Hans (2009):** *Islamic Finance, Principles and Practice*, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar

Policentrizmus, nagyvárosi terek Magyarországon és világszerte

Pintér Tibor*

Abstract Polycentrism, metropolitan spaces in Hungary and worldwide.

The polycentrism and the networking of cities, more likely the formation of city networks at the same hierarchy level has attracted the attention of actors and legislatures of the European Union, this is the reason why the regional politics have taken steps in that direction in the past 10-15 years. The essence of the change of emphasis was that the regions, as next to or at the expense of subnational, in more cases as international border crossing regional entities, the concept of urban areas has appeared in political/legal documents. In my opinion its most important cause is that the conclusions drawn from economical researches clearly specified these areas as the motors of the economic growth. In this paper I am dealing with the connection between the economic growth and the role of regions.

Keywords polycentrism, European Union, regional politics, regional entities

Bevezetés

A magyar településszerkezetre is nagy hatást gyakorol az Európai Unió tagságunk. Mind a spontánnak nevezhető nemzetközi folyamatok, mind az EU-tagságból adódó – a jog- és értékközösségből fakadóan – „mesterséges” hatások arra sarkallják a szakértőket, politikusokat, hogy átgondolják hazánk településrendszerét.

A policentrizmus és a városok hálózatosodása, pontosabban a jobbára azonos hierarchiaszinten megfigyelhető városi hálózatok kialakulása fölkelte az uniós aktorok, jogalkotók figyelmét is, ez az oka annak, hogy az elmúlt 10-15 évben ebbe az irányba való elmozdulás történt a regionális politikában. Ennek a hangsúlyváltásnak a lényege, hogy a régiók mint szubnacionális, több esetben nemzethatárokat átlépő területi entitások mellett vagy azok kárára megjelent a politikai/jogi dokumentumokban a városi térségek fogalma is. Ennek egyik legfontosabb oka meglátásom szerint az volt, hogy a közgazdaságtudományi vizsgálatokból levont következtetések egyértelműen ezeket a tereket nevezték meg a gazdasági növekedés motorjaiként.

* PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar
E-mail: pintert@sze.hu

Munkám ezt a kérdéskört tárgyalja. Először is rámutatok arra, hogy mely tényezők alapján nevezhetjük a városi térségeket a növekedés legfontosabb hordozóinak. Itt főleg a regionális gazdaságtan és a nemzetközi gazdaságtan eredményeire koncentrálok, noha egyéb területek képviselői is jutottak hasonló eredményre.

A második fejezetben azt fejtem ki, hogy Magyarországra vonatkozóan milyen esetleges forgatókönyvet tartanak elfogadhatónak a policentrizmus és az urbánus régiók erősítése szempontjából. Fontos kiemelni, hogy egy olyan erőteljesen monocentrikus ország esetében, mint amilyen hazánk, meg kell fogadni a policentrizmus kínálta lehetőségekre nagy hangsúlyt fektetők tanácsait. Azt azonban kiemelem, hogy bizonyos alternatív gazdaságtani, filozófiai, etikai megfontolások erőteljesen cáfolják azt a tényt, hogy a fejlődés diadalmenete várható globális szinten a városi térségek megerősítésétől/megerősödésétől. Teszem ezt azért is, mert véleményem szerint csak akkor lehet egy – véleményem szerint hazánk szempontjából kiváló – fejlesztési elképzelés mellett a voksunkat letenni, ha józanul értékeljük az előnyöket és a hátrányokat. A világra való nyitottság kritériumának korunk tudományos értekezései – itthon és külföldön igaznak tűnik ez – azonban nem tesznek eleget. A dolgot a szerző megítélése szerint még nem nevezhető kiérlelt munkának, a több nézőpontból való megvilágítást azonban prioritásként kezelte.

Anyag és módszer

A városi térségek gazdasági szerepéről és a policentrizmusról

A huszadik század második felében a korábbiakhoz képest gyakrabban kellett a nemzetállamok és a nemzetállami közösségek gazdaságpolitikáját megújítani, újragondolni. Az ipari forradalom idején és a kapitalizmus hajnalán is nagy szerep jutott a városoknak. A gazdasági erő, a kulturális tőke, az újabb életmódok hordozói a városok voltak. Amint csökkenni kezdett az államok gazdasági szerepvállalása, a globális térben lejátszódó gazdasági akciók száma megnőtt, a régiók és a szupranacionális szervezetek, integrációk lassan egyazon szintre kerültek a jó ideje „klasszikusnak” számító nemzetállami kormányokkal (Lengyel–Rechnitzer 2004).

Ilyen módon nem csodálkozhatunk azon, hogy a városi térségek iránti érdeklődés megnőtt, a gazdasági teljesítmény hordozói itt koncentrálódnak a kutatások alapján (Malecki 2002). Nemcsak a gazdasági növekedését generáló tényezők nagyfokú koncentrációja, hanem egyéb faktorok sűrűsödése is megtalálható ezekben a régiókban a tudományos főáram szerint:

- a gazdasági agglomerációkból fakadó klasszikus közgazdaságtani, mérhető előnyök;
- a hallgatóságos tudás hasznosítását segítő atmoszféra;
- innovatív, főleg a technológiai fejlődést segítő környezet, miliő;
- nagyobb hajlandóság az alternatív energiahasznosítási módok kifejlesztésére, alkalmazására;
- az emberi önmegvalósításra – Maslow után – alkalmas biztosító tényezők;
- nemzetközi, magas „korszerűségi koefficiensű”¹ humántőke;
- az újfajta, klaszteralapú gazdasági fejlődés kulcstényezői;

¹ José Ortega y Gasset korszerűtlenségi koefficiens kifejezésének kifordítása, nem az eredeti forrásból, hanem Hamvas Bélának az irodalomjegyzékben található művéből származtattam ezt a fogalmat.

- az épített környezet innovatív megoldásai.

A sort lehetne folytatni, azt azonban ebből is láthatjuk, hogy meghatározó tényezőkről, rendkívül meggyőző elemekről van szó. Minden írás kiemeli azt is, hogy az urbánus tereknek több csoportja figyelhető meg, egy bizonyos szintet túllépve azonban urbanizációs hátrányok is megjelenhetnek, amelyek közül nem mindet tudják még mérsékelni a tudomány és a technika mai fejlettségi szintjén. A környezet nagyobb fokú igénybevétele jellemző ezekre a területekre, mindemellett bízható eredmények is születtek a metropolisztérsegekben ezek kezelésére. A szociális jellegű ellentétek, különbségek szintén megjelenhetnek, erre a nyugati országokban nehezebbnek tűnik a megoldás megtalálása.

Mindeközben az ázsiai metropoliszok kulturális sajátosságainak² megfelelően kezdenek fejlődni, arra utal legalábbis, hogy megkülönböztetik a világvárosokat a „nagyszerű városoktól”.³ Az ilyen városok sajátjai Ng és Hills 2003-as tanulmánya alapján a következők:

- Partnerségi viszony a társadalmi rendszer összes szereplőjével – nyilván csoportokra utal a mű.
- A fenntartható globális és lokális fejlődés alapjául szolgáló keretrendszer megalapozása.
- A gazdasági erőforrásokon túl az emberi, kulturális, társadalmi és környezeti tőkében való gazdagság.

Ezek a tulajdonságok és célok nagyon hasonlóak ahhoz, amit az EU-ban is fontosnak tartanak a jövőre való tekintettel. A gazdaságon túli értékek megítélése – főleg a számszerűsített gazdasági mutatókon túli megnyilvánulásukban való erős hit – azonban más formát ölt Ázsiában, nagyobb jelentőséget tulajdonítanak neki, mindez azonban a gazdasági tettekben még nem érhető tetten.

A policentrizmus kifejezés arra utal, hogy egy adott területi entitásban a túlzottan erőteljes központ szerepét gyengíteni, szerencsésebb esetben ellensúlyozni szükséges, többközpontú térszerkezet kialakítása a cél. Egy ilyen kívánatos állapot létrehozására a dekoncentráció helyett a decentralizáció a megfelelő módszer. Az előbbi koncepció ugyanis csak látszólagos – főleg a központtól való anyagi függőségben rekedt – „funkció- és tevékenységelosztást” jelent, utóbbi viszont ténylegest. A globalizáció (vagy glocalizáció) pedig a változások ütemének gyorsulásával jár, ebben a környezetben az önálló döntésekre képes területek lehetnek képesek a tartós túlélésre.

A policentrikus városi struktúra kialakítása a térbeli egyensúly és kiegyenlítődés irányába hathat. Emellett erősítheti az urbánus térségek versenyképességét, újfajta hálózatok kialakulását hozhatja magával, megelőzheti a „rurális exoduszt”,⁴ valamint megakadályozhatja a városok túlterjeszkedését (Waterhout-Meijers-Zonneveld 2003).

Más szavakkal megfogalmazva: *„A policentrizmus az Unió viszonylag új (15 éves) normatív területpolitikai irányelve. Azon a csak részben bizonyított előfeltevésen alapul, hogy a policentrikus térszerkezetre „hatékonyabb, méltányosabb és fenntarthatóbb” mint a monocentrikus. Megvalósításával azt szeretnék elérni, hogy sokkal kiegyenlítettebb térszerkezet jöjjön létre, a dinamikus központok húzó erejére támasz-*

² Kérdés persze, hogy nem arról az ellentmondásos jelenségről van-e szó, hogy csak szóban állnak ki az „ázsiai értékek” mellett a délkelet-ázsiai nagyvárosokban, országokban, a tettek azonban nem erről tanúskodnak. Erre az összetett problémára hívja föl például figyelmünket Amartya Sen.

³ A great city angol megnevezésre utalok ezzel.

⁴ A kifejezést a Waterhout-Meijers-Zonneveld szerzőhármas alkotta meg.

kovda bevonják a perifériákat a fejlődésbe, ezáltal elősegítsék a területi kohéziót.” (Faragó 2008, 29).

Mindezek alapján érthető, hogy az Európai Unió egyik legfontosabb gazdaság-politikai irányvonalának tekinti a városi térségek megerősítését. A településhálózat jövőbeli alakulását a jelenlegi trendek figyelembevételével a nagyvárosok további erősödése, funkcióinak szélesedése, a középvárosok és egyes kisvárosok helyzetének stabilizálódása, valamint kistérségi szerepköreinek bővülése jellemzi. Ahol a város nem képes a hálózatot erősebbé tenni, saját szerkezetének átrendezésével, stabilizálásával kell foglalkoznia az intézményei, szolgáltatásai lassú lépülése mellett. A verseny és az európai hálózatba való minél teljesebb integrálódás a nagyvárosokra lesz jellemző szerte az EU-ban, ezek lesznek a hálózat alapvető formálói, és egyben a regionális struktúra alakítói. A vidéki térségek és a vidéki települések integrációja és együttműködése a településhálózat vertikális és horizontális rendszerében sajátos lehet. *„A vidékies mint a településhálózati együttműködésben résztvevő egységeket – a legtermészetesebb módon a „városok vidékének” tekinthetjük”* (Csóka–Tipold 2008, 3).

Az Európai Unió területi menetrendjében a területfejlesztésért felelős miniszterek informális találkozásán elfogadott Területi Agenda célja meghatározni azokat a feladatokat és prioritásokat, melyek a Lisszaboni Stratégia végrehajtásához, és a területi kohézió megteremtéséhez szükségesek (Csóka–Tipold 2008).

Eredmény és értékelés

Magyarország térszerkezete policentrikus alapokon

Magyarország számára is fontos a gazdasági teljesítmény javítása, a felzárkózás elindítása, a globális válság tűrhető kezelése. A településszerkezetünk erősségeit és gyengeségeit elemző szakértői írásoknak se szeri se száma, a megállapításokat kevéssé fogadják meg a politikai elit tagjai.

Az említett külső szabályozói környezet is nyomást gyakorol a döntéshozókra, talán reményteljesebb jövő elé nézünk bizonyos tekintetben, ha a nyomás hatására meghallgattatnak a szakértői érvek. A *Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról* vagy a *Területi Agenda 2020 című iránymutatás* az endogén erőforrásokra alapozott, a rurális és urbánus térségek harmonikus és egymással összekapcsolódó, kölcsönös viszonyt ápoló, policentrikus településrendszer kialakítását célozzák meg. A Területi Agenda 2020 elnevezésű dokumentum fontosnak tartja, hogy a globális válsághalmazra⁵ megfontolt európai válaszok szülessenek, az Európai Unió fejlődését előmozdítandó hat területi prioritást neveztek meg az alkotók. A Lipcsei Charta szerint pedig: *„Nemzeti szinten a kormányzati szerveknek egyértelműen fel kell ismerniük a városok jelentőségét a nemzeti, regionális és helyi célok megvalósításában, illetve politikáik városokra gyakorolt hatását.”* (Brenner 2007 o. n.).

Rechnitzer János rámutat arra, hogy a magyar településhálózat sajátossága, hogy a főváros a vonzáskörzetével együtt közel 2,8–3,0 millió fő számára nyújt gazdasági és közösségi szolgáltatásokat, egyben folyamatosan növeli térbeli befolyását. Ily módon tartósan számolhatunk azzal, hogy Budapest és agglomerációja a hazai térszerkezet súlypontja marad, erősen vonzza hosszabb távon is az innovatív munkaerőt, koncentrálna a fejlett gazdasági tényezőket, a magas színvonalú intézményeket és

⁵ Morális, klimatikus, gazdasági...

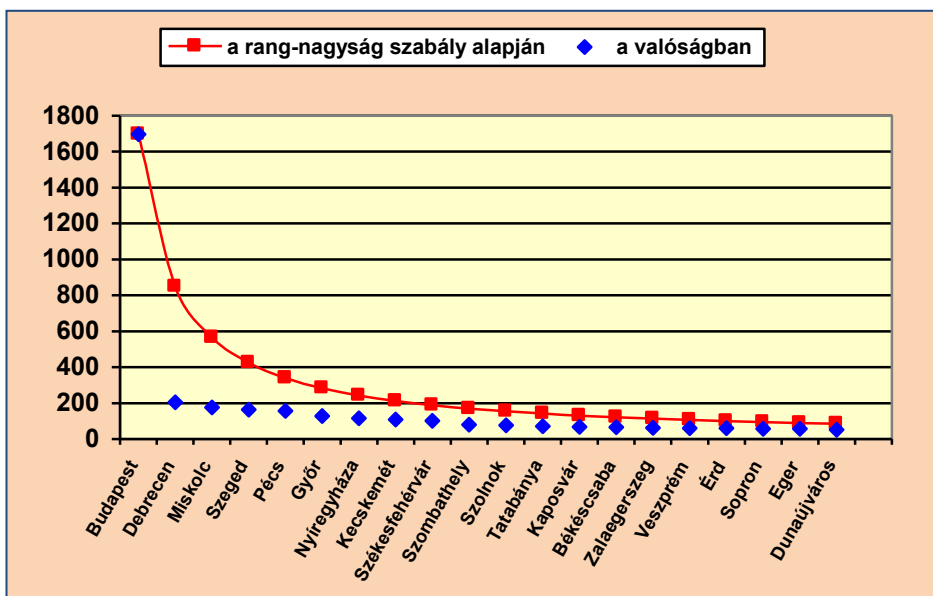
szolgáltatásokat. Térbeli hatása az azt erősítő centrális közlekedési hálózat révén folyamatosan bővül (Rechnitzer 2008).

Ezek alapján a policentrikus magyar városszerkezet a következők szerint képzelhető el (Faragó 2006, Faragó 2008, Rechnitzer 2008, Salamin–Radvánszki–Nagy 2008, Sütő 2008):

- Legalább öt regionális karéjközpont (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr) megerősítése funkcionális-pénzügyi decentralizációval.
- A decentralizált térszerkezet központjai körüli rurális jellegű terек fölzárkózása, új munkarendbe való bevonása.
- Határokon átnyúló együttműködésekkel a nemzetközi erőterben való sikeres részvétel.
- A főváros és esetlegesen bizonyos egyetemi városok innovációs kapacitásainak erősítése.
- A leszakadó térségek kiürülésének legalábbis megállítása.
- Rugalmas hálózatok kialakulása.

Mindezek biztató forgatókönyvet tárnak elénk, azonban egyik politikai erő sem áll ki mellettük a tetteket tekintve, ennek minden bizonnyal a politikai egzsztenciával összefüggésbe hozható okai vannak (Faragó 2007). Részben pedig policentrikus stratégiával orvosolni lehetne azt a problémát, amelyet a következő ábra illusztrál. Ebben a piros vonal jelzi azt a kívánatos állapotot, amely a lakosságszám alapján optimális településszerkezetet jelenthetne, míg a kék pontok a valós értékeket mutatják.

**1. ábra • Magyarország legnagyobb városainak lakossága
2005-ben (1000 fő)**

Forrás: Faragó 2007, 15.

Elsőrendű területpolitikai feladatnak tartom a policentrikus városszerkezet kialakítását Magyarországon, mert ezáltal több problémaforrás is kikapcsolható lenne, melyek az utóbbi évtizedek során föl-fölmerültek a fejlettséget vizsgálva. Főleg akkor

lehetünk bizakodók, hogyha látjuk, vannak olyan mértéktartó fölfogások, amelyek elismerik, hogy erőteljes kölcsönhatások vannak a város és régiója között, nem feltétlenül a város hívja életre régióját, inkább szimbiózisban vannak, az ontológiai alap pedig csaknem biztosan a vidéké, hiszen azok jelentek meg hamarabb.

A következő gondolat a mai közgazdasági alapú területi gondolkodás bölcs szintézise: „*A városnak van vidéke és a vidéknek van városa. Nem lehet elválasztani a város nyújtotta funkciókat (pl. igazgatás, közszolgáltatások kínálata) a vidéktől, a vidék számára ezek szükségesek. Ugyanakkor a vidék is nyújt olyan javakat és erőforrásokat, amelyek nélkül a városi funkciók nem működhetnek (pl. munkaerő, élelmiszer, szolgáltatások, kapcsolódó vagy kiegészítő gazdasági funkciók)*” (Rechnitzer–Smahó 2011, 105). A magam részéről ezt a hozzáállást tatom követendőnek, nem támogatom a városnak a vidéke fölé való éles helyezését.

Paradigmaváltás-e a policentrikus települési szerkezet gondolata?

A tudományelmélet és a filozófia foglalkozik a paradigmatiszmus változásokkal. Mielőtt a policentrizmusról mint esetleges új paradigmáról írnék, fontosnak tartom a fogalom tisztázását.

A paradigma szó tudományt rendszerező, tudományelméleti értelméről sok vita zajlott és zajlik. Thomas Kuhn 1962-ben megjelent könyvében hívta fel rendszerezetten a figyelmet arra a jelenségre, hogy bizonyos korokban a tudósok más és más képet alkotnak a világ jelenségeiről, ez merőben más tudományos rendszerek kidolgozásához vezethet. Kuhn első megközelítésében a paradigmaváltások lépcsőzetesen, forradalomszerűen zajlanak le, ezt követően sokan finomítottak ezen az állásponton, a mai tudományos alapállás szerint elfogadhatóbb az, hogy folyamatosan változó világunk folyamatosan változó tudományos rendszereket is szül, ilyen módon az időben egymáshoz közelebbi nézetek csak árnyalatnyi különbségeket hordanak magukban, egymástól (időben és térben) távolabb állók pedig nehezebben vethetőek össze (Faragó 2005, 47).

A paradigma jelentéséről viszont pár szót még ejtenem kell. Főleg azért, mert az ember számára nehéznek tűnik olyan fogalmakkal dolgozni, amelyeknek a jelentéséről saját maga nem rendelkezik egy viszonylag kiforrott képpel. A témában általam elolvasott művek (Kuhn 1984, Kornai 1999, Somogyi 2002, Faragó 2005) alapján a saját „paradigma-elképzelésem” a következőképpen tudom körülírni: hasonló filozófiai, filozófiai-antropológia bázison nyugvó; hasonló társadalmi-politikai értékalappal rendelkező; többé-kevésbé hasonló módszertant alkalmazó; csaknem azonos fogalmi apparátussal dolgozó; a tudományos eredményekben megmutakozó előrelépést értékesnek tartó; szinte azonos jövőképet, holisztikus végcélt kívánatosnak tartó emberek (fizikai-szociológiai-virtuális...) közösségének alapállása.

A fenti elképzelésben a tudományos előrelépést fontosnak tartó kifejezés alatt azt értem, hogy a paradigma képviselői a tudományos bizonyítási módszerek⁶ apparátusát tartják nézetrendszerük megváltoztatási eszközként. Mint ilyen, a felvilágosodás utáni időszak tudományos vizsgálódásainak korában tudok elsősorban paradigmákban gondolkodni. A keleti bölcselők értelmezésében ugyanis valamiféle szabad asszociáció⁷ útján, metafizikai erőkbe vetett hitek által vélik megismerni a világot. Éppen ezért, őket közvetetten és átmenetileg a vizsgálatból kizárandó tettem az előbbi kikö-

⁶ Ezek az európai felvilágosodás gondolkodóinak nézetei szerint elfogadható eljárások.

⁷ Meditatív állapotnak is nevezhetjük.

tést a „paradigma-elképzelésben”. Világos, hogy a különböző vallási-metafizikai irányzatok elkülönítése egyébként szintén paradigmatisztikus kategorizálás eredménye, ennek ellenére tartom magamat a fenti kijelentéshez.

A holisztikus végcél akár jövőképek is fölfogható. Gyakorlati értelemben, abban az esetben nem szoktam más paradigmának tekinteni egy alternatív irányzatot, amikor – bár forradalmian újnak tűnő megközelítést, világképet vélünk felvillanni a gondolatok mögött – a végcélját tekintve nem különbözik a többiektől. A végcélokat aszerint szoktam megkülönböztetni, hogy az idealista-e avagy materialista, számszerűsítésben gondolkodik-e vagy nem, de legtöbbször (a közgazdaságtani irányzatok esetén) az is megteszi, hogy konkrétan milyen indikátorokban látják a tudósok a „fejlődést”.

Az emberi megismerő folyamat filozófusok, természettudósok által meghatározott korlátjain túl a kutatóintézeteknek a politikai irányzatoktól, rendszerektől, a finanszírozójuktól való erőteljes anyagi függősége, befolyásoltsága növelheti az ismeretterroztítást (Somogyi 2010).

Mindezek után azt gondolom, hogy például a regionális tudományban, regionális politikában történő irányváltás, amelyik a leszakadó régiók támogatása helyett a nagyvárosi térségekre való koncentráálásban vagy kizárólag a policentrizmusban látja a gazdaság dinamizálásának, vagy akár fennköltebb célok, például az egyéni önmegevalósítás elérésének lehetőségét, egy igencsak megfontolandó, értékes váltást jelent a tudományban. Azt nem tudom róla azonban kijelenteni, hogy paradigmaváltás lenne, mert a végcél, a makrogazdasági – még ha korrigáltak is – mutatókban megmutatkozó növekedésben látják az egyetemes fejlődés irányát, más-más etikai háttérbe burkolva, így azt nézőpontváltásnak, esetleg hangsúlyváltásnak lehetne nevezni.

Azt azonban az irányvonal gyengeségének tartom, hogy ha csak áttételesen is, de egyfajta – manapság kizárólagosnak vélt – gazdasági felfogásnak háttérter nyújtó gazdaságfejlődési elképzeléssel foglalkozik, amit a neoklasszikusnak nevezett irányzat képvisel. Ennek egyik legfontosabb ismertetőjegye pontosan az, hogy az oly sokszor – megítélésem szerint jobbra jogosan – kárhoztatott GDP-t⁸ tekintik szinte kizárólagosan a fejlettségi szint kifejezőjének. Véleményem szerint a GDP a nagyipar által generált gazdasági növekedés és az ezzel összefüggésben lévő fizikai infrastrukturális beruházásokban észlelhető hihetetlen mértékű fejlődés megragadására szolgáló jó mutatóként.

Mindeközben az örökké változó természet változási ütemét is minden bizonnyal sikerült hektikusabbá tennie ennek a szemléletnek.⁹ Nem kívánom jelen sorokban a nagyon gyakran emlegetett hátrányait felsorolni az SNA mutatócsaládnak, erről már sokan sokat írtak, főleg az ökológiai gazdaságtan művelői. Ezen túlmenően arra hívnám föl a figyelmet, hogy az emberi természetben és az emberi egészségben is jelentős károkat okozott a mutatócsaláddal kart karba öltve járó szemlélet. Elég csak a kifejezetten az iparosodott társadalmakra jellemző betegségekkel foglalkozó terjedelmes irodalomra utalnunk (Robbins 2006).

Az közgazdaságtani gondolkodásmóddal és módszerrel szembeni aggályokat kiválóan fejezi ki a Szentés Tamástól vett idézet: *„Ami még mindig meglehetősen hiányzik, vagy legalábbis ritkaságszámba megy nemcsak a közgazdaságtan, hanem más társadalomtudományi ágazatok, sőt a fejlődés-gazdaságtan területén is, az egy*

⁸ Erről bővebben olvashatunk például Zsolnai Lászlónak 2001-es könyvében, mely az irodalomjegyzékben szerepel.

⁹ Nem is csoda ez, hiszen egyfajta természetes elidegenedési folyamatot leíró mutatóként is föl lehet fogni a GDP-t

olyan, valóban holisztikus szemléletmód alkalmazása, amely a „részek” vizsgálatát mindenkor az „egésznek” és a részek közötti kölcsönhatásoknak az összefüggéseibe helyezi, vagyis sem az emberi társadalom fejlődését nem választja el a természet és annak előbbi által is befolyásolt változásaitól, sem pedig az egyes nemzetek, országok fejlődését a világtársadalom és a világgazdaság fejlődésétől és azon belüli kölcsönhatásoktól” (Szentés 2011, 27).

Ráadásul a magas hozzáadott értéket képviselő technológiai-infokommunikációs irányra való koncentrációt igencsak előtérbe helyezi a regionális tudománynak főleg az üzleti tudományi irányzata (Lengyel 2010, Porter 2003) Mindeközben a közgazdaságtan mindmostanáig adós az érték meghatározás megbízható módszerével is. A vállalati árbevételi szerkezetben elfoglalt súly még nem jelentheti a tényleges értéket is, akkor sem, ha a piacok adták érte azt az árat. Minden bizonnyal a globális gazdasági válság(ok)nak a hátterében is hasonló okok állhatnak, bizonyos értelemben szükséges lehet a piacok fegyelmezése. Mindezt nemzetállami szinten már nem lehet megtenni, ezért tartanám kíváncsnak az EU-tagok egyetértését a válságkezelés tekintetében is, hiszen pontosan a pénzügyi piacok „túlhatalmának” csökkenéséről lenne szó.

A paradigmáról és a gazdasági fejlődésről írt fenti gondolatok azonban hangsúlyosan a globális folyamatokra vonatkoznak. Véleményem szerint Magyarország nincs olyan gazdasági fejlettségi szinten, amely miatt ne kellene a decentralizáció receptjét elolvasnunk, értelmeznünk, saját endogén erőforrásaink – hozzávalóink – alapján pedig egy izletes fogást elkészítenünk, kiváltképp úgy, ha ez tisztább és környezettudatosabb, a térségével erősebb kölcsönhatásban álló városokat hívna életre. Azt gondolom, hogy hazánknak olyan – általam sikeresnek tartott, és Magyarország nagyságrendű országokat – kellene példaképként kezelnie, mint például Ausztria, Szlovénia, Dánia. Ezekben az államokban erősebb a decentralizáció, mint nálunk, van becsülete a kor kívánalmainak megfelelő vidéknek. Az ilyen vidék sajátja megítélésem szerint az, hogy minőségi élelmiszert állít elő, alternatív fizikai energiaforrások hordozója (főleg biomassza potenciál) és rekreációs¹⁰ térként is jól funkcionál, valamint a hagyományos európai, keresztény és pogány értékrend cseréptörédekei is fellelhetők benne.

Azt viszont károsnak tartanám, ha csakis a városi fejlődés igényeinek alárendelt területekként kezelnénk a rurális tereinket, mivel ezzel egyirányú utcába terelnénk a folyamatokat. Magyarországnak egy ilyen út bejárására lenne lehetősége, hiszen bizonyosodik, hogy a szocializmusban üldözött, ám viszonylagos érintetlenségét talán éppen emiatt is megőrzött állatai (szürkemarha, rackajuh, mangalica), bizonyos – hasonló előtörténettel rendelkező – gyümölcsfajtái, borvidékei talán magas minőségű, egészséget szolgáló termények alapanyagai lehetnek. Mindezen esélyeinket csak növelheti a biomassza potenciálunk az energianyerésben, mely jelentősnek mondható (Bohoczky 2008).

Ehhez a mai magyar vidéket erőteljesen át kell alakítani, mert lesújtó a kép, egyes esetekben menteni sem érdemes. Mindezeket a jelenségeket szemügyre véve persze föl kell fedeznünk az útfüggőség jelentőségét, mert például a szocializmus korának vidékkel kapcsolatos gondolkodásmódjából és tetteiből is fakad az, hogy a tudásalapú posztmodern társadalomhoz még nem (a modernhez sem), a mezőgazdasági,

¹⁰ Megjegyzem, hogy rekreációra – jelen esetben önmagunk újraalkotására – „dekreált” lepusztult állapotban van szükség. Amennyiben ez a párhuzam csak kevés igazságtartalommal bír, már akkor elgondolkodtató jelenségről van szó.

természetközeli tevékenységhez már nem értenek a falusi emberek közül sokan. Ez előrevetíti a vidék megújításán fáradozók feladatának nehézségét. Nem szabad persze a szocialista örökséget sem elfelednünk, egyes elemeire értékként kell tekintenünk.

Következtetések

A policentrikus településszerkezet kialakítása elsőrendű feladatnak tekinthető a hazai szakértők többsége szerint. Mindezt az Európai Unió is támogatja, elérendő célnak tartja. A regionális tudományok művelői évtizedek óta hangsúlyozzák mindezt hazai és nemzetközi téren egyaránt. Sajnos mindmostanáig csak részben hallgattattak meg ezek a vélemények.

Meglátásom szerint elengedhetetlen egy ilyen jellegű átalakítás elindítása Magyarországon, főleg úgy, hogy vannak sikeres külföldi példák is. Indokolja ezt főleg az ország alacsony gazdasági fejlettségi szintje. Megjegyzem, hogy az emberek „jól-léte” és a gazdasági fejlettségi szint között egy bizonyos szintig pozitív korrelációt mutattak ki, majd ezt követően negatívát. Ez a határ 20 000 dollár/fő környékén mozog.

A nagyvárosi terek globális szintű erőteljes szaporodását viszont bizonyos tekintetben aggódva figyelhetjük. Mindezen térségek a hagyományos gazdasági fejlettségi mutatókat tekintve a fejlődés hordozói, ennek ellenére meg kellene fontolnunk a fejlődésről vallott nézeteink megváltoztatását, mert környezeti, egészségügyi és lelki válságok sora származhat a folyamatokból. Mindezek közül véleményem szerint pontosan a környezeti ártalmakat lehet a legkönnyebben orvosolni, a technikai fejlődést és kreativitást segítségül hívva. A másik kettő problémakör viszont nehezen megoldható, véleményem szerint a technikai fejlődés gát nélküli továbbengedése éppen a harmadik területen okozhat maradandó károkat. Mindezek fényében azt is mérlegelnünk kell, hogy mely területek lehetnek azok, amelyek – a tudományos vizsgálatok szerint is – a lelki fejlődés szempontjából meghatározó tradicionális értékeket bizonyos fokig még őrzik. Ezeket a gazdasági és tudományos-technikai haladás vívmányaival ötvözve tényleges fejlődést lehetne elérni.

Irodalomjegyzék

- Csóka J. –Tipold F. (2008):** A településhálózat-fejlesztés országos tervezésének keretei. *Falu Város Régió*, 3. Településhálózat-fejlesztés, 51–64. o.
- Faragó László (2005):** *A jövőalkotás társadalomtechnikája*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Faragó László (2006):** A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megvalósítása. *Tér és Társadalom*, 2. 83–102. o.
- Faragó László (2008):** A funkcionális városi térségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója. *Falu Város Régió*, 3. Településhálózat-fejlesztés, 27–31. o.
- Hamvas Béla (1983):** *A világválság*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kornai János (1999):** A rendszerparadigma. *Közgazdasági Szemle*, 7. 585–599. o.
- Kuhn, Thomas S. (1984):** *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel Imre (2010):** *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004):** *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Malecki, Edward J. (2002):** Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness. *Urban Studies*, 5-6. 929-945. o.
- Porter, Michael E. (2003):** The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*, 6-7. 549-578. o.
- Rechnitzer János (2008):** Modellek a településhálózat lehetséges fejlesztési irányira. *Falu Város Régió*, 3. Településhálózat-fejlesztés, 43-50. o.
- Rechnitzer J. – Smahó M. (2011):** *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Robbins, John (2006):** *Százévesen egészségben. Matuzsálemi kor kivételes életerő – a titok nyitja a tudomány tükrében*. Partvonal Könyvkiadó, Budapest.
- Salamín G. – Radvánszki Á. – Nagy A. (2008):** A magyar településhálózat helyzete. *Falu Város Régió*, 3. Településhálózat-fejlesztés, 6-26. o.
- Sen, Amartya (2003):** *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Somlyódy Péter (2006):** A nemzetállami várospolitikák és az Európai Unió policentrizmus koncepciója. *Tér és Társadalom* 4. 31–47. o.
- Somogyi Ferenc (2002):** *Metaökonómia*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Sütő Attila (2008):** Város és vidéke rendszerek és típusaik Magyarországon. *Falu Város Régió*, 3., 51–64.
- Szentes Tamás (2011):** *Fejlesztés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tosics Iván (2008):** Nagyvárosi kormányzás: város és környéke együttműködése. Külföldi példák és hazai relevancia. *Tér és Társadalom* 1. 3–26. o.
- Waterhout J. – Meijers K. – Zonneveld R. (2003):** *The Application of Polycentricity in Spatial Development Policies in Europe: One Concept Serving Multiple Objectives*. Eura-Eurocities Konferencia, Budapest.
- Zsolnai László (2001):** *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest.

Egyéb dokumentumok

- Bohoczky Ferenc (2008):** Megújuló energiaforrások jövője Magyarországon. <http://www.mee.hu/files/images/3/Bohoczky.pdf> (Letöltve: 2012. 01. 06.)
- Brenner János (2007):** *Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról*. <http://epiteszforum.hu/node/5679> (Letöltve: 2011. 11. 22.)
- Faragó László (2007):** Városrégiók. Előadásvázlat, elérhető az interneten: www.rkk.hu/dl/rendezvenyek/regiokfeluton/Farago.ppt (Letöltve: 2012. 01. 03)
- Ng, M. K. – Hills, P. (2003):** *World cities or great cities? A comparative studies of five Asian metropolises*. <http://www.usak.org.tr/istanbul/files/metropolis.pdf> (Letöltve: 2011. 11. 13.)
- Somogyi Ferenc (2010):** *A közgazdaságtan időszerű módszertani kérdései*. <http://www.sze.hu/fk/kozgazd/K%F6z-Gazd%E1lkod%E1s.pdf> (Letöltve: 2011. 10. 24.)
- Leipzig Charter on Sustainable European Cities – Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról*. 2007. http://www.qec-eran.org/documents/ernn/Leipzig_Charter_on_Sustainable_European_Cities_Draft_March_2007.pdf (Letöltve: 2011. 11. 05.)
- Territorial Agenda of the European Union 2020 – Az Európai Unió területi agendája 2020-ig*. 2011. <http://www.eu2011.hu/files/bveu/documents/TA2020.pdf> (Letöltve: 2011. 11. 27.)

A Dél-Dunántúl régió mortalitási viszonyainak elemzése a főbb betegségcsoportokban¹

Molnárné Barna Katalin,* Molnár Tamás**

Abstract **An analysis of the mortality situation in Southern Transdanubia Region according to main groups of diseases.** A country's economic performance is greatly influenced by the population's health status because the number of healthy life years has a positive affect on the economy. This is the reason why European Union researches the relationship between health and the economy. Therefore, it is important to review and analyze the population's health status in the regions. This paper shows the mortality situation in the Southern Transdanubia Region.

Keywords health care, cardiovascular, cancer and respiratory causes of mortality, gender differences in Southern Transdanubia Region mortality statistics

A régió általános jellemzői

A Dél-Dunántúl tervezési-statisztikai régiót 3 megye, Baranya, Somogy és Tolna alkotja. Délről a Dráva folyó, keletről a Duna, északról a Balaton határolja. A régió, nagyságát tekintve, a 3. legnagyobb hazánkban, területe 14169 km², az ország területének 15,2%-át teszi ki. Lakossága a régiók között a legkisebb (933 ezer fő), az ország lakosságának csak 9,4%-a, ebből következik, hogy népsűrűsége a legalacsonyabb (66 fő/km²). A régió ebből a szempontból heterogén, a megyék között nagy különbségek találhatók (Baranya megyében átlagosan 88, Somogy megyében 52, míg Tolnában 62 fő él négyzetkilométerenként).

Összességében elmondható, hogy a régió kis lélekszámú, és gyéren lakott, nagyon sok a kis települések száma, hiszen a régió településeinek 74%-ában a lakosok száma nem haladja meg az 1000 főt. További negatívum, hogy jellemző a zsákfalvas településszerkezet, amely megnehezíti az infrastruktúra elérését. A turisztikai szem-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

* Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Kvantitatív Módszerek Tanszék
E-mail: barna.katalin@gtk.uni-pannon.hu

** Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Alkalmazott Gazdaságtan Tanszék
E-mail: molnar.tamas@gtk.uni-pannon.hu

pontból kiemelt terület a Balaton-part, itt nagyobb lélekszámú és gazdagabb települések találhatók (5). Az ezer főre jutó vándorlási különbözet hosszú időszakot felölelően jellemzően negatív, ennek okát elsősorban az országos átlagnál alacsonyabb bruttó átlagkeresetben, az egy főre jutó GDP kedvezőtlen alakulásában, illetve a munkanélküliség országos szintet meghaladó arányában, valamint a beruházások alacsony számában kereshetjük (7).

A régió népességének általános jellemzői

A lakosság kormegoszlása is kedvezőtlenül alakul, a régiót jellemző korfa az elöregedő társadalmakra jellemző alakot mutat. Az utóbbi évekre alacsony termékenységet állapíthatunk meg, illetve igen nagy az egyes nemzedékek létszáma közötti különbség. A korfa 20 éves kor alatt egyenletesen keskenyedik, a 25-30 és a 45-50 éves korosztály a legnépesebb. A férfi-nő aránybeli különbségek az évek múlásával egyre szembetűnőbbek, jelezve a férfiak magas halálozását. A 65 év felettiiek részarányának növekedése, a 15 év alatti lakosság arányának, valamint a munkaképes férfiak létszamarányának országos viszonylatban is magas csökkenése előrevetíti az eltartó és eltartott lakosság arányának komoly romlását (3).

A lakosság öregedési folyamata a régióban kritikusnak mondható. A régió népessége folyamatosan csökken, a csökkenés mértéke az 1980-as évtől kezdve 30 év alatt átlagosan 9% volt. Ez nemenként differenciált módon ment végbe, míg a férfiaknál 11%-ot, addig a nőknél közel 8%-os értéket mutatott. A csökkenés mind gazdasági, mind egészségügyi, szociális és oktatási rendszerre történő kihatásával már most számolni kell.

A foglalkoztatási (aktivitási) arány igen kedvezőtlen a régióban és a gazdasági aktivitási ráta nem éri el az országos értéket. A régióban a munkanélküliség folyamatosan és jelentősen magasabb az országos átlagnál. A beruházások alakulása szintén kedvezőtlenebb az országosnál és ugyanezt tapasztalhatjuk az 1 főre jutó GDP tekintetében is.

A régióban a születéskor várható élettartam mind a nőknél, mind a férfiaknál emelkedett az utóbbi évtizedekben. Az emelkedés ellenére azonban az országos átlag alatt maradt az értéke mindkét nem esetén (1. táblázat).

1. táblázat. A születéskor várható élettartam alakulása nemenként a Dél-Dunántúlon és Magyarországon 1990 és 2010 között

	Férfiak			Nők		
	1990	2001	2010	1990	2001	2010
Dél-Dunántúl	65,1	67,8	69,9	73,4	75,8	77,8
országos	65,1	68,1	70,5	73,7	76,5	78,1

Forrás: KSH adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

A régiót jellemző általános egészségi állapot

A régióban az 1000 főre jutó halálesetek száma minden évben kedvezőtlenebb, mint az országos átlag, és a Dél-Alföldi régió után a második legrosszabb értéket mutatja (14 ezrelék feletti) a régiók rangsorában. Ez összefüggésben van a gazdasági fejlettséggel (8).

A vezető halálozási ok mindkét nem esetében a keringési rendszer betegségei között keresendő. A második helyen szerepelnek a rosszindulatú daganatos megbetegedések miatti halálozások. A vizsgált időszakban a daganatos halálesetek a férfiak körében kétszeres gyakoriságot mutatnak a női lakosság körében tapasztaltakhoz viszonyítva. A legkedvezőtlenebb helyzet a 1990-es évek második felében volt, amikor a 100000 főre jutó daganatos halálozás a régió mindhárom megyéjében meghaladta a 400 esetet. Az utóbbi években ez a kedvezőtlen tendencia némileg mérséklődött, de még mindig az országosnál magasabbak az értékek. Jellemző, hogy a vizsgált betegcsoportok szinte mindegyikében magasabbak voltak a halálozási mutatók az országosnál. Ez nyilván több okra is visszavezethető, azonban a prevenciónak (4;8) és az ellátórendszernek kiemelt szerepe van ezekben a negatív tendenciákban. A férfiak körében a kiemelt halálokok az agyér-betegségek, a légcső, hörgő, tüdő rosszindulatú daganatai és az idült-alsó légúti megbetegedések. A nők körében a kiemelt halálokok közül az ischaemiás szívbetegségek, az agyér-betegségek és az idült alsó-légúti betegségek esetében haladják meg az országos szintet. A férfiaknál a negyedik helyen az emésztőrendszer betegsége miatti halálokok szerepelnek, ezt követi a légzőrendszeri betegségek miatti halálozás. A halálhoz vezető emésztőrendszeri betegségek alakulása megyei és országos szinten is riasztó képet mutat. Ebben a haláloki csoportban meghatározó súlyú és jelentőségű a krónikus májbetegség és a májzsugor miatti halálozás. A fertőző betegségben meghaltak száma mindkét nemben alacsony. A házi gyermekorvosi szolgálatához bejelentkezett kiskorúak betegségei az esetek döntő többségében a vér- és véréképzőszervek betegségei, illetve a vashiányos vérszegénység voltak.

Anyag és módszer

A tanulmányban szerzők a Dél-Dunántúl régiót elemezték a főbb betegcsoportok alapján, nemeként, közel másfél évtizedes időtávlatban. A morbiditási adatokkal ellentétben az egészségi állapotot a mortalitási megfigyelésekkel lehet egzaktabban mérni, ugyanis az előbbieket esetén halmozódásokat feltételezhetünk a szakmai mélyinterjúk alapján². A rendelkezésre álló adatbázis tekintetében alapozhattak a régiós mortalitási megfigyelésekre, a BNO besorolás szerinti főbb betegcsoportonként. A szerzők ezekből a leggyakoribb halálokokat választották ki, amelyek a keringési rendszer, a daganatos betegségek, illetve az emésztőszervi rendellenességek betegségei miatt kialakult halálokok. Mivel a mortalitási adatok abszolút nagysága állt rendelkezésre, ezért azokat 1000 főre vetítették régióként, betegség főcsoportonként és nemeként is. Így már összehasonlítható elemzéseket lehetett végezni azok között. Az adatbázis lehetővé tette, hogy ne csak keresztmetszeti, hanem idősoros számításokat is el lehessen végezni, hiszen hosszú idősorok álltak rendelkezésre (1996-tól 2009-ig). Az elemzések az előbbiekből következően rendkívül nagyszámú adat átalakítását és használatát jelentették. Az adatbázis validálása és orvos szakmai szempontokat figye-

² A mélyinterjúkat mind a KSH munkatársával statisztikai, mind orvos szakmai szempontok alapján végeztük.

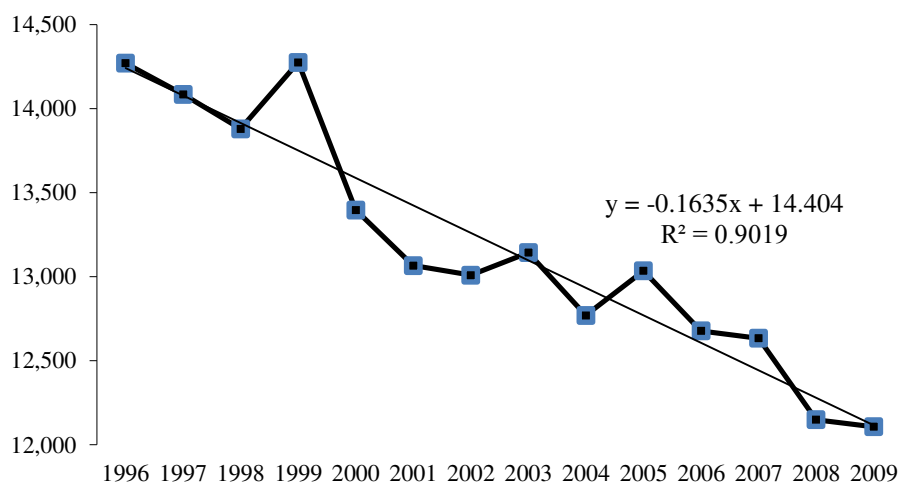
lembe véve a szerzők mélyinterjúkat folytattak, egyrészt a KSH munkatársaival, másrészt az egészségügyi szektorban dolgozó szakemberekkel.

Eredmények

Általános mortalitási tendenciák hazánk tervezési-statisztikai (NUTS II.) régióiban

A magyarországi NUTS II. szintet tekintve az 1000 főre jutó halálozások száma³ 11,8 és 15,1 között mozgott a vizsgált periódusban, természetesen ez függött az adott régiótól és a nemtől is. A legkisebb értéket a Közép-Dunántúl régióban észleltük a legnagyobb pedig a Dél-Alföldön mutatkozott. A halálozási értékek alakulását lineáris trendfüggvények illesztésével vizsgáltuk, a legmarkánsabb csökkenés a Közép-Magyarország régióban mutatkozott, itt csak ezt a régiót szemléltetjük (1. ábra).

1. ábra. A halálozási ráták alakulása a Közép-Magyarország régióban, ezrelék

Forrás: A szerzők saját számítása

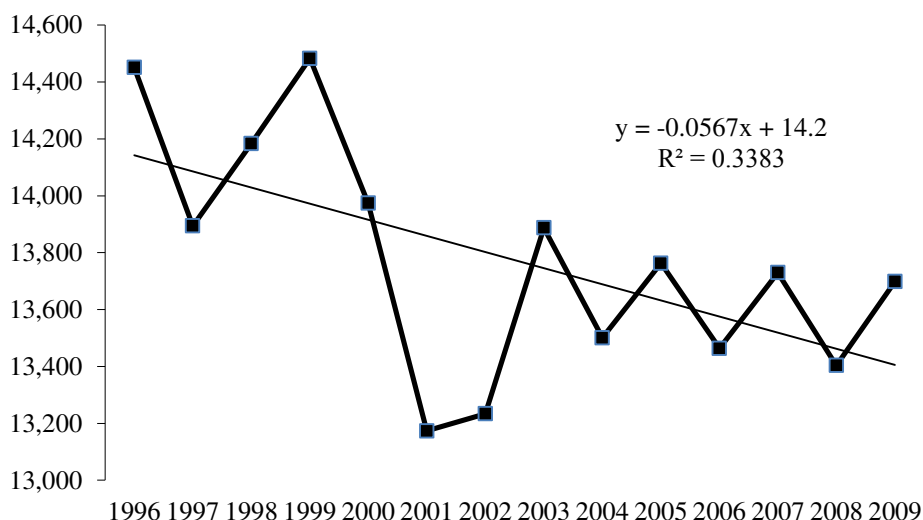
Az illesztett lineáris trendfüggvény alapján évente 0,16 ezrelékkal csökkent a halálozási ráta a régióban. Természetesen figyelembe véve a β_1 paraméter értelmezhetőségét⁴ elmondhatjuk, hogy a Közép-Magyarország régió halálozási statisztikái a vizsgált időszakban javultak. A többi régiónál nem látszik ennyire egyértelműen a tendencia, e változó tekintetében hektikus ingadozások tapasztalhatóak. Az általunk vizsgált Dél-Dunántúl régiót szemlélve erős ingadozást tapasztaltunk (2. ábra), ami gyakorlatilag a többi régió tekintetében is hasonló tulajdonságokat mutatott. Az inga-

³ Ebben az esetben nem standardizált halálokokról beszélünk.

⁴ Az idősorban nem lehetnek hektikus mozgások, mert β_1 értelmezése – lineáris trendet figyelembe véve – kérdésessé válhat. Ennél a régiónál is tapasztalhatunk növekedéseket és csökkenéseket egyik évről a másikra, de jellemzően és tendenciaszerűen látható a csökkenés, így óvatosan bár, de értelmezhető az adott paraméter.

dozások ellenére összességében azonban elmondható, hogy a régiók mindegyikében csökkent a halálózási ráta a vizsgált 14 év alatt.

2. ábra. A halálózási ráta⁵ alakulása a Dél-Dunántúl régióban, ezrelék

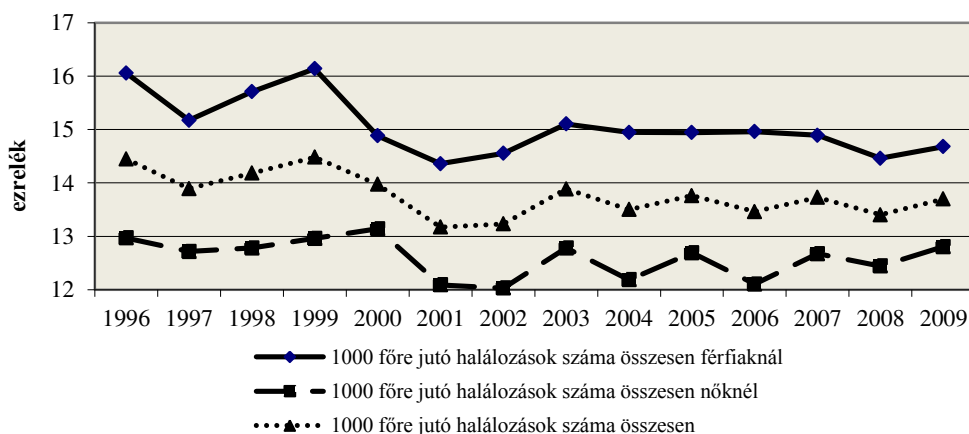

Forrás: A szerzők saját számítása

A mortalitás alakulása a régióban nemeként

A Dél-Dunántúl régióban az ezer főre jutó halálozások száma az adott időszakban (1996 és 2009 között) csökkenést mutatott. Az országos helyzetnek megfelelően a nők halálózási rátája alacsonyabb volt minden évben, mint a férfiaké. A nemeknél megfigyelt halálózási ráták az időszak végére közelítettek egymáshoz (3. ábra), ez főleg annak köszönhető, hogy a férfiak mortalitása kissé csökkent (16 ezrelékről 14,7 ezrelékre), míg a nőknél kisebb csökkenést tapasztaltunk (14,5 volt az időszak elején, a végén pedig 13,7-es érték találunk), sőt az utolsó évben náluk kissé emelkedett ez a szám. Így a kezdeti kicsivel több, mint 3 ezrelékpontos különbség 2009-ben már csak közel 1,9 ezrelékpontos különbséget mutatott a két nem között. A férfiaknál viszonylag jól nyomon követhető a csökkenő tendencia a mortalitási értékekben, csak 1993-ban volt egy kiugró év a halálozások tekintetében (ez egyébként a nőknél is jelentkezett) a gyengébb nem esetén sokkal nagyobb hullámzást tapasztaltunk, az ő esetükben a fent már említett adatokat figyelve sokkal kisebb csökkenést konstatálhattunk az időszak végére. A teljesség kedvéért le kell szögezni, hogy a 2001-es és 2002-es években mindkét nemnél egy hullámvölgyet figyelhettünk meg a halálózási rátákban.

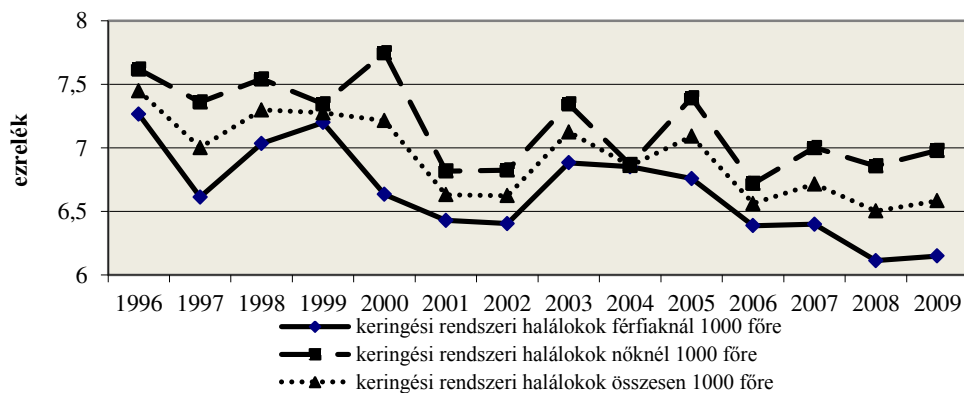
⁵ Az adatbázis nem tartalmazta a régiókhoz tartozó kor-megoszlási adatokat, ezért nem volt lehetséges a szerzőknek a standardizált halálózási ráta kiszámítására.

3. ábra. A mortalitási adatok alakulása a Dél-Dunántúl régióban, ezrelék

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A keringési elégtelenségek okozta halálokok alakulása és főbb összefüggései a régióban

A BNO szerinti főbb betegségcsoportok három leggyakoribb mortalitási oka közül is kiemelkedik a keringési rendszer elégtelensége miatt bekövetkezett halálozás.⁶ Jól mutatja ezt az a tény, hogy az átlagos halálozási arányszám 7 ezrelék körül mozgott a megfigyelt időszakban (4. ábra), ami nagyjából kétszerese a daganatos megbetegedésben elhunytak mutatójának. Öröndetes azonban az, hogy az időszak elejéhez képest az időszak végére közel egy ezrelékpontos csökkenést figyelhettünk meg, hiszen a kezdeti, több mint 7,4 ezrelékről 2009-re 6,6 ezrelék alá csökkent ez a szám, csak az utolsó évre mutatva egy enyhe emelkedést. Azonban az is látható, hogy a teljes időszakot tekintve eléggé hektikusan mozgott a halálozási ráta mindkét nem esetén.

4. ábra. A keringési elégtelenség okozta halálozások a Dél-Dunántúlon, 1996–2009, ezrelék

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

⁶ Sok esetben a halál közvetlen okaként a keringési rendszer elégtelenségét tüntetik fel, azonban meg kell jegyezni, hogy többször a kezdeti megbetegedés nem keringési eredetű, hanem valami más és a végén a beteg keringési rendszere omlik össze. E tekintetben a magas mutatót ilyen „szemmel” sem árt értékelni.

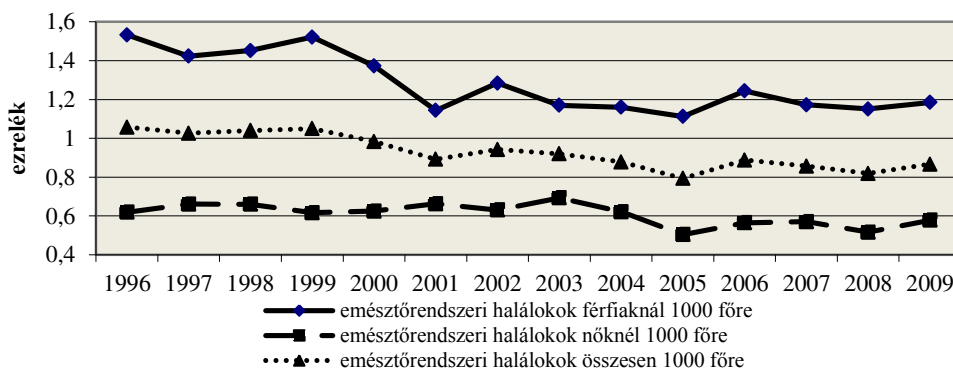
Érdekeség, hogy a férfiak és a nők közötti különbséget tekintve, itt a férfiaknál volt kedvezőbb a kép, csak a 2004-es évben került egymáshoz közel a két mutató, de itt is a hölgyek halálozási arányszáma volt a magasabb. A magyar nők halálozási statisztikája azt mutatja, hogy az Európai Unió férfiaknál is gyakrabban veszítik életüket a keringési rendszer megbetegedéseiből kifolyólag. Az utóbbi években ugyanis jelentősen nőtt az infarktusok és az agyvérzések száma. Ugyanakkor az Unió országaiban a férfiak háromszor gyakrabban halnak meg ilyen jellegű megbetegedésekben, mint saját országuk nőtagjai.

Az emésztőszervi megbetegedések okozta halálokok alakulása

Az emésztőrendszer betegségeinek tulajdonítható halálozások gyakorisága a világon a második legmagasabb mortalitással jellemzi Magyarországot, Szembetűnő növekedés tapasztalható az elmúlt évtizedekben a krónikus májbetegségek, elsősorban májzsugor okozta halálozásban. 100 ezer lakosra számítva 66 haláleset jut, ami hétszerese az EU átlagnak. A betegség legfontosabb kiváltója a magas alkoholfogyasztás (11). A régióban ez a betegségcsoport a fő mortalitási okok közül a legalacsonyabb értékeket mutatta. A teljes populációra jellemző egy ezrelék körüli érték az időszak elejétől, kisebb ingadozásokkal fokozatosan csökkent, az időszak végére egy enyhe emelkedést mutatva. Az emésztőszervi mortalitási adatok a két nem szempontjából hasonlóan „viselkednek”, mint ahogy azt a daganatos megbetegedéseknél láttuk.

A férfiak halálozási arányszáma a teljes időszakban az átlagos, és ebből következően, a női halálozási arányszámok felett helyezkedtek el (5. ábra). Az erősebb nemnél egy kezdeti csökkenés után lassú növekedés, majd két év alatt – 1999-től 2001-ig – egy örvendetesen drasztikus csökkenés állt be. Ez után egy kisebb emelkedés után gyakorlatilag stagnált az emésztőszervi mortalitási mutató az 1,2 ezrelékes érték körül. Mindenesetre biztató, hogy a vizsgált időszak első évéhez képest viszonylag nagy volt a csökkenés (ötödével), hiszen a kezdeti több mint 1,5 ezrelékes érték 1,2 alá szorult.

5. ábra. Az emésztőszervi megbetegedés okozta halálozások a Dél-Dunántúlon, ezrelék

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A nők esetében nagyon érdekesen alakult ez a mortalitási ok. Hektikus mozgások jelzik, a kezdeti 0,6 ezrelékes értékről – a férfiakéval éppen ellentétben – egy

lassú növekedést figyelhattunk meg, majd szinte szinusz-hullámszerűen ingadozott. Sokszor – főleg a vizsgált időszak első felében – pont ellentétesen mozgott, mint a férfiak halálozási rátája és 2003-tól fedezhető fel az, hogy a két nem emésztőszervi okokra visszavezethető mortalitása együtt változott. Mindkét nemnél a 2005-ös évben volt a legjobb időszak, ekkor volt a legkisebb az emésztőszervi okok miatti mortalitás (férfiaknál 1,11, míg a nőknél 0,5 ezrelék), majd ezt követően mind a férfiak, mind a nők arányszámai kissé emelkedtek és a férfiaknál a fentiekben leírt 1,2-es, míg a nőknél a 0,6 ezrelékes szintet tapasztalva az időszak utolsó évére.

A daganatos megbetegedések okozta halálokok alakulása a régióban

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) becslése szerint a világon 1997-ben mintegy 50 millió haláleset következett be; aminek 12%-a (kb. 6 millió) volt daganatos betegség az oka. Ez a harmadik a halálokok volt a fertőző betegségek (kb. egyharmad) és a szív és keringési rendszer megbetegedései (kb. 30 %) mögött. *A fejlődő országokban*, tizenkét év alatt 1997-re a daganatos megbetegedések okozta halálokok aránya másfélszeresére nőtt (6%-ról 9%-ra). Ezt a javuló életkilátásokkal, valamint a felgyorsult társadalmi-gazdasági fejlődéssel és az ezzel járó kockázatosabb életmóddal lehet magyarázni (11).

A Kelet- Európai országok ebben a halálokokban minden daganattípusban nagyon rossz mutatókkal rendelkeztek. A férfiak összesített daganatos halálozása például az 1970-es évek elején még Nyugat-Európában volt a legmagasabb (2,72 ezrelék), míg Kelet-Európa az akkori európai átlag közelében (2,26 ezrelék), az Észak-európai országok halálozása pedig az átlag alatt volt (2,04 ezrelék). A férfiak halálozása Dél-Európában volt a legalacsonyabb (1,89 ezrelék). Az európai átlag akkor 2,29 ezrelék volt (7).

Húsz év alatt (1970 és 1990 között) az összes halálozás standardizált mutatója a férfiak esetében jelentősen (2,63 ezrelékre) emelkedett. A halálozás emelkedését elsősorban a *tüdőrák* okozta jelentős emelkedés okozta. Ez a halálokok a férfiaknál 37%-kal, nőknél 49%-kal nőtt. Férfiakban ez a leggyakoribb daganatos halálokok, az összes daganatos halálozás mintegy harmadát okozza. A nők esetében ugyan még mindig az *emlőrák* a vezető daganatos halálokok, azonban a gyors ütemben növekedő tüdőrák-mortalitás közelíti az emlőrák halálozási mutatóit.

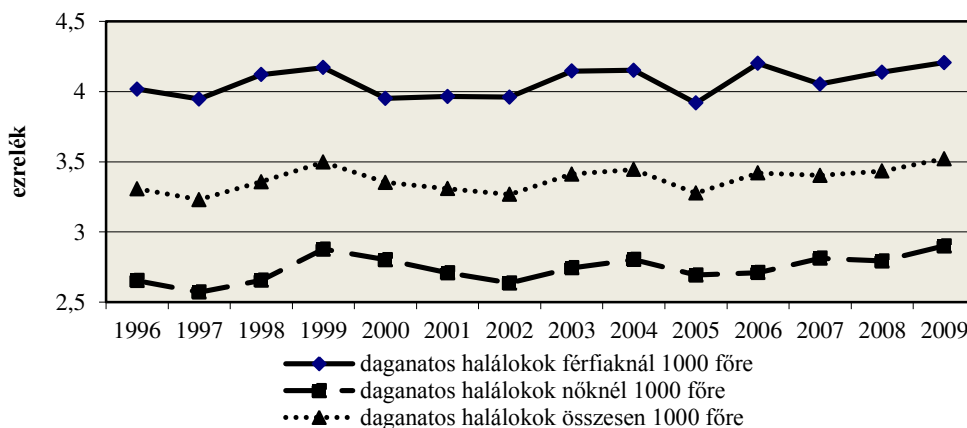
Magyarországon, sajnos, kiemelkedően rossz a helyzet, 1999-ben a daganatos halálozás férfiaknál 4,002 ezrelék, nőknél 2,856 ezrelék volt. Ez azt jelenti, hogy 34.255. személy halt meg daganatos betegség következtében. Ezzel a halálozási aránnyal mindkét nemnél nemcsak Európában, hanem a világon is a legrosszabb helyen állunk. A daganatos halálozás emelkedése már a fiatal felnőtt korosztályokban is szembetűnő és 64 év alatt minden felnőtt korosztályt érint. A *tüdőrák* okozta halálozás 1948 és 1997 között közel tízszeresére emelkedett; napjainkban csaknem annyi ember halálát okozza, mint korábban a tuberkulózis (11). Az emelkedés mértéke a 40-59 év közötti korosztályokban a legkifejezettebb. Az emelkedést mind férfiakban, mind nőkben, elsősorban a 20-30 évvel ezelőtti dohányzási szokásokkal magyarázzák, más tényezőknek csak korlátozott szerepet tulajdonítanak.

Mintegy hatszorosára emelkedett a *szájüregi rákok* okozta halálozás, és jelentősen nőtt a *májrák* is, amelynek emelkedő gyakoriságát is az alkoholizmus népbetegséggé válása okozta. Szintén nőtt a *vastagbélrák*, valamint a *prosztatarák* okozta halálozás is. A legszembetűnőbb és egyben legmegdöbbentőbb a *hasnyálmirigy* rákja miatt bekövetkezett halálozás, amely közel 16-szoros emelkedést mutatott.

Az általunk vizsgált időszakban a daganatos megbetegedésben elhunytak adatai azt mutatták, hogy ezek száma a keringési és az emésztőszervi halálokok száma között helyezkednek el (6. ábra). Az átlagos érték a vizsgált időszakban kevéssel 3,5 ezrelék alatti volt, azonban ez, az időszak végére kicsit emelkedve, meghaladta azt. A nemenkénti különbségeket értékelve ugyanazt állapíthatjuk meg, mint a teljes halálozási adatok esetén, vagyis ebben a mortalitási okban is a férfiakra jellemző értékek mutattak szomorúbb képet, mint hölgytársaiké.

A férfiak 4 ezrelék körül hunytak el évente átlagosan daganatos betegségben a vizsgált 14 évben, és a mindkét nemet egyszerre mutató átlagos értéket közel párhuzamosan követve, 0,7 ezrelékkal magasabb szinten. Sőt, az utolsó két vizsgált évben még kis emelkedést is tapasztalhattunk a halálokok tekintetében.

6. ábra. A daganatos betegségek okozta mortalitás a Dél-Dunántúlon, ezrelék

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A nők mutatói sokkal kedvezőbb képet sejtetnek. A teljes időszakban elmaradnak a férfiaknál tapasztalt mortalitási értékektől, ebből következően itt, minden évben kedvezőbb a helyzet az átlagosnál. A halálozási ráta görbéje az átlagos alatt 0,63 ezrelékponttal húzódik átlagosan, a legközelebb a 2000-es évben volt hozzá (0,55 ezrelék), míg a legkedvezőbb helyzet 2006-ban volt (0,61ezrelékkal). Azonban itt is megfigyelhető egy enyhe emelkedés az utolsó két évben.

Összefoglalás

Egy ország lakosságának egészségi állapota nagymértékben befolyásolja annak teljesítőképességét, hiszen az egészségben eltöltött életek döntően befolyásolják a teljesítményt és pozitívan hatnak a gazdaságra. Ez a kérdéskör annyira fontos, hogy az Európai Unió is vizsgálja az egészség és a gazdaság közötti kapcsolatot.

Jelen tanulmányban a szerzők az egészségi állapotot a mortalitási értékekkel jellemzik a BNO főcsoportjaiban kialakított nomenklatúra szerint, kiválasztva ebből a három fő halálokok-csoportot (keringési, daganatos, emésztőszervi). A mortalitási viszonyokat a szerzők viszonylag hosszú időhorizonton (1996 és 2009 között) vizsgálták összességben a lakosság egészére, illetve külön-külön a nemekre is.

A teljes mortalitási értékek a vizsgált időszakban azt mutatták, hogy a nők halálozási rátája minden egyes évben és mind a hét NUTS II. szintű régióban kedvezőbb, mint a férfiaké. A vizsgált időszakban a mortalitási értékek a hét NUTS II. szintű tervezési-statisztikai régióban csökkentek ugyan, de sok esetben erős hullámzást lehetett megfigyelni. Egyedül a Közép-Magyarországi régióban volt következetesen csökkenő a tendencia a halálozási rátában.

A daganatos betegségekre jellemző volt, hogy a férfiak mortalitási adatai meghaladták a nőkéit a teljes időszakban. A keringési rendszer tekintetében érdekes, hogy a nők halálozási rátája magasabb volt, mint a férfiaké, ez alól csak a Közép-Dunántúli régió jelentett kivételt néhány évben. Az emésztőszervi halálok elmarad a daganatos és a keringési mortalitási tényező mögött, ebben a betegség főcsoportban a különböző régiókban és időszakokban a férfiak mortalitási mutatója kedvezőtlenebb, mint a nőké.

A szerzők ezt követően megvizsgálták a Dél-Dunántúl régiót a fenti fő betegségcsoportok alapján. A daganatos megbetegedések okozta mortalitási értékek – az országos tendenciákat követve – a férfiaknál voltak magasabbak, ez a halálok a második legjelentősebb az összes közül. A keringési betegségek miatt bekövetkezett halálesetek száma volt a leggyakoribb a régióban, a teljes populációra számítva átlagosan körülbelül 7 ezreléssel. Érdekes, hogy a nők halálozási rátája magasabb volt, mint a férfiaké a vizsgált régióban.

Az emésztőszervi megbetegedések jelentősége a legkisebb a három fő halálok között (egy ezrelék körüli átlagos mortalitással). Itt a férfiak mutatói kedvezőtlenebbek, mint nőtársaiké, arányaiban körülbelül kétszer annyi férfi halt meg emésztőszervi betegségben, mint nő (1,2 illetve 0,6 ezrelék) a vizsgált időszakban Dél-Dunántúlon. Az időszak elején ugyan még nagyobb volt ez a különbség a két nem között, a különbség csökkenését a férfiak mortalitásának csökkenése okozta, a nőknél tapasztalt halálozási ráta nem változott jelentősen.

Mindhárom betegség főcsoportra jellemző volt, hogy a vizsgált időszak végére emelkedett a mortalitási mutató számértéke.

Felhasznált irodalom

A demográfiai folyamatok regionális különbségei, 1980–2007. KSH, Budapest, 2008.
ÁNTSZ Baranya, Somogy, Tolna Megyei Intézetek: *Dél-Dunántúli Regionális Népegészségügyi jelentés Országos Epidemiológiai Központ koordinálásával*, Budapest 2005.

Ilk, Balázs – Molnár, Tamás (2011): *Relations of demographic processes and mortality in the South-Transdanubian region between 1996 and 2009.* III. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferencia, Kaposvár.

Döbrössy Lajos: *A daganatos betegségek helyzete és várható alakulása (a XX. század üzenete) onkológia - géntől a betegágyig.*

Moizs Mariann – Szörényiné Ványi Gabriella – Molnár Tamás (2011): *Részvételi hajlandóság a népegészségügyi szűrővizsgálatokon – lehet-e fokozni?* In: *Népegészségügy* 89. évfolyam, 1. szám; p. 51-60.

Molnár Tamás (2007): *A települések fejlettségének alakulása a Dél-Dunántúli régióban.* In: *Acta Scientiarum Socialium* XXI.-XXII. Összevont szám p. 93-101.

Molnár Tamás (2009): *Az egészségi állapot összefüggései a gazdasági fejlettség és a nemek tekintetében Magyarországon.* In: *Acta Scientiarum Socialium* ISSN 1418-7191 XXIX/2009. évfolyam p. 73-82.

Népegészségügyi jelentés (1997). KSH, Budapest.

Péter Erzsébet – Molnár Tamás (2011): *Prevenió vagy gyógyítás? – az egészség-tudatosság fogyasztói felmérése Nagykanizsán.* LIII. Georgikon Napok 53rd Georgikon Scientific Conference, ISBN 978-963-9639-43-0,

Elektronikus források

Döbrössy Lajos: *A daganatos betegségek helyzete és várható alakulása (a xx. század üzenete) onkológia - géntől a betegágyig.* <http://efrirk.antsz.hu/szures/Kopper-jeney.pdf>

Fekete Márta (2004): Magyar Egészségvédő Liga, 2004. Internetes publicisztika (letöltve 2011. október 15.)

http://www.betegszervezetek.hu/hu/mibe_halunk_bele_halaloki_statisztika_magyarorszagon (letöltve: 2011. október 13.)

A kölcsönösségen alapuló géphasználati formák megvalósíthatóságának kérdései a Dél-Dunántúl régióban

Tóthné Heim Livia*

Abstract One of the determinations of agricultural growth in countries with developed economy is the capital expenditure which has influence on manpower, and the development of technology act upon the development of the quality of manpower. The economic crisis experienced nowadays brings focus on the situation of our agriculture with prestigious traditions. Despite the struggle of agricultural profession in decades, the solution how to turn the farmers to the direction of economized farming has not revealed yet. The most plausible resolution would seem to be the adaptation of the existing and well operating models of countries with well-developed agriculture in the European Union. In the 1990's there were attempts to execute the models mentioned above, yet the experiment failed of success. In sight of the present mechanized farming in the Southern Transdanube Region this study is searching for the answers how the farmers concerned - as members of companies or associations or co-operative societies based on correlation – could take advantage of reductions of the operational costs

Keywords mechanized farming, mechanization, operational costs, well-operating models, collective machine usage

Bevezető

A mezőgazdasági termelő munka ma már nem képzelhető el gépesítés nélkül. A gépi eszközök használata a gazdaságokban meghatározó mind a tőkeszükséglet, mind az üzemeltetéshez kapcsolódó költségek tekintetében. Ökonómiai szempontból a téma jelentőségét – különösen a növénytermesztési ágazatban – érzékelteti, hogy a mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalkozások föld nélküli eszközállománya értékének közel 1/3-át a gépi eszközök adják, éves költségei a közvetlen költségek 35–50%-át teszi ki. A struktúraváltás hatására a kisgazdaságok száma megsokszorozódott, az addig jól prosperáló nagyüzemek száma pedig a töredékére csökkent. A kétpólusú gazdaság szerkezet napjainkban egy-két kivételtől eltekintve stagnál. A kis gazdasá-

* Somogy Megyei Kormányhivatal Fogyasztóvédelmi Felügyelősége

gokban elavult műszaki színvonallal, csekély hozzáértéssel „kistáblás” termelési szerkezet alakult ki, melyek nem felelnek meg a tökehatékonysági kritériumoknak. Mindezek mellett az állami szerepvállalás, a támogatások következtében rossz irányt vevő felesleges és túlzó gépvásárlások, melyek állóeszköz lekötése nagy terhet jelent a mezőgazdasági vállalkozások számára, nem segíti, inkább hátráltatja a takarékos gazdálkodást.

A gépesítettség szempontjából, mind a szakma álláspontja, mind a kutatási eredmények azt igazolják, hogy e probléma megoldására kizárólag valamilyen kölcsönösségen alapuló géphasználati forma kialakítása és működtetése hozna megnyugtató megoldást. A probléma felismerése és megoldásának feltárása ellenére a közös géphasználati formák alkalmazására irányuló kezdeményezések zsákutcába torkollottak hazánkban. A kialakult helyzetért nem lehet egyetlen okot felelőssé tenni. A szakirodalom a morális kockázaton és az alacsony kooperációs aktivitáson túl a politikai szerepvállalást is felelőssé teszi, különös tekintettel az ilyen jellegű együttműködések anyagi támogatásának elmaradása tekintetében.

A tanulmányban a Dél-Dunántúl régió gépesítettségét megvizsgálva – a teljesség igénye nélkül – az adaptálhatóság szempontjából megvizsgálók néhány az Európai Unióban már működő közös géphasználati formát.

Anyag és módszer

A térség jelenlegi gépesítettségi színvonalának, termelési volumenének, valamint a gazdaság szerkezetének részletes ismerete szükséges a téma vizsgálatához. Mivel a régióban több mint 13.000 egyéni gazdálkodó és társas gazdaság tevékenykedik, az adatok összegyűjtése kizárólag statisztikai felmérésekre valamint ténytípusokra alapozható.

A régió gépeltartottságának és annak színvonalának értékét, valamint a termőterületek és termelési egységek adatainak egy részét a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) által 2005-ben felmért és 2006-ban kiadott: A Magyar mezőgazdaság 2005 gazdasági szerkezeti összeírás I. és II. kötetéből, valamint a KSH hivatalos weblapján közzétett stADAT idősoros éves adataiból gyűjtöttem. A 2005-ös évi „gépösszeírás” óta nem készült, ilyen jellegű felmérés. A KSH tájékoztatása szerint legkorábban 2013-ban lesz ismételt a mezőgazdasági gépek vonatkozásában összeírás, így a fenti adatok használata szükséges a tanulmány elkészítésében.

Feltételezve, hogy a régió összes gazdasági csoportja együtt műveli a szántóterületet, megterveztem a munka elvégzéséhez szükséges eszközállományt az adott átlagos erőgép és kombajn teljesítményi kategóriákban. A szükséges gépszám meghatározásához, a géprendszer méretezésének alapegyenletét használtam fel (forrás: Husti István). A kapott eredményt (adott eszköz szükséges darabszáma) egy 1,5-szeres biztonsági tényezővel szoroztam meg.

A növények eltérő ökológiai tulajdonságai és termesztéstechnológiáiból adódóan megvizsgáltam a csúcs és kampány időszakokat és ez alapján korrigáltam a kapott eredményt. A kiszámított gépszükségletet összehasonlítottam a jelenlegi erőgép állománnyal.

A számítások során a táblaméret üzemeltetési költségnövelő és csökkentő hatással nem számoltam, hiszen ennek még becsült meghatározásához sem állnak rendelkezésre általános érvényű adatok.

A kölcsönösségen alapuló géphasználat megvalósíthatóságának alapfeltétele – mely hagyományos számítási módszer segítségével nem határozható meg – a közös

géphasználatra való „hajlandóság”. Vizsgálatom primer adatbázison alapult. A közös géphasználatban megnyilvánuló együttműködés kérdéseinek vizsgálatára kérdőíves felmérést végeztem. A Dél-Dunántúl régióban. A kérdőíves felmérés során összesen 100 gazdaságba illetve gazdálkodónak küldtem kérdőívet, melyek közül 40 db érkezett vissza. A kérdőívekben a gazdálkodó életkorára, a gazdaság méretére, valamint a kölcsönösségen alapuló szövetkezeti vagy egyéb tagságra kérdeztem rá eldöntendő vagy besorolandó kérdéssel. A tagsággal kapcsolatban adott válasz alapján a kérdőív kitöltése két részre vált. Azon gazdálkodók, akik valamilyen kölcsönösségen alapuló gépi társulás vagy szövetkezet tagjai, két a szövetkezet munkájára utaló egytől ötig tartó skálán kellett értékelnie a szövetkezet nyújtotta előnyöket. Azon kitöltők, akik nem tagjai ilyen jellegű együttműködésnek, további 6 kérdésben kellett az állításokat értékelnie szintén egytől ötig tartó skálán az együttműködési hajlam tekintetében. a kérdőívek kiértékelése excel programmal történt súlyozott matematikai átlag alapján.

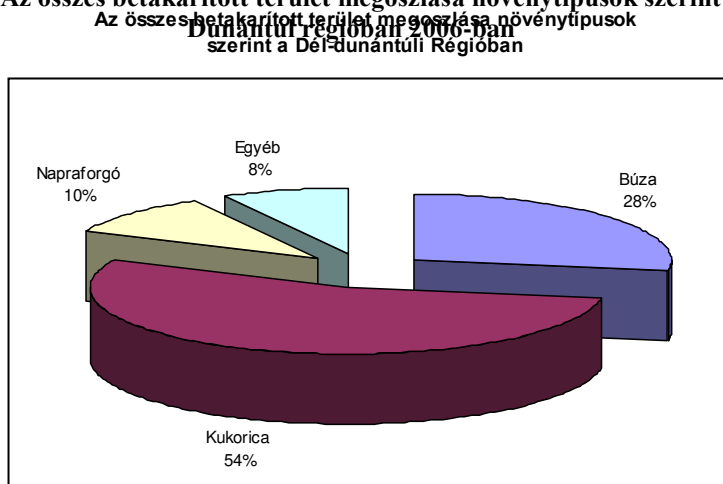
A kiszámított gépéllátottság, valamint a kölcsönösségen alapuló géphasználat kérdőív kiértékelésének eredményét is figyelembe véve SWOT-analízist készítettem a kölcsönösségen alapuló géphasználat már ismert hazai és európai típusaira melyek alapján, javaslatot teszek közös géphasználati formák kialakításához a Dél-Dunántúl régióban.

Eredmények

A Dél-Dunántúl régió gépesítettségének és növénytermesztésének jellemzői

A Dél-Dunántúl régió mezőgazdaságának gépesítettség vizsgálata során a legfontosabb három növény – búza, kukorica, napraforgó - termesztését kell figyelembe venni, hiszen e termények az összes szántóterület 92%-át teszik ki. Az előbb említett növények közül a kukorica és a búza adja az összes betakarított terület 82%-át. az 1. ábrán látható, hogy a régióban 2006-ban az összes betakarított terület 54%-án kukoricát, 10%-án napraforgót, 28%-án búzát és 8%-án egyéb növényt termesztenek.

1. ábra. Az összes betakarított terület megoszlása növénytípusok szerint a Dél-Dunántúli Régióban

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Az országra jellemző kétpólusú gazdaság a régiókban a legszembetűnőbb. Magyarország szántóterületre és gazdaságcsoportokra vonatkozó adatait vizsgálva megállapítható, hogy az egy gazdaságra jutó szántóterület nagysága tekintetében országosan a Dél-Dunántúl régióban a legmagasabb az érték a gazdasági szervezetek esetében 503,38 ha terület jut egy gazdaságra. Azonban az egyéni gazdaságoknál a legkisebb, 3,22 ha szántóterület jut egy gazdaságra. Az összes szántóterület 65%-án tehát valamilyen gazdasági szervezet, míg 35%-án egyéni gazdaságok végeznek termelő tevékenységet. A gépesítettség szempontjából a két gazdasági formát külön kell vizsgálni, mert jelentős eltérések mutatkoznak mind a gépesítettség színvonala mind pedig az üzemeltetési költségek terén.

A Dél-Dunántúl régióban a rendelkezésre álló adatok alapján becslt értékekkel számolva az egyéni gazdaságok 53583,95 ha-on búzát, 105840,7 ha-on kukoricát, 19423,25 ha-on napraforgót és 15489,95 ha-on pedig egyéb növényt termesztnek. A gazdasági társaságok növénytermesztése esetében 99523,05 ha-on búza, 196561,3 ha-on kukorica, 36071,75 ha-on napraforgó és 28767,05 ha-on egyéb növény a jellemző. (A becslt, vagyis a Statisztikai Hivatal országos adatai alapján százalékos arányokból számított értékmegadásra azért van szükség, mert nem létezik olyan nyilvántartás, amelyből az egyes növények tényleges termőterülete megállapítható lenne.) A gazdasági társaságok száma 715 az egyéni gazdaságok száma ennek közel százszorosa 61203 db. Ezek az adatok önmagukban nem hordoznak elegendő információt sem országosan, sem regionálisan, hiszen a KSH gazdaságszerkezeti összeírása – az Európai Unió statisztikai irányelvének megfelelően – 1500 m² alapterületűt tekinti gazdaságnak a szántóterülettel rendelkezőket. Ez a módszer jelentősen torzítja a valódi helyzetet, azonban így is jól jellemzi a magyarországi elaprózott birtokrendszert.

Megvizsgálva a további adatokat belátható, hogy a régióban 47444 egyéni gazdálkodó kevesebb, mint 1 ha szántóterületen gazdálkodik és a legnagyobb birtokméret 300 és 500 ha között van és ezzel is csak 60 gazda rendelkezik. A gazdasági társaságoknál ez az arány lényegesen jobb, hiszen a gazdálkodók több mint fele 100 ha feletti gazdaságnagyságon végzi a termelő tevékenységet.

A Dél-Dunántúl régióban a traktorok jelentős hányada (38886 db) a gazdasági társaságok birtokában van. Ez 3,5-szer annyi erőgépet jelent, mint amennyivel az egyéni gazdaságok rendelkeznek (10349 db). Ez a trend nem jellemző a kombájnokra, hiszen az egyéni gazdálkodóknál (680 db) több található, mint a gazdasági társaságoknál (656 db). Tehergépkocsi közel kétszer annyi található gazdasági társaságnál, mint egyéni gazdálkodónál. Hasonló a helyzet a speciális nagy értékű munkagépek tekintetében.

Az erőgépek darabszáma nem elegendő az üzemeltetési költségek megítéléséhez. Több információt szolgáltatnak az erőgépek teljesítési adatai. Míg a régió kisgazdaságainak erőgépei átlagosan 51,3 kW teljesítménnyel bírnak addig a gazdasági társaságoknál ez az adat 83,6 kW. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kisgazdaságok nem rendelkeznek megfelelő teljesítményű erőgéppel, sokkal inkább, hogy kevés a nagyobb teljesítményű traktorok száma, a kis teljesítményűekéhez képest. A jelenség logikus, hiszen sok parcellán egy nagy traktor még megfordulni is nehezen tudna.

A szántóterületi adatok, a birtokméretek, valamint a gépellátottság és átlagos erőgép teljesítések előrevetítik az üzemeltetési költségek alakulását is. Köztudott, hogy a kisméretű táblákon történő művelés nem csak a gépek kihasználtsági adatait befolyásolja negatívan, hanem az üzemeltetés költséget is jelentősen megnöveli.

A régióban működtethető közös géphasználati formák megvalósíthatóságának gazdaságossági aspektusa végett megvizsgáltam, hogy az előbbieken meghatározott gép és gépcsoport száma a jelen helyzetben rendelkezésre áll-e?

A rendelkezésre álló erőgép állomány teljesítmény kategóriák szerinti megoszlása a régióra vonatkozva nem áll rendelkezésre a KSH gazdaságszerkezeti összeírásában. Az országos adatok azonban megtalálhatók a fent nevezett kategóriák szerint gazdaságcsoportonként. Ennek alapján becsült adatot számoltam a Dél-Dunántúl régióra vonatkozóan (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Erőgépek adatai a Dél-Dunántúl régióban 2006-ban

	Dél-Dunántúl régióban traktorral rendelkezők száma [db]	Dél-Dunántúl régióban a traktorok darabszáma [db]
8–20 kW	71	1471
21–40 kW	174	3917
41–60 kW	382	14602
61–100 kW	386	9764
100 kW-nál nagyobb	335	9132
Összesen	1348	38886

Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Az alábbi táblázatok (lásd 2. és 3. táblázat) adataiból kitűnik, hogy a közös géphasználat bázisát a gazdasági társaságok erőgépei biztosíthatnák. Míg az egyéni gazdálkodók esetében majdnem mindenki rendelkezik legalább egy traktorral, belátható, hogy ezen erőgépek 95%-a a 100 kW teljesítmény alatt található. Az egyéni gazdálkodók erőgépei a közös géphasználatban a majori munkák és a kisebb volumenű feladatok, akár településrendezési útkarbantartási munkák ellátására lennének alkalmasak (teljesítményük alapján), jelentős selejtezés mellett. Jellemző továbbá, hogy ezen eszközök átlagéletkora meghaladja a 15,5 évet így a javítás karbantartás költségeinek jelentős mértéke mellett a gazdaságos üzemben tartási időt lényegesen meghaladták.

A gazdasági szervezetek esetében a 100 kW feletti erőgéposztályba az összes traktor 23,4%-a tartozik. Itt is lényeges pazarló géphasználat a jellemző, és látható, hogy biztonsággal létrehozható volna a meglévő géppark mérete alapján olyan közös géphasználati forma, amely figyelembe véve a területi és regionális adottságokat, kiszolgáltatná a gazdálkodók igényeit a gazdaságos működés kritériumait szem előtt tartva a Dél-Dunántúl régióban.

2. táblázat. A Dél-Dunántúl régióban az egyéni gazdálkodók traktorainak megoszlása a különböző erőgéposztályok között 2006-ban

	Dél-Dunántúl régióban traktorral rendelkezők száma becsült [db]	Dél-Dunántúl régióban a traktorok darabszáma becsült [db]
8–20 kW	1581	1637
21–40 kW	2276	2447
41–60 kW	3189	3506
61–100 kW	1985	2279
100 kW-nál nagyobb	424	481
Összesen	9454	10349

Forrás: saját számítás KSH adatok alapján

3. táblázat. A Dél-Dunántúl régióban a gazdasági társaságok traktorainak megoszlása a különböző erőgéposztályok között 2006-ban

	Dél-Dunántúl régióban traktorral rendelkezők száma [db]	Dél-Dunántúl régióban a traktorok darabszáma [db]
8–20 kW	71	1 471
21–40 kW	174	3 917
41–60 kW	382	14 602
61–100 kW	386	9 764
100 kW-nál nagyobb	335	9 132
Összesen	1348	38886

Forrás: saját számítás KSH adatok alapján

A kölcsönösségen alapuló géphasználattal kapcsolatos kérdőívek értékelése

A beérkezet 40 kérdőívből 12 válaszadó tagja, 28 válaszadó pedig nem tagja valamilyen kölcsönösségen alapuló gépi társulásnak vagy szövetkezetnek. A tizenkét tagsággal rendelkező gazdálkodóból öt 20 és 30 év közötti kettő 31 és 40, négy 41 és 50 egy pedig 51 év feletti. A megművelt terület nagysága tekintetében a válaszadók 42%-a 50 hektár alatt, 16%-a 50 és 100, 17-17%-a 101-200 valamint 201-500 hektár között gazdálkodik. A válaszadók közül mindössze egy gazdálkodó végez termelő tevékenységet 500 ha felett. Azon kérdést miszerint „*Mennyire elégedett a kölcsönösségen alapuló gépi társulással, szövetkezettel?*” a válaszadók egytől ötig terjedő skálán - amelyen az 1 az abszolút elégedetlen az 5 pedig a maximálisan elégedett - átlagosan 4,1-re értékelték. A második értékelendő kérdést mely szerint „*Megítélése szerint a kölcsönösségen alapuló gépi társulás, szövetkezet mennyiben járul hozzá gazdálkodása eredményességéhez?*” – amelyen az 1 az egyáltalán nem járul, hozzá az 5 pedig a maximálisan hozzájárul – átlagosan 4,25-re értékelték. A kérdésekre adott válaszok alapján megállapítható, hogy azon gazdálkodók, akik a fent nevezett közös együttműködés tagjai alapvetően elégedettek a kölcsönösségen alapuló társulással.

A beérkezett kérdőíveket kitöltők 70%-a gazdálkodó nem tagja kölcsönösségen alapuló gépi társulásnak vagy szövetkezetnek. Az életkor tekintetében a válaszadók 43% 40 év alatti, vagyis fiatal gazda. A megművelt földterületre vonatkozóan a válaszadók 46%-a 50 ha alatt gazdálkodik. Egy gazdálkodó rendelkezik csak 500 ha feletti területnagysággal. A többi területkategóriában közel azonos az eloszlás a válaszadók fennmaradó 51%-ban. Az első állítást miszerint „*Ragaszkodom hozzá, hogy mezőgazdasági erőgépem saját tulajdonú legyen.*” – amelyen az 1 érték az egyáltalán ragaszkodom hozzá, az 5 pedig a maximálisan ragaszkodom hozzá – átlagosan 3,6-re értékelték. Ugyanezen állítás munkagépekre vonatkozóan 3,9-es értékelést eredményezett. A válaszadók részéről a harmadik állítást mely „*Ragaszkodom hozzá, hogy saját magam vagy saját alkalmazottammal végeztessem a mezőgazdasági gépi munkát*” a 3,2-es értékeléssel zárult. A nagy értékű speciális gépek beszerzésére vonatkozó állítás 3-as értékelést kapott, mely magában rejtheti a gépszövetkezeti tagság elfogadásának lehetőségeit, speciális, nagy értékű berendezések közös megvásárlására és üzemeltetésére vonatkozóan. Az ötödik állítást miszerint „*A szövetkezet tagjaként hajlandó lennék elfogadni a szövetkezet döntését a termőföldem hasznosításával kapcsolatban.*” – amelyen az 1 az egyáltalán nem vagyok hajlandó az 5 pedig a maximálisan hajlandó vagyok – a legalacsonyabb 2,5-ös értékelést kapott. Az utolsó értékelendő állítás „*A szövetkezet tagjaként hajlandó lennék elfogadni a szövetkezet döntését az előállított termék értékesítésével kapcsolatban*” – amelyen az 1 az egyáltalán nem vagyok hajlandó az 5 pedig a maximálisan hajlandó vagyok – 3,3-as értékeléssel zárult. Az eredmények összegzéséből elmondható, hogy a gazdálkodók ismerete a kölcsönösségen alapuló gépi társulások vagy szövetkezetek tekintetében hiányos, az érdeklődés közömbösnek mondható. A kérdőív alapján a legnagyobb ellenállás a szövetkezetek termelésintegrálására vonatkozóan tapasztalható, pedig ez hordozza magában a legtöbb előnyt a jelenlegi tényadatok ismeretében.

A 2. ábrán a gépkörök SWOT analízise látható. Az erősségek, gyengeségek, lehetőségek és fenyegetettségeket úgy határoztam meg, hogy figyelembe vettem a kérdőívek eredményeit.

2. ábra. Gépkörök SWOT analízise a Dél-Dunántúl régióban történő megvalósíthatóság szempontjából

Erősségek	Gyengeségek
- nincs pénzmozgás - különböző gépi munkákra történő szakosodás - minden feladatra van megfelelő gépi eszköz - a tag saját tulajdonában van a gép - a tag saját tulajdonú gépét üzemelteti - felesleges kapacitás zárt körben történő értékesítése	- saját javítási és karbantartási költségek - saját erőből történő gépbeszerzés - magas fokú együttműködési készséget igényel - megfelelő számú eszköznek kell rendelkezésre állnia
Lehetőségek	Fenyegetettségek
- gépkihasználas növelése - üzemeltetési költségek csökkentése - gépi bér munka szolgáltatás kiváltása - kisebb állóeszköz lekötés	- egyéni érdekek előtérbe helyezése - magasabb tőkével rendelkező tag jobb pozíciója - magas kockázatvállalás hitel vagy lízing esetén - elszámolási problémák

Forrás: saját készítés

A Gépkörök (gép- és gazdaságsegítő kör) fogalmát a szakirodalom az alábbiakban határozza meg. „A gépkör szakosodás mellett saját gépberuházást és a felesleges kapacitások zárt körben történő értékesítését végzik.” (Peszeki Z. 1999.) Előnyeként említik, hogy megoszlik a beruházási és üzemeltetési költség, valamint az elszámolás könnyebb és minden feladatra van megfelelő gépi munkaeszköz. Amennyiben az elszámolás nem jár pénzmozgással, ÁFA mentes. Hátrányában jelöli meg, hogy bonyolultabb a szervezés és magas fokú együttműködési készséget igényel. A kérdőívet kitöltők az átlagosnál (3-as érték) fontosabbnak érzik – 3,6 és 3,9-esre értékelve –, hogy erőgépeik és munkagépeik saját tulajdonban legyenek. Ez azt támasztja alá, hogy a gépkör (gép- és gazdaságsegítő kör) megvalósítása kézenfekvő megoldásnak tűnhet a gazdálkodók számára, hiszen az eszköz tulajdonlása fontos a számukra. Ezzel a kölcsönösségen alapuló géphasználati formával növelhetővé válik a gépkihasználas, csökkenthető az üzemeltetési költségek és jelentős mennyiségű bér munka szolgáltatás váltható ki. A gyengeségek közül a legmeghatározóbb a magas fokú együttműködési készség meglétének szükségessége, hiszen e nélkül nem működhet megfelelően a

társulás. A másik sarkalatos pont, mely a gép és gazdaságsegítő kör veszélyét rejt magában, hogy amennyiben a meglévő, valamint a fejlesztésre megvásárolni kívánt eszköz saját tulajdonát képi, úgy a kockázatot beszerzésére vonatkozóan saját tőke előteremtésében, és esetlegesen a hitel és a lízing konstrukciók esetében önállóan vállalja.

A 3. ábra a Gépszövetkezetek SWOT analízisét mutatja a Dél-Dunántúl régióban történő megvalósíthatóság szempontjából.

3. ábra. Gépszövetkezetek SWOT analízise a Dél-Dunántúl régióban történő megvalósíthatóság szempontjából

Erősségek	Gyengeségek
• saját géppark • alkalmazott szakemberek üzemeltetik a gépeket • közös gépvásárlás • megfelelő menedzsment vezeti • a tagoknak kevés, saját tulajdonú gépük is van • kis kockázatvállalás hitel vagy lízing esetén	• magas fokú együttműködési készséget igényel • menedzsment döntésének elfogadtatása • nagyobb adminisztrációs és szervezési költség
Lehetőségek	Fenyegetettségek
• gépkihasználás növelése • üzemeltetési költségek csökkentése • gépi bér munka szolgáltatás kiváltása, szabad kapacitás tovább értékesítése • kisebb állóeszköz lekötés • nagy értékű eszközök beszerzésének lehetősége • munkahelyteremtés lehetősége vidéken	• elszámolási problémák • magasabb tőkével és gazdaság-mérettel rendelkező tag jobb pozíciójának kialakulása • pontos tervezést igényel a tagok gépi munkájának elvégzése tekintetében

Forrás: saját készítés

„A Gépszövetkezetek, a közös gépberuházásra és gépüzemeltetésre szövetkeznek, így egy-egy speciális gép, gépsor esetén előnyös ez a forma. Kisebbség a beruhá-

zás és gépüzemeltetés költségei. Előnye közt említhető a szakszerű géphasználat és gépüzemeltetés. Hátránya, hogy nagyobbak az adminisztrációs és szervezési költségek." (Peszeki Z. 1999.) A kérdőívek eredményeként ezt a társulási formát a megkérdezett gazdálkodók közepes értékelést adtak arra vonatkozóan, hogy nagy értékű, speciális berendezések megvásárlására és üzemeltetésére hajlandók lennének szövetkezni. Ezen társulási forma azonban alapvetően saját gépparkkal és az azt üzemeltető személyzet foglalkoztatásával a gépkörökhöz képest szorosabb együttműködést és közös tulajdonlást feltételez, melyet a kérdőívek megválaszolása kapcsán a megkérdezettek nem preferáltak. Ezen társulási forma adaptálásának lehetősége alapvető szemléletváltást igényel a gazdálkodók körében. A kérdőívekre adott válaszok nem predesztinálják, hogy ezt a szövetkezési formát alapvetően elutasítsák a megkérdezettek, inkább arra világít rá, hogy e társulási forma szabályai nem ismertek a számukra.

A SWOT elemzéssel feltérképeztem a kölcsönösségen alapuló gépi társulás és szövetkezet életképességét, illetve megjelöltem, hogy mely feladatok a legfontosabbak ezen együttműködések stratégiai szempontjából. Amikor SWOT elemzést végeztem a legmegfelelőbb együttműködés kiértékelése céljából, akkor a hangsúlyt arra fektettem, hogy meghatározhassam azokat, a pilléreket, amelyek a Dél-Dunántúl régió szempontjából a közös géphasználat tekintetében a legfontosabbak.

Javaslatok

A Dél-Dunántúl régióban – mint az ország összes többi régiójában – gazdaságilag és műszakilag megalapozatlan a gépesítés. Nem is lehet ez másképp, hiszen a térségben 30.000-et is meghaladja az egyéni gazdaságok száma, akiknek több mint 70%-a 1 ha alatti területen gazdálkodik. Ilyen feltételek mellett nem lehet megteremteni a gazdaságos géphasználatot. A gépüzemeltetés költsége az évek során jelentősen nőtt, aminek természetesen számos oka van. A költségek növekedése, a támogatások fokozatos megvonása, valamint az elaprózott birtokszerkezet következtében olyan helyzet alakult ki, aminek változatlansága, a közeljövőben jelentős számú gazdaság tönkremenetelét fogja eredményezni. A gépüzemeltetési költség csökkentésének lehetőségei, mind gazdaságonkénti, mind regionális szinten csak a nagyobb teljesítményű erőgépek használatával, ezek optimális kihasználásával, az erőgép-munkagép összehangolt viszonyával valósítható meg. Az elemzés során kiszámított adatok alapján egyértelműen bizonyítható, hogy közös géphasználat gépbeszerzés nélkül átszervezéssel megoldható. A felvázolt két közös géphasználati forma közül a kérdőívre válaszadó gazdálkodók a gépköri szerveződés lehetőségét preferálták, azonban a gépszövetkezeti formát sem utasították el. Javaslom egy olyan, a két társulási forma ötvözéséből kialakított kölcsönösségen alapuló géphasználati szövetkezés kialakítását, mely a két előbb említett közös géphasználati forma előnyeit egyesíti. A későbbiekben mindenképpen szükségesnek látszik olyan irányú vizsgálat lefolytatása, mely azon konkrét okokat tárna fel mely a fent említett szerveződések tényleges megvalósulását gátló tényezőket feltárna és ezek ismeretében javaslatot tesz ezen gátló tényezők megszüntetésére.

Felhasznált irodalom

Baranyai Zsolt – Naárné Tóth Zsuzsanna¹ – Farkasné Fekete Mária – Takács István: Bizalom és együttműködési hajlandóság – Egy felmérés tapasztalatai a magyar mezőgazdaságban, LIII. Georgikon Napok Konferencia kiadványai 85–95 p.

- Dr. Gockler Lajos (2006):** *Mezőgazdasági gépek ára és üzemeltetési költsége 2006-ban*, FVM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet, Gödöllő.
- Dr. Gockler Lajos (2008a):** A korszerű erőgépek alkalmazásának előnyei a mezőgazdaságban, *Mezőgazdasági Technika* FVM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet, Gödöllő 2008. XLIX évfolyam /9 p. 38–40.
- Dr. Gockler Lajos (2008b):** A mezőgazdaságigép-üzemeltetés fontosabb mutatóinak változása az MGI- bázisgazdaságokban, *Mezőgazdasági Technika* FVM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet, Gödöllő 2008. XLIX évfolyam /8.p. 54–56.
- Dr. Husti István (1999):** *A mezőgazdasági Gépesítés ökonómiaja és menedzsmentje*, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest.
- Dr. Husti István (2008):** A gépesítésfejlesztés gazdaságossági megalapozásának fontossága, *Mezőgazdasági Technika* FVM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet, Gödöllő 2008. XLIX évfolyam /4 p. 36–38.
- Takács I. (2000):** Modellek a közös géphasználat finanszírozási hatásainak számszerűsítésére. XXVIII. Óvári Tudományos Napok. Mosonmagyaróvár. 2000. október 5-6. Konferencia kiadvány. II. kötet. 155–160. p. ISSN 0237-9902
- Takács I. – Baranyai Zs. – Nagy I. (2006):** A gépköri mozgalom helyzete, fejlődésének jellemzői Magyarországon 2005-ben. MTA-AMB Kutatási és fejlesztési tanácskozás. Nr. 30. Gödöllő. 2006. január 24–25. Konferencia kiadványai I. kötet 120-125 p.
- Dr. Takátsy Tibor – Lukács Aurél – Tóthné Heim Livia (2006):** Hibákat, vagy hibásan látunk? *Gazdálkodás* 2006.2. 50.évfolyam p.73.-84.

Internetes források

Bundesverband Maschineringe BMR e.V., Ottheinrichplatz A 117, D-86633 Neuburg an der Donau, www.maschinenringe.de
MaschinenringÖsterreich, <http://www.maschinenring.at/de/footer/ueberuns/meilensteine/index.aspx>

The Similarities and Differences of HRM in Higher Education Institutions in Hungary and England

Mónika Bodor*

Abstract In this article I am examining the advancement of Human Resource Management in the Hungarian higher education institutions. After the period of implementation, in the last 10 years it showed a steady development, but its effectiveness, efficiency and the recognition of HRM among the academic staff lags behind the well-established and operating system in Western countries. Therefore, I analyzed HRM in English higher education institutions across England and compared it with its Hungarian counterpart. I intend to highlight similarities and differences of HR policy and practice used in higher education institutions in these two countries. Furthermore, I assessed the alignment of HR strategy within the overall institutional strategy and its effective support and contribution to the performance and development of the organization. The aim of this article is to recognize and identify “the elements of best practice” that could be found in effective HRM in English higher education institutions and making suggestions to significantly enhance the effectiveness of HRM in Hungarian higher education institutions.

Keywords Human Resource Management (HRM), Higher Education, the modernization of Human Resource Management, HR strategy, HR structure, HR priorities, HR practices

1. Introduction

1.1. The general situation in Hungary

Several treatises were made before and after Hungary joining to the European Union, about the general situation and evaluation of the country. Those studies pointed out the falling behind of human resources and human resources management (HRM) in public services compared to the member states of the EU. In order to catch up in the years after the 2004 partnership there was a chance to apply for resources in accord-

* Kaposvár University
E-mail: bodor.monika@ke.hu

ance with modernization and improvement of these areas within the Human Resources Development Operational Programme (HEFOP). Nowadays, the Social Renewal Operational Programme (TÁMOP) provides financial funds for certain areas of human resource management, in example: financing development of education.

The Hungarian corporate sector has already recognized the competitive edge and capital of human labor and "its importance among resources, as the one which determines the success of the companies and the efficiency of economic projects" (*Dajnoki és Berde, 2007. 7. pg.*). This statement has been proven twice, because not only during economic booms, but also in time of recessions HRM supports the survival of the company and reaching its strategic goals. This belief is supported by a study made in 2009. "The evaluation of HR practice got more importance due to the unfolding economic crisis..., two-fifth of the firms interviewed (39%) pre-estimate more prestige, and half of the companies (51%) are not expecting any positive improvement, because the HR activities had been adequate even before the crisis started." (*Boday, 2009. 60. pg.*)

The standard of Hungarian Higher Education in general lags behind the forefront of the academic science. The expected breakthrough had not taken place in the field of HRM and the gap between HRM in the companies and in the higher education is further increasing. Istvan Polonyi stated and backed up with his researches the low level of innovation of the academic sphere and falling behind in comparison with the European countries. He cites a lot of factors belonging to HRM in his cause-effect analysis. (*Polonyi, 2010*)

This supports my opinion that the HRM has to take role in the management and control of changes. Nowadays, HRM has established its administration role and it is ready to become a strategic partner of the institution. It is important to underline that HR experts must conform all tasks with the strict labor and taxation laws, in accordance with the interest of the institutions to keep them in the frames of the legal regulations. "To have a chance to catch up with the West we have to have a moral reformation, too." (*Bertalan, 1995. 100. pg.*)

1.2. The general situation in England

To get a quick overview of the situation in English Higher Education, we have to look back at about 10 years. „Independent Review of Higher Education Pay and Conditions” by *Bett (1999)* and even before this in the *Dearing Report (1997)* they are envisioning the actual level of the Higher Education with the existing conditions. Crowding higher education, stricter finances, decreasing salaries are analyzed as the causes of the existing conditions, and their consequences to the academic life in United Kingdom. In summary, it ascertains the slow, in some cases the lack of adaptation of the academic sphere to changes of the external environment. The aforementioned studies had an own their impact in governmental circles in a short period of time, therefore the modernization of HRM started in English higher education in 2001.

The creation of a synchronazed strategy for the sector was coordinated by the joint operation of the Higher Education Funding Council for England (HEFCE) and the Universities and Colleges Employers Association (UCEA). The organizations had made serious efforts and moved considerable resources for the modernization of HRM both individually as well as together. The result of the concerted action became the “Rewarding and Developing Staff Initiative” strategy (R&DS). (*Shenstone, 2009*)

The following 6 main priorities were established in 2001 (*Shenstone, 2009*):

- Recruitment and retention;

- Staff development and training;
- Equal opportunities, equal pay for equal work, evaluation of scope of activities;
- Labor planning, evaluation of staff requirements;
- Pervasive approach to effective performance management throughout all levels of the institution and for staff in all roles;
- Managing underachievement.

Resources for realizing the suggested objects were provided by the government. As first step, 330 million GBP, then 167 million GBP and rounding off HEFCE with 170 million GBP. Thanks to R&DS, further HR politics, regulations and guidelines were created for the modernization of HRM. The first area for improvements was the settlement of discontentment with the wages and the ensuring of the high standard of higher education. By 2004 the “National Framework Agreement” was born, which was based on nation-wide surveys and comparisons and contained the 51 new payment levels of academic and non-academic employees working in higher education. The aim of the “White Paper” was to upkeep and increase the quality of higher education. (*Shenstone, 2009*)

According to a nation-wide survey made in 2007, the opinion of HR directors was that the modernization of HRM in their institutions could have been achieved thanks to the R&DS. This was the general opinion of those directors too, who started the development of their institution’s HR processes based on their own reserves before the modernization in 2001. In summary, the provided funds had been well utilized which is shown by the expenditures and the modernization of HRM.

2. Material and methods

My secondary sources were the Hungarian and English literature about HRM, national regulations and laws regarding HRM in higher education institutions and the corporate sector. I have done some research in several libraries in England and on the internet. In Hungarian literature I have studied the publications and researches of the Hungarian instructors and researchers. Consulted the Hungarian institutions’ development plans and annual reports for the year of 2008, examining the statistics of students-, teachers-, and researchers’ headcount, and the placement of HR in the structure of the organization.

For primary research I have utilized my experience as manager in the fields of HR and labor department in University of Kaposvár. Furthermore, I have spent the 2010/11 academic year in one of the biggest colleges of England as a student. I could gain first hand experiences of the effects of HRM on the institution, the employees and the students. As a student I could perceive the judgment of HR department among teachers, co-workers and management. I made an interview with the college’s HR department manager and teachers about the supplemental role of HRM in the everyday work and the performance of the institution. Outside of the college I had conversations with HR experts working in public services about the current challenges of HRM. I had surveyed graduated PhD students in higher education institutions about their job expectations and future career possibilities.

3. Results

The comparison of Hungarian and English HRM was done by the breakdown of *Bett*. He sorts the areas of HR activities into 4 groups:

- HR strategy,
- HR structure,
- HR priorities,
- HR practices

I present the results of my research, the similarities and differences in HRM according to those 4 dimensions.

3.1 HR strategy

The Law of Higher Education issued in 2005 imposed upon higher education institutions the task of creating an Institutional Development Plan for the years of 2007-2011. It was emphasized as an important criterion that HRM should play an enhanced role in the strategy of the institutions, and should contribute to the realization of goals on a long-term timescale. The institutions satisfied the impositions of the law. The Institutional Development Plans contain numerous regulations, which lead us to the conclusion, that the institutions realized the opportunities in HRM and its importance in achieving strategic goals. In several cases it can be observed that HR strategy is synchronized with the institutional strategy. It is a positive sign in Hungarian higher education, that HR strategy is not just a chapter in the book, but is being practiced. On the other hand, it is a negative sign, that there is no indication for tracking the realization of HR strategy, measuring its efficiency or getting feedback.

The English government with the funds granted within the R&DS could achieve that in every English higher education institution created its HR strategy, which provided directives and meant outputs could be evaluated against the requirements of recommended goals. It was clear from the beginning that the initial HR strategy could not be efficient, only could become that during the following years. For this purpose the institutions aimed to set up clear, well-defined strategic goals, so that their realization could contribute to the long-term development of the institution. HR politics and practice had been tailored to the strategy. Utilizing the experience gained during the previous years they knew that creating a HR strategy and the resulting HR politics and practice can only be successful and efficient if the management of the institution adopts and fully supports it. The importance of knowing that the efficiency of a process can only be achieved by getting feedback of its output was also clear. Therefore, there were several measurement systems being made in this period in order to evaluate the efficiency of HR services. In example: level of satisfaction with the provided services, results of staff training, benchmarking and internal indicators of HR performance. (*Guest and Clinton, 2007*)

3.2 HR structure

Position of HR department in the institutional hierarchy greatly influences the efficiency of HR activities and tasks. My researches extended to the placement of HR department in the vertical and horizontal structure of the institution, as well as the exercising of leadership and executory powers. Placement in the organization is al-

most always determined by the position of the person who has leadership, executory and employer powers over it.

Typical Hungarian practice is to place a separate labor department under the direction of the bursar, which is also appointed to handle activities related to HRM. This setup was established during the previous decades and it is a characteristic of 53% of the institutions still. The other half has broken away from this tradition of the past, and had set up a separate HR department next to the labor department. Leadership and executory power over this new department is the jurisdiction of the rector in 31%, and the chief secretary in 16% of the institutions. Leadership of labor department remains the jurisdiction of the bursar.

Position of HR department in the institutions of English higher education is not uniform either, just as in the case of Hungarian institutions. For comparison there were 3 groups defined. In the first group are the institutions in which HR functions as a central unit and is in continuous communication with the other departments and faculties, and is a characteristic of 52% of the institutions. In the second group are institutions which also operate a central HR department, but they set up specialist groups for the HR activities, such as recruitment, training, equal opportunities, and is a characteristic of 21% of the institutions. In the third group there is a small core of strategists and consultants, and the rest of the HR activities are decentralized at each faculty or department, which is a characteristic of 11% of the institutions. Apart from the groups defined above, there are combinations of the first and second, and also of the second and third groups, which are a characteristic of 11% and 5% of the institutions. According to researches the organizational structure does not affect the performance of the institution, therefore, there is no good or bad HR structure. Based on the size of the institutions the third group is more prevalent in the bigger, and the second group is more prevalent in the smaller institutions. The main arranging pattern is that the HR system and services should be more accessible to the person who uses it the most. (*Guest and Clinton, 2007*)

3.3 HR priorities

The Ministry of National Resources (former Ministry of Education) have not issued strategic goals regarding the HRM of the higher education institutions, therefore no general guidelines had been set up for the sector. Despite this the institutions could define the priorities of their HRM. The aim of these could have been the adaptation to external or internal changes.

Whereas, the English government has defined the priorities of higher education in accordance with the HR strategy. The central point of these definitions were the realization of the required output. Institutions had to adapt these priorities and could have set up ranks for them. The government provided resources to help performances. The priorities defined in 2001 for improving efficiency of HR activities were the following (*Shenstone, 2009*):

- Managing difficulties of recruitment and retaining;
- Preparing employees for handling present and future tasks (staff development);
- Providing equal opportunities;
- Modernization of pay, applying “equal pay for equal job” practice;
- Labor planning and assessing labor requirements;

- Evaluating personal performance in accordance with improving pay structure;
- Addressing poor performance.

In a survey about assessing the realization of priorities made in 2007, HR managers were asked to name the goals that were accomplished efficiently, based on their experiences and the opinions of the employees. The efficiently achieved priorities were recruitment, modernization of wages and staff development, the rest of the activities were categorized as future tasks, because they were not as successful in realizing them as they had expected. (*Guest and Clinton, 2007*)

3.4 HR practices

There are significant differences between the practices of HR in institutions in Hungarian higher education. Typically they cover the tasks such as administration of personnel data, wages, recruitment and selection, analysis and evaluation of scope of activities, development of training, performance assessment, in-kind salary, attendance register, labor administration software and management information system. It can be observed, that surveys about satisfaction with HR practices is random both in time or selection of groups. It is atypical to find a standardized communication channel within institutions or sharing experiences about the most efficient methods (“best practices”) between institutions.

In England there is a much wider selection of HR functions at disposal. Similarly to the Hungarian situation, there are many differences between the qualities of HR practices among institutions in England. The following list of activities is not complete: general recruitment and selection, acquisition of highly qualified employees, general education and training, education and training of scientific leadership, personnel assessment, performance management, two-way communication, flexible employment, staff planning/replacement training, reward and acknowledgement systems, preserving skills of highly qualified employees, general personnel retention, improving underachievement, equal opportunities, analysis of disconformity/discipline/absence from work, scope of activities planning and assessment. I regard that they assess the success of HR practice based upon the feedback of the employees and continuously adjust it to the needs as an example worth following. HR activities can be classified into 3 groups. First group contains the activities which are routine work and done efficiently, the second consists of activities which are yet inefficient and being introduced, and the experimental activities waiting to be introduced belong into the third group. Together they form a system of constantly renewed HR methods which is a feature of the HR practice of the institutions in English higher education. (*Guest and Clinton, 2007*)

4. Conclusions

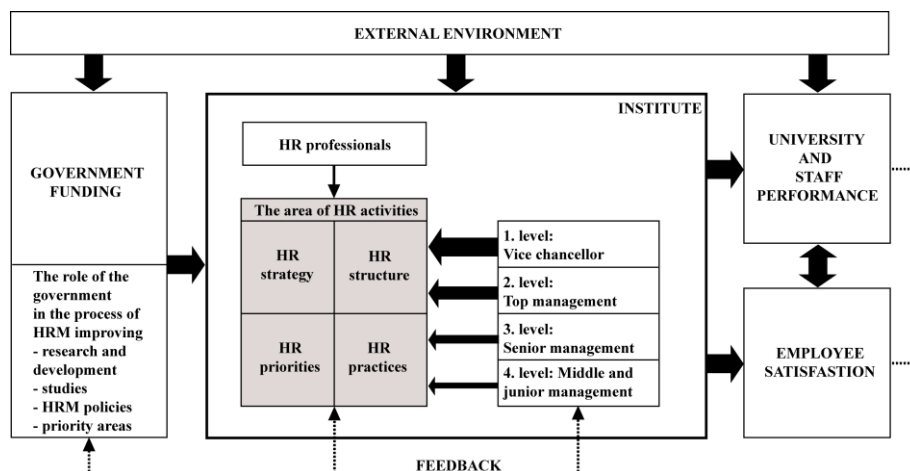
What kind of experiences, methods, including the “best practice” of an efficient HRM in English higher education system can be adopted to the Hungarian higher education system? Several similarities exist between the two. In recent years there were individual initiatives of the institutions in Hungary, which is due to advancement following a synchronized conception made by the government. HRM has to take part in the improvement of the weak innovative capability of universities and the modernization of processes.

If there is insufficient legal and financial support, then experiences show that efforts are meaningless. Even advisors in England had thought of the question whether the results of HRM achieved so far can be sustained in the future if the government withdraws the offered resources. If the transparency, creditability and coherence of the HRM is damaged in one aspect, then it can shatter the faith and trust in the system, the foundation it builds upon. The results of my research lead me to the following conclusions:

- Government support in England for the modernization of HRM in higher education institutions is much stronger than in Hungary. After the survey about the situation of HRM in higher in England there had been an establishment of a general directive for the whole sector. Resources needed for realization were provided. Planning was for long-term and after expending the resources the results were always evaluated.
- Implementation and utilization of HRG in Hungary had been established too, although without support from the government. In order to be able to define future trends in HRG and analyze the efficiency of practices used the survey of the situation of the higher education in Hungary would be necessary.
- Both the Hungarian and English HRM system has grown out of the administrative role and beginning to become a strategic partner of the institutions. This was possible by consolidating and doing efficiently the administrative tasks so much that it became a foundation for HR experts to base their credibility on. Naturally, the institutions are on different stages of this process and this affects the quality and standards of their HRM.
- We can experience differences of HR functions practiced in both countries' between the institutions in higher education. There are more or less practices and methods available for HR. In the English system some functions were developed to be more efficient, for example recruitment, selection, assessment of scope of activities, meanwhile others had been tailored to the needs of the institution in question. This way increasing the efficiency of present tasks and introducing new practices will be typical for HR experts. Managing stress as a future task faces HR experts in both countries' higher education institutions with challenges.
- I attach very big importance to the support of HRM by the management in Hungary. This is supported by researches done in England, which show a positive correlation between the support of HRM by the management and its success rate. Therefore the dedicated support of the rector is very important for the success of HRM processes. Descending the hierarchy the provided support will decrease, which is natural and something to be prepared for by the HR managers.
- The English higher education system assesses the influence of HRM on the performance of the university, and accordingly established the system of internal and external indicators and methods of measurement. This system is under research even at the moment. It would be advisable to examine the effects of HRG in Hungarian higher education institutions.
- The efficiency of the English system is better because of the HRM, there is less redundancy and waste of resources. In the Hungarian system both the waste of resources and restrictions are present at the same time. There are no well-defined requirements and no communication channels set up between the academic and the educational sphere.

5. Proposals

Figure 1. Examination of the effective HRM operation

Source: figure created by the Author

The previous self-edited diagram is a suggestion for establishing and maintaining an efficient HRM. The comparison shows that the Hungarian HRM lags behind the English system. The Hungarian government should pay attention to the HRM in higher education institutions due to its special situation. In relevance with this a survey seems necessary to assess the situation, and based upon the results directives and plans of operation should be drawn up adjusted to the long-term strategic goals of the Hungarian higher education, considering the adequate amount of provided resources. Expectations of HR should be defined for the whole sector and a strategic plan should be made to help the realization of changes. The institution is responsible for the fulfillment of its strategic goals and for creating an HR strategy, structure, priorities and practice according to its requirements. The success of HRM mostly depends on the HR experts operating the system and the support provided by the management. On the diagram the thickness of the arrows represents the level of support given by the management.

The purpose of HRM is the achievement of satisfaction of the employees and contribution to the required performance of the institution. The question is, when we can say that operation of the HRM is efficient. In the case, when we assess the accomplishment of HRM to the employees and to the performance of the institution by using internal and external indicators in such a way, that we evaluate each step from the beginning to the end of the process. After assessment first comes evaluation then intervening in the process by feedback to the inefficient areas.

References

- Act CXXXIX of 2005 on Higher Education, Hungary.
Archer, W. (2005): „Mission Critical? Modernizing Human Resource Management in Higher Education.” Oxford: Higher Education Policy Institute.

- Boday, Pal (2009):** *The role of HR in cushioning the organizational impact of economic crisis*, research summary, Budapest.
- Bertalan, Péter (1995):** The regime changes in Eastern Europe's political and ethical implications, In: *Ethics and change*, Kaposvar, 97–100.
- Bett, Michael (1999):** *Independent Review of Higher Education Pay and Conditions*: (Report of a Committee). Norwich, HMSO.
- Dajnoki, Krisztina and Berde, Csaba (2007):** *Human resource management and leadership*, Expert Publishing House, Budapest.
- Dearing, Ron (1997):** *Higher education in the learning society* (Report of a National Committee of Inquiry Into Higher Education: "The Dearing Report"), Norwich, HMSO.
- Guest, David E. and Clinton Michael (2007):** *Human Resource Management and University Performance*, Final Report, Research and Development Series, Published by Leadership Foundation for Higher Education, Printed in the United Kingdom.
- Higher Education Institutions: Institutional Development Plans, Annual Reports, 2008–2010.*
- Ministry of Education and Culture, Hungary (2007):** *Methodological Guide to the Institutional Development Plan*. http://www.nefmi.gov.hu/letolt/felsoo/ift_kidolgozasi_utmutato_07202.pdf
- Polónyi, István (2010):** *The academic sphere and innovation, The national higher education and economic development*, New Mandates Publishing Co., Budapest.
- Poór, József – László, Gyula – Bencsik, Andrea – Fekete, István – Majó, Zoltán (2009):** *Higher Education Management*, Chapter 10: *The further potential for development of HR systems in the light of the survey of empirical experience*, AULA Publishing Ltd, Budapest 199–226.
- Shenstone, Andy and Brooks, Laura (2009):** Evaluation of the impact of public policy and investments in human resource management in higher education since 2001, Oakleigh Consulting Limited. <http://www.hefce.ac.uk/pubs/rereports/year/2009/evaluationoftheimpactofpublicpolicyandinvestmentsinhumanresourcemanagementinhighereducationsince2001/> Last access: 01-09-2011
- Vörös, Péter and Bagó, Péter (2010):** The future of the Enterprise Resource Planning System, in: *Acta Scientiarum Socialium*, Tomus XXXI./2010, 107–116.

Menedzserek személyes hatékonysága idővizsgálatok tükrében

Bácsné Bába Éva*

Abstract **Personal efficiency of management work according to studies of time.** In my research I approach the role of time factor in management work otherwise than the conventional time management researches do that. The main objectives of my research are the following: To explore the function of time in management work; and to prove that time as a resource can serve to improve the effectiveness of the management and the company.

I would like to explore the opinions of managers on the time factor and on whether time effectiveness can be improved. I show opinion of managers of organisations of different sizes (micro, small, medium and large) and forms (joint-stock company, Ltd., shared joint-stock company, co-operative society, and other), and of organisations which have been transformed and which have not. I present time management practice in the managing activities of managers of different ages, sexes, qualifications, positions and working hours. I reveal, according to the managers' valuation, what managing tasks are emphasised and which are the ones that remain in the background, i.e. what rearrangements take place in managing activities nowadays.

I would like to make establishments and conclusions, on the basis of researches, which help the heads of organisations to make both their personal and their company's time management more effective.

Keywords personal efficiency, time factor, managing tasks, time management

Bevezetés

Napjainkban különösen érezzük a gyorsuló idő ránk nehezedő nyomását. Agyonhajszolt, stresszes világunkat a felgyorsult életritmus, a siker és a pénz hajszolása és az ezzel járó romló életminőség jellemzi. Természetes, hogy úgy érezzük, hogy az idő

* Debreceni Egyetem, Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék
E-mail: babae@agr.unideb.hu

korlátoz minket céljaink elérésében. Éppen ezért volna fontos belátnunk, hogy az idő, napjaink talmi értékei között az egyik legfontosabb, valódi értékünk. Ennek felismerése segíthet rádöbbenni arra, hogy az idő éppen nem elvesz tőlünk, hanem ad, nem más, mint „jelenünk ajándéka” (present=present).

Az idő, mint erőforrás egyedülálló tulajdonságokkal rendelkezik: az egyén számára véges, visszafordíthatatlan, nem raktározható, mindenki számára hozzáférhető. Ezek a tulajdonságok mutatnak rá az idő-paradoxonra, vagyis arra, hogy bár a rendelkezésünkre álló idő korlátozott, felhasználási lehetőségei korlátlanok.

Az idő „rabságából szabadulni vágyók” jelentős részét teszik ki a menedzserek. Mivel az ő munkájuknak is az idő ad keretet, érthető, hogy a vezetéstudomány területén is, időről-időre előtérbe kerültek az időgazdálkodással foglalkozó time management kutatások, amelyek az idő hatékony felhasználását állították a középpontba.

Kutatásomban a hagyományos time managementtől némileg elmozdulva arra vállalkoztam, hogy a vezetői munkát feltérképezve feltárjam, az időtényező vezetésben betöltött szerepét, megbizonyítsam, hogy az idő, mint erőforrás a menedzseri- és a vállalati eredményesség, hatékonyság fokozásának szolgálatába állítható. Arra törekedtem, hogy konkrét kutatások alapján olyan megállapításokat, következtetéseket vonjak le, amelyek segítik a szervezetek vezetőit abban, hogy mind személyes, mind vállalatuk időfelhasználását hatékonyabbá tegyék.

Vizsgálataimban abból indultam ki, hogy az időnek az erőforrások közt van a helye, megfelelő időgazdálkodással pótlólagos forráshoz juthat a vezető, illetve a szervezet. Szerettem volna feltárni a különböző szervezeti méretű (mikro-, kis-, közép-, nagy-), különböző működési formájú (Rt, Kft, Bt, Szövetkezet, Egyéb), átalakulást átélő, és még át nem élt szervezetek különböző korú, nemű, végzettségű, beosztású, munkaidejű vezetőinek véleményét az időtényezőről és az időhatékonyság javíthatóságáról. Be akartam mutatni a vezetők vezetési tevékenységének időgazdálkodási gyakorlatát, értékelését alapján feltárni, mely vezetési feladatok kerülnek előtérbe, melyek szorulnak háttérbe, azaz milyen átrendeződések vannak a vezetői tevékenységben, napjainkban.

Szakirodalmi áttekintés

A menedzserek tényleges munkaideje az egész világon hosszabb, mint a törvényes munkaidő, és ahogy a vezetéstudomány időgazdálkodással foglalkozó kutatásai tanúsítják, 10 vezetőből kilenc küszködik időhiánnyal. Egy amerikai felmérés szerint egy ipari felsővezető napi munkaideje 12 óra, egy középvezetőé 10 óra. Egy német felmérés szerint a vezetők napi 10 órát dolgoznak (*Karácsony –Mehlhofer, 2004*). A hazai helyzet is hasonló. *Dajnoki (2007)* hat első számú és hat beosztott vezetőt figyelt meg 5-5 napon keresztül. Az első számú vezetőket, tulajdonosi érdekltségüknek köszönhetően feszített munkatempó jellemezte, átlagosan 10 óra 43 perc volt munkaidejük. A beosztott vezetők napi egy órával kevesebbet, 9 óra 29 percet töltöttek munkával. A megfigyelt vezetők közül több gyakran vitte haza és fejezte be ott-hon az irodában elkezdett munkát.

Ha a vezető meg akar szabadulni az időhiány okozta szorongásaitól, az erőn felüli munka fáradtságától, családi és egészségi problémáitól, hatékonyan kell gazdálkodnia saját és a vállalat vezetésére szánt, vagy ahhoz szükséges idejével. A legfelső vezetőknek, illetve vezetésnek a gazdasági lehetőségek figyelembe vétele mellett úgy kell megszervezni a vállalatvezetői munkát, hogy összhangot tudjon teremteni feladata, ideje, képességei és magánélete között.

Az időgazdálkodás korábbi kutatói az idő hatékony felhasználását állították a középpontba, vagyis abban akartak a vezetők segítségére lenni, hogy mindent a lehető legrövidebb idő alatt, a legkisebb energia befektetéssel tudjanak elvégezni. Ennek szellemében időgazdálkodást racionalizáló eljárásokat, technikákat és eszközöket fejlesztettek ki. Mára az időgazdálkodási rendszerek, modellek négy generációja segíti a menedzsereket az önszervezés „high-tech”-jének elsajátításában.

Ezen technikákból felállítható egy egymásra épülő, általánosan alkalmazható időgazdálkodási módszer.

1. Az eredményes időgazdálkodáshoz vezető út első lépése a *listakészítés*. Az összes napi – vagy akár heti, havi – feladatot fel kell jegyezni.
2. Ezt követi a *feladatok rangsorolása*.
3. A rangsorolást logikusan követő lépés az *időrabló tevékenységek kiszűrése*.
4. Az időgazdálkodás *négy-negyedes módszere*, amely a leghatékonyabban hangsúlyozza fontos feladatainkat. (A – fontos és sürgős, B – fontos, C – sürgős, D – egyéb, rutin feladatok.)

A szerzők közül *Josephs (1996)*, *Lakin (1995)*, *Smith (1994)* és *Covey (2004)* egyaránt javasolja a listázást és a rangsorkészítést. *Leboeuf (1999)*, *Rue - Byars (1990)* az időrablók leleplezésében és az ellenük való védekezésben mutatnak utat. Ezen technikák akár önállóan, akár egymásra épült egészként alkalmazhatóak, és hozzájárulnak, hogy a vezetők a legmagasabb szintű személyes termelékenységet érhessenek el.

Anyag és módszer

A kutatás szervesen illeszkedik a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézete által indított kutatási programhoz, „A menedzsment funkcionális vizsgálatához”. A program struktúráját moduláris felépítés jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a kutatás három fő, egymással összefüggő területet ölel fel, melyek mindegyike résztémakörökből épül fel. A vizsgálati módszer azért minősíthető funkcionális jellegűnek, mert elsősorban a vezető feladatainak meghatározása és a feladatokat befolyásoló tényezők elemzése a kutatás fő célja. Az adatgyűjtés során alkalmazott kérdőíves interjúk révén a megkérdezett vezetők véleménye és tapasztalata, értékítélete és preferenciái képezik a minősítések alapját. Ennek köszönhetően a kutatási módszer a funkcionalitás mellett empirikusnak nevezhető (*Berde, 2009*). A kutatási téma a folyamat menedzsment fő területéhez, azon belül az időgazdálkodás résztémakörhöz illeszkedik.

A vizsgálatok rendszere is igazodik az intézet által alkalmazott módszerhez, ami kérdőíves interjút, vállalati adatgyűjtést jelent. A begyűjtött adatok jellegének figyelembe vételével, a vizsgálati célnak megfelelő feldolgozás érdekében többféle alkalmazott statisztikai elemző eljárást alkalmaztam. A kérdőívek értékelését leíró statisztikai elemzéssel kezdtem, majd hipotézisvizsgálatot, főkomponens elemzést, varianciaanalízist végeztem.

A vizsgálatokban 625 vezetői interjút dolgoztam fel. A vizsgálati mintát döntően közepes üzemméretű, korlátolt felelősségű társasági formában működő szervezetek alkotják. E szervezetek több, mint 40%-a élt át jelentős átalakulást az elmúlt időszakban.

A válaszadók jelentős része felsőfokú végzettséggel rendelkező férfi, aki főként közép- és alsóvezetői beosztásban dolgozik. A megkérdezettek közt szinte azonos

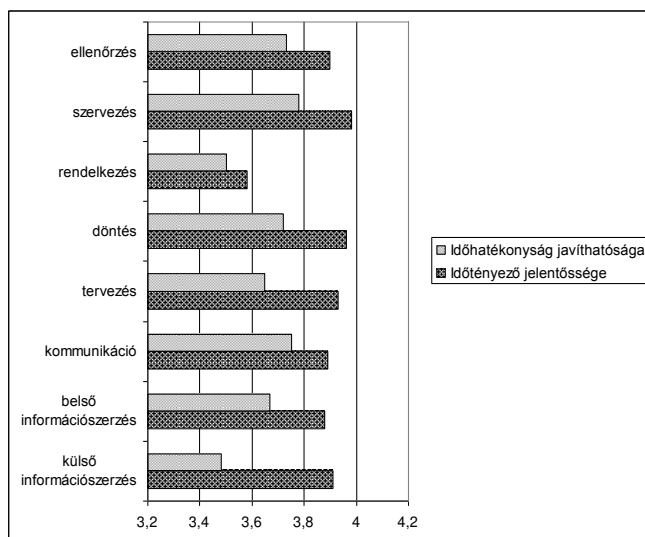
arányban vannak a 30-as, a 40-es, és az 50-es korosztályhoz tartozók, de nem elhanyagolható a huszonévesek aránya sem. A válaszolók 60%-a betartja a törvényesen előírt 8 órás munkaidőt, de 40%-uk ettől több időt tölt munkával.

Eredmény és értékelés

Vizsgálataim során feltételeztem, hogy a vezetők időgazdálkodását jellemzi az, hogy az egyes vezetési tevékenységekre mennyi időt szánnak. Az egyes vezetési feladatokra eső időráfordítások kijelölik a vezetői funkciók fontossági sorrendjét is. A vezetési tevékenység vizsgálata során a vezetői feladatokat két csoportra bontva elemeztem. Az egyik csoportba a klasszikus vezetési feladatokat soroltam, melyek a vezetői munka logikusan felépülő sorrendjét mutatják. Így az információszerzés - kommunikáció - tervezés - döntés - rendelkezés - szervezés - ellenőrzés alkotja az általam szervezeti folyamatokkal kapcsolatos funkcióknak (röviden: folyamat feladatoknak) nevezett vezetői tevékenységek csoportját. Azokat a feladatokat, melyek ebbe a logikailag felépülő folyamatba egyértelműen nem helyezhetők el, illetve amelyek több elemhez, funkcióhoz is köthetők külön vizsgáltam. Így a motivációmenedzsment, a szervezeti kultúra formálás, a változásmenedzsment, a minőségmenedzsment, a szervezet fejlesztés, a humán erőforrás gazdálkodás, és a szervezeti magatartás formálás került egy csoportba. Mivel ezek a vezetői munkához tartalmuknál fogva kötődnek, tartalmi vezetői feladatoknak neveztem el őket.

A vizsgálati eredményeim, amelyeket az 1. ábra szemléltet, arra utalnak, hogy a folyamat feladatok közül **a szervezésben és a döntésben van legfontosabb szerepe az időtényezőnek**, ezután a tervezés, a külső információszerzés, az ellenőrzés, a kommunikáció, és a belső információszerzés következett. A legkisebb jelentősége az időnek a rendelkezésben van.

1. ábra. Az időtényező szerepe a folyamat feladatokban

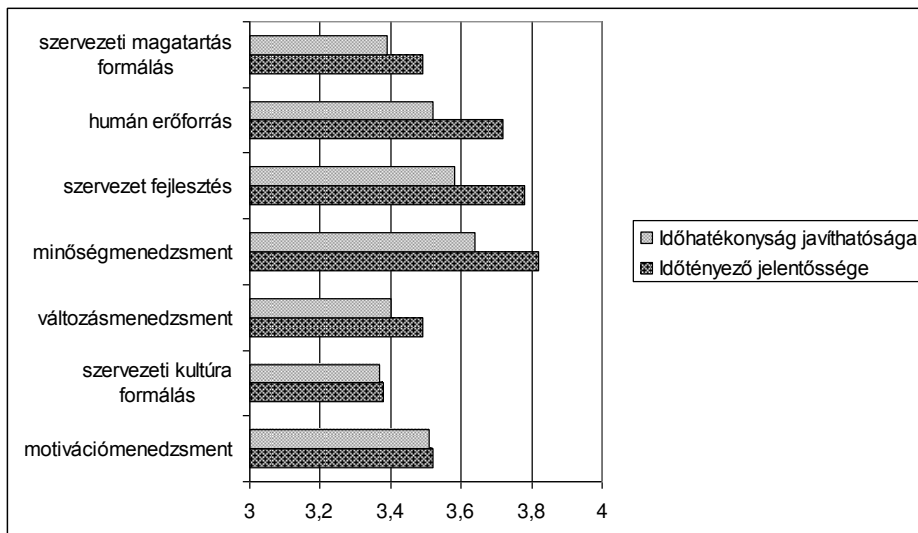
Forrás: Saját vizsgálat

A nagy cégek vezetői a folyamat menedzsment terén az időtényezőnek a legjelentősebb szerepet a probléma feltárásában tulajdonítottak. A szervezeten belül szükséges a hatékony kommunikáció, a gyors belső információáramlás, így biztosítható a szervezet olajozott működése, ami eredményekben is megnyilvánul. A megfelelő időben történő külső információszerzés és a tervezés, pedig versenyelőnyt jelent a piacon.

A folyamat feladatok időhatékonysági vizsgálata szerint, minél nagyobb a vállalat mérete, an-nál inkább vélik javíthatónak az időhatékonyságot a vizsgálatban részt vett vezetők a külső-, belső információszerzésben, a kommunikációban, a tervezésben és a döntésben. Ez magyarázható úgy, hogy a nagyobb létszám, nagyobb, bonyolultabb szervezeti struktúrával jár, amely esetében még vannak lehetőségek az információszerzés, a kommunikáció, a tervezés és a döntés javítására, gyorsabbá tételére.

A tartalmi funkciók vizsgálatánál *a minőségmenedzsment, a szervezetfejlesztés, és a humán erőforrás gazdálkodás esetében értékelték fontosnak az időt* (2. ábra). A sikeres minőségjavítás a vezetés teljes elkötelezettségét, az összes dolgozó aktív bevonását, kiterjedt képzést igényel. Ez magyarázza a tartalmi feladatok vizsgálatánál a minőségmenedzsment, a szervezetfejlesztés, és a HR gazdálkodás együttmozgását.

2. ábra. Az időtényező szerepe a tartalmi feladatokban

Forrás: Saját vizsgálat

A tartalmi vezetési feladat vizsgálatokból megállapítható, hogy a nagyméretű cégek a kisebb vállalkozásoknál fontosabbnak értékelték az időtényezőt a motivációmenedzsmentben. Vezetői szempontból a motiváció egyfajta belső késztetés kialakítását jelenti. A több foglalkoztatottat alkalmazó cég vezetésének nagyobb feladat a megfelelő motivációs eszköz, módszer kiválasztása, alkalmazása, hiszen az egyénenként változó, hogy melyik módszer, vagy eszköz a leginkább célravezető. A tartalmi vezetési feladatok időhatékonyság vizsgálata szerint a szervezeti kultúraformálás, a HR gazdálkodás, és a szervezeti magatartás befolyásolás esetében minél nagyobb a szervezet, annál inkább érzik úgy a vezetők, hogy az idő hatékonyabban felhasználható. A nagy üzemméretből következő több lépcsős hierarchia, strukturális koordinációs eszközök alkalmazását feltételezi. A megkérdezettek szerint ennél az üzemméreti

formánál a személyorientált eszközök segíthetnek az időhatékonyabb kihasználásban. Ezzel összecseng Vántus (2010) véleménye is, miszerint a vállalkozás elért eredményeiben jelentős szerepe van annak, hogy a tulajdonos/vezető mennyire fordít figyelmet az alkalmazottakkal kapcsolatos tényezőkre, amelyek jelen vizsgálatban a tartalmi feladatok rangsorolásában az élmezőnyben végeztek.

A vezetési funkciókkal kapcsolatban hatás vizsgálatokat is végeztem. Ennek során azt vizsgáltam, hogy az elmúlt időszakban hogyan alakult a vezetőknek az egyes vezetési feladatokra rendelkezésre álló ideje. Az 1. táblázat szerint az ellenőrzésen és a szervezésen kívül valamennyi feladat esetében a többségi vélemény az volt, hogy a vezetőknek a feladatok elvégzésére fordított ideje nem változott.

1. táblázat. Az egyes vezetési feladatokra szánt időráfordítások változása

Vezetési feladat	Változatlan		Nőtt		Csökkent	
	db	%	db	%	db	%
Információ	251	40,6	200	32,4	167	27,0
Kommunikáció	228	36,9	212	34,3	178	28,8
Tervezés	242	39,3	170	27,6	204	33,1
Döntés	286	46,7	121	19,7	206	33,6
Motiváció	348	56,4	145	23,5	124	20,1
Változás	284	46,0	162	26,3	171	27,7
Rendelkezés	352	57,1	103	16,7	161	26,1
Szervezés	210	33,9	212	34,2	197	31,8
Ellenőrzés	203	33,0	182	29,5	231	37,5

Forrás: Saját vizsgálat

Vizsgálati eredményeim alapján kimutattam, hogy az elmúlt időszakban az ellenőrzés esetében a többség csökkenést tapasztalt, a szervezésnél, pedig némi növekedést. Jelentős változást jelent, hogy a vezetők közel egy harmada az információra és a kommunikációra több időt, a tervezésre és a döntésre kevesebb időt szánt az elmúlt időszakban.

Ezen időráfordítás változások alapján megállapítható, hogy a feladatok közül a szervezés, az információ, és a kommunikáció előtérbe kerül, míg az ellenőrzés, a tervezés és a döntés némileg háttérbe szorul napjainkban a vezetői munkában.

Ez az eredmény alátámasztja a szervezeti folyamatok vizsgálatánál tapasztaltakat, azt, hogy a nagyobb üzemméretű cégek vezetői úgy értékelték, hogy még vannak tartalékaik az információszerzés, a kommunikáció, a tervezés és a döntés javítására, gyorsabbá tételére. Úgy látszik, hogy a valóságban is törekednek az információszerzésre, kommunikációra több időt szánni. Ez a többlet időráfordítás pedig úgy térül meg, hogy a tervezésre, döntésre kevesebb idő ráfordítása lesz szükséges.

Következtetés

Kutatásaimban a vezetők személyes hatékonyságának növelési lehetőségeit vizsgálva a kérdést nem a hagyományos time management felől közelítettem meg, hanem arra szerettem volna rávilágítani, hogy a vezetői tevékenységen belül melyek azok a területek, funkciók, amelyek a vezető személyes vezetését igénylik, illetve melyek azok, amelyeket háttérbe lehet szorítani, esetleg delegálni lehet. Vizsgálataimban kerestem azokat a tényezőket is, amelyek segíthetik a menedzseri munka ilyen irányú átrendeződését.

A vezetési feladatok eredményeit összegezve elmondható, hogy a vezetők úgy vélik időgazdálkodásuk jelentős részét szervezeti folyamatokkal kapcsolatos tevékenységek foglalják el. Szeretnék az erre a területre eső időráfordításukat csökkenteni, hogy az így felszabaduló idejükben a tartalmi feladataikra - a motiválásra, a változás-, és minőségmenedzsmentre, a szervezetfejlesztésre, a humán erőforrás gazdálkodásra – koncentrálhassanak.

A vezetési feladat vizsgálatok összegző eredményeként megállapítható, hogy a vezetőknek időgazdálkodásuk javítása érdekében célszerű alkalmazni az általunk választott feladatcsoportosítást és ennek megfelelően **külön választani a folyamat és tartalmi funkciókat**. A vezetési folyamat mindennapi, ismétlődő rutin feladatait célszerű a lehetőségekhez mérten információs és multi-médiás technikákkal automatizálni, ezáltal csökkenteni azok időigényét. Egy szervezeten belüli információs hálózat, és szerver segítségével a kommunikáció, információ, tervezés, döntés, rendelkezés és részben az ellenőrzés feladatok időráfordítása jelentős mértékben racionalizálható. Az így **felszabadított időt célszerű a tartalmi feladatokra fordítani, úgy, mint az emberi erőforrás gazdálkodás, a motiváció, a változásmenedzsment a szervezeti kultúra**, ahol az időigény magas, és az időhatékonyság javításának nincsenek meg a technikai feltételei. Ezek a feladatok a **személyes vezetés** fogalomkörébe tartoznak és feltétlenül szükséges ezen a területeken a vezető személyes közreműködése ahhoz, hogy sikert lehessen elérni.

A modern technológia és a kifinomult termelési menedzsment módszerek alkalmazása következtében az ipari termelékenység hihetetlen mértékben nőtt az elmúlt évtizedek során, míg a fehér galléros termelékenység növekedése - a gyorsan fejlődő információs és telekommunikációs technológia dacára - jóval alacsonyabb volt. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy amíg a vezetők általában jól képzettek saját szakterületükön, ritkán részesültek olyan képzésben, amely a hatékony munkavégzési és önszervezési módszerekről szól. A gyorsuló életritmus, a kevés vezetői szinttel működő szervezetek, a rengeteg információ mind-mind nehézségek forrása a menedzserek számára. A végeredmény a sok túlmunka, a stressz és általában egyensúlyvesztés az életben. Számos példa van olyan vállalatokra, amelyek ugyanabban az iparágban tevékenykednek, méretük hasonló, csakúgy mint az általuk használt technológia, a rendelkezésre álló tőke, stb. Mégis, egyikük mint komoly nyereséget felmutató vállalat kerülni ki a versenyből (Oláh–Pakurár, 2005), míg a másik tartósan veszteséges és

a felszámolás irányába tart. Az esetek jó részében a fő megkülönböztető tényező a menedzserek - elsősorban a felső vezetők - kompetenciája. A szükséges kompetenciák nagymértékű átfedést mutatnak azzal a **kompetencia halmazzal**, amelyre a legmegfelelőbb kifejezés a személyes hatékonyság vagy személyes termelékenység.

A személyes termelékenység (legmagasabb szintjén személyes leadership) átfogóbb és messzebb mutató diszciplína, mint az időgazdálkodás és az iratkezelés. Amennyiben a menedzserek nem rendelkeznek elegendő tudással és megfelelő készségekkel ezen a területen, akkor mind hatékonyságuk, mind az eredményességük alacsony lesz, ezek összes - a vállalatra és magura nézve is - negatív következményével.

Felhasznált irodalom

- Berde Cs. (2009):** A vezetés funkcionális vizsgálatának módszertani kérdései. *Jubileumi kiadvány a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetéstudományi Intézet alapításának 50. évfordulójára*. Miskolci Egyetem, Miskolc-Lillafüred, 2009. 30–37. p.
- Bertalan P. – Bertalané Perényi A. (2002):** Minőségbiztosítás a közoktatásban. In: *Acta Scientiarum Socialium*, 10., 21–27. p.
- Dajnoki, K. (2007):** Examination of leader communication in agriculture. ABSTRACT „*Applied Studies in Agribusiness and Commerce*” Vol.1. Number 1., Argoinform Publishing House, 41–48. p.
- Covey, S. R. (2004):** *The Seven Habits of Highly Effective People*. Free Press.
- Josephs, R. (1996):** *Időgazdálkodás vezetőknek*. Park Kiadó, Budapest.
- Karácsony Z. – Mehlhoffer T. (2004):** Legyen ön is időmilliomos! Haszon 2004/06.
- Lakein, A. (1995):** *Hogyan gazdálkodjunk időnkkel és életünkkel*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- Leboeuf, M. (1999):** Az önszervezés iskolája. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- Oláh, J. – Pakurár, M. (2005):** Changes in the value of production of large firms in the statistic region of Nagykálló. *AVA 2 2005 Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés és Agrárinformatikai Nemzetközi Konferencia*. Debrecen, 2005. április 7–8. CD
- Rue, L. W. – Byars, L. L. (1990):** *Supervision*. Irwin Homewood, Boston.
- Smith, H. (1994):** *The 10 Natural Laws of Successful Time and Life Management*, Warner Books.
- Updegraff, R. R. (2004):** *Obvious Adams: The Story of a Successful Businessman*. Kessinger Publishing, LLC.
- Vántus A. (2010):** A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. II. évf. 2–3. sz. (No. 3–4.) 24–31. p. ISSN: 2062-1396.

Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának megítélése a szervezetben

Dajnoki Krisztina*

Abstract **Attitudes towards the employment of disabled and changed capacity people in organizations.** We spend most of our lifetime working, so it is vital to have such a job which meets all of our expectations. Working this way contributes not only to the creation of our security feeling, but helps to realize ourselves. Moreover, considering the development of economy and society, it is important that we let people work and meet their individual needs through securing adequate number and quality positions.

The disabled and changed capacity people, owing to their conditions, do not have the same skills, capacities as the healthy ones. The establishment of adequate conditions may contribute to their equal treatment and management. One of the most important challenges is that managers should understand a special point of view, by which workplaces play in an important role in the establishment of labour market (re)integration and approach of disabled and changed capacity people.

This article, prepared in the framework of the research programme „Equal Opportunity Human Resource Management – 4EM” introduces the most important benefits and drawbacks of the employment of disabled and changed capacity people. Results of the survey are supplemented by managerial interviews of the organisations examined.

Keywords human resource management, equal opportunity, changed capacity, disability, benefits, drawbacks

Bevezetés

A világon közel 610 millió fogyatékossgal élő személy van, akik közül az ENSZ megállapítása szerint 386 millió a 15–64 év közötti munkaképes korú polgár (*Internet1*). Magyarországon a 2001. évi népszámlálás alapján 577 006 fogyatékos ember él. A 2011. évi népszámlálási adatokat még nem hozták nyilvánosságra, a Központi

* Debreceni Egyetem, Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék
E-mail: dajnoki@agr.unideb.hu

Statisztikai Hivatal 2009-es kiadványában megváltozott munkaképességű személyek számáról olvashatunk tájékoztatást. Ez alapján 2008-ban a munkaerő-felmérés során a 18–64 évesek 22,8%-a válaszolta azt, hogy van olyan egészségkárosodása, amely a vizsgált időszakot megelőző félévben fennállt, vagy legalább ilyen hosszán még fenn fog állni, azaz tartósnak tekinthető. Ez összességében 1,4 millió főt, 642 férfit és 758 ezer nőt jelentett (*KSH, 2009*).

Magyarországon az 1991. évi IV. a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról törvényben került megállapításra a rehabilitációs hozzájárulás. 2009. december 31-ig ez az összeg 177.600,- Ft/fő/év volt. 2010. január 1-étől 964.500,- Ft/fő/év-re emelkedett, ami hozzájárult a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása iránti kereslet növekedéséhez.

Az idei évtől azonban új törvény szabályozza a rehabilitációs hozzájárulás mértékét és fizetésének feltételeit. A rehabilitációs hozzájárulás kötelezettség megállapítására, megfizetésére vonatkozó szabályok a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény 7. pontja, ezen belül a 22-24. §-ok rendelkeznek a rehabilitációs hozzájárulásról. Az éves fizetendő összeg nem változott, de a kötelező foglalkoztatási szint növekedése könnyebbé teheti a hozzáférést az érintett vállalkozásoknak. Továbbra is minden munkáltató a megváltozott munkaképességű személyek foglalkozási rehabilitációjának elősegítése érdekében rehabilitációs hozzájárulás fizetésére köteles, ha az általa foglalkoztatottak létszáma a 25 főt (2010-2011.-ben még 20 fő volt) meghaladja, és az általa foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek száma nem éri el a létszám 5 százalékát, azaz a kötelező foglalkoztatási szintet. (*Internet2*)

Egy egészséges embernek sem könnyű elhelyezkednie, a fogyatékos személyek pedig még ennél is nehezebb helyzetben vannak. Magyarországon a fogyatékoság, mint társadalmi probléma kezelése még hiányosságot mutat (*Cserleki – File, 2007*). A fogyatékos emberek munkához jutását, önálló életvitelét lehetővé tevő szociális szolgáltató rendszer fejletlen. A munkaadók nem kellően informáltak a fogyatékos emberek alkalmazásával kapcsolatban. Féltelmeik között szerepelnek, hogy a fogyatékos személyek alacsonyabb teljesítménnyel végzik a munkát, speciális beruházásokra lenne szükség a számukra megfelelő munkakörülmények kialakításához. A fogyatékosággal élő, megváltozott munkaképességű személyek – akárcsak a pályakezdők, az érzékenyebb tartott női nem és az egyéb munkaerőpiaci hátrányokkal küzdő csoportok (*Csehné, 2007; Bácsné, 2009; Oláh, 2008*) – még napjainkban is hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon. A fogyatékoság észrevehető jegyei sajátos társadalmi magatartást váltanak ki, ami általában negatív. A társadalmi megítélésben a tömegkommunikációs összkép szerepet játszhat a negatív benyomás hosszú távú fennmaradásában (*Móré, 2008*). Ez alakítja a fogyatékos személy énképét is, ezért sokkal inkább a pozitív tulajdonságaikat kellene kiemelni és ezeket kell még jobban fejleszteni. A legtöbbjüknek kisebbségi érzése van, ami a szociális interakciók során tapasztaltak miatt alakult ki bennük, vagyis a társadalmi megbélyegzés, az előítéletek miatt. Ezzel szemben mentális tesztekkel, munkapróbákkal és személyiségvizsgálatokkal bizonyították, hogy a fogyatékos emberek bizonyos foglalkozásokban az „épekkal” egyenértékű – olykor az átlagon felüli – eredményt mutatnak (*Dienesné – Terjék, 2007; Juhász – Vántus, 2007*).

A vizsgált munkavállalói csoport esetében érdemi változásokat akkor lehetne felmutatni, ha fogyatékos személyek képzésének intézményi háttere megerősödne, s ha a munkáltatók nem az egyfajta büntetésként megélt „kvóta rendszer” miatt, hanem a foglalkoztatás előnyös következményei alapján, érdekeltté válnak alkalmazásunkban.

Anyag és módszer

Vizsgálataimat a Debreceni Egyetem Vezetéstudományi Tanszéke (jelenleg Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet) által 1994-ben kidolgozott „A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata” című kutatási program keretében végeztem. Kutatási területem az „emberi erőforrás menedzsment vizsgálatok” területéhez tartozó „esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment (4EM)” résztema.

Az „EsélyEgyenlőségi Emberi Erőforrás Menedzsment (4EM)” kutatást 2006-ban a Debreceni Egyetem Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kara ezen belül az akkori néven Vezetési és Munkatudományi Tanszék indította el a Fogyatékosok Esélye Közalapítvány (jelenleg Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány - FSZK) támogatásával elnyert pályázat kapcsán, melynek projekt koordinátora voltam. A vizsgálatokba olyan vezetőket és humánpolitikai szakembereket vontunk be, akik ezen a területen már rendelkeznek tapasztalatokkal, azaz az általuk képviselt szervezetek foglalkoztatnak fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű alkalmazottakat.

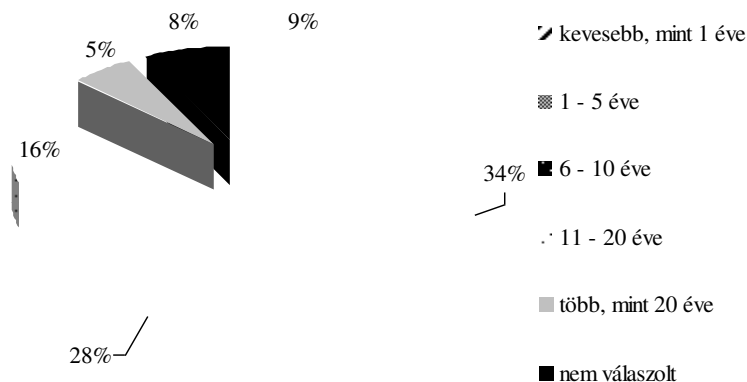
Az esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment gyakorlatának részletes vizsgálatához a kérdőív mellett a mélyinterjú és az esettanulmány módszerét alkalmaztam.

A 4EM „felmérőlap” első változata tizenkét, az esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsmentben általunk fontosnak tartott kérdés tartalmazott. A kérdőíves vizsgálatok a pályázati program lezárása után „EsélyEgyenlőségi Emberi Erőforrás Menedzsment (4EM) vizsgálatok” címmel önálló kutatási programként jelenleg is folytatjuk. A kérdőívet 2007-ben további négy kérdéssel bővítettem, lefedve így a humán erőforrás menedzsment valamennyi tevékenységterületét. A megfelelő szűrés, szelektálás után a cikkben szereplő eredmények az eddig feldolgozásra került 458 kérdőív adatait mutatják, ami 48 különböző településen működő, összesen 117 szervezet különböző szintű vezetőinek, humánpolitikai, illetve rehabilitációs szakembereinek értékelése.

A mintában szereplő legtöbb, azaz 218 db kérdőívet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei szervezetek vezetői, alkalmazottai töltöttek ki. A válaszadók közel egyharmada (170 fő) Hajdú-Bihar megyében dolgozik, míg a harmadik legtöbb adatot a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében működő szervezetek vezetői adták. Bács-Kiskun, Baranya, Csongrád, Heves, Nógrád, illetve Veszprém megyei szervezetektől, mindössze 1-3 db kérdőív érkezett vissza.

A válaszadók több mint egyharmada, azaz 157 fő 1-5 éves, 28%-a 6-10 év közötti tapasztalattal rendelkezik és mindössze 41 fő jelölte meg, hogy kevesebb, mint 1 éve van kapcsolata megváltozott munkaképességű személlyel (*1. ábra*). Ennek két oka volt. Az egyik, hogy nemrég került a válaszadó a szervezethez, a másik, hogy csak a rehabilitációs hozzájárulás összegének változása miatt kezdett el a szervezet megváltozott munkaképességű személyeket alkalmazni, így még csak néhány hónap tapasztalattal rendelkeznek a foglalkoztatás terén. Ugyanakkor az eredmények alapján a válaszadók együtöde már több mint 10 éve kapcsolatban van fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalóval.

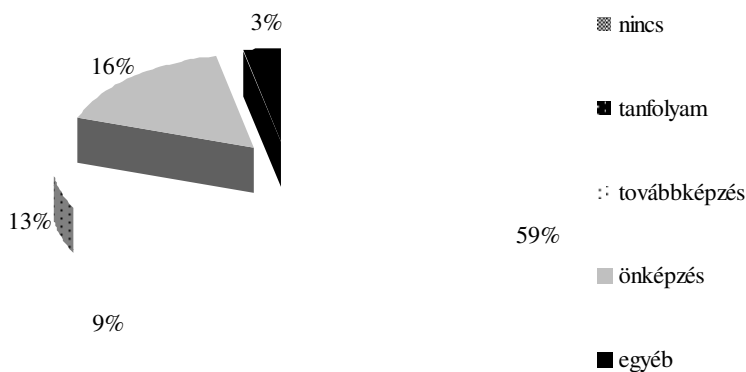
1. ábra. A válaszadók megoszlása fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyekkel való kapcsolat alapján

Forrás: saját adatgyűjtés, n = 458

A 2. ábra mutatja, hogy a megkérdezett személyek végzettségükön túl milyen a fogyatékos személyek foglalkoztatásával kapcsolatos képzettséggel rendelkeznek. A kérdőív kitöltőinek több mint fele semmilyen fogyatékos munkavállalók foglalkoztatásával kapcsolatos képzettséggel nem rendelkezik. A kérdőívet kitöltők körében az önképzés a legnépszerűbb, a válaszadók 16%-a megjelölte ezt a képzési formát, majd ezt követi a továbbképzésen szerzett tudás, amit 62 fő jelölt meg.

2. ábra. A válaszadók megoszlása a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyekkel kapcsolatos képzettség alapján

Forrás: saját adatgyűjtés, n = 458

A megkérdezettek közül a rehabilitációs szakértők, HR munkatársak általában egyetemi képzés, vagy tanfolyam, illetve továbbképzés keretében sajátították el a fogyatékosok foglalkoztatásával kapcsolatosan szükséges képesítést. Az egyéb kategória a válaszadók visszajelzései alapján a különböző fórumokat, konferenciákat jelöli, illetve volt, aki a több mint egy évtizedes munkatapasztalatát írta ide.

A cikk a kérdőíves interjú 16 területéből a foglalkoztatással kapcsolatos két kérdés eredményeit szemlélteni. Ismerteti, hogy a válaszadók szerint melyek a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának legfontosabb előnyei, illetve milyen akadályozó tényezőkkel számolhatunk. A kérdőíves vizsgálatok eredményeit a vizsgált szervezetek vezetőivel készített interjúk részletei egészítik ki.

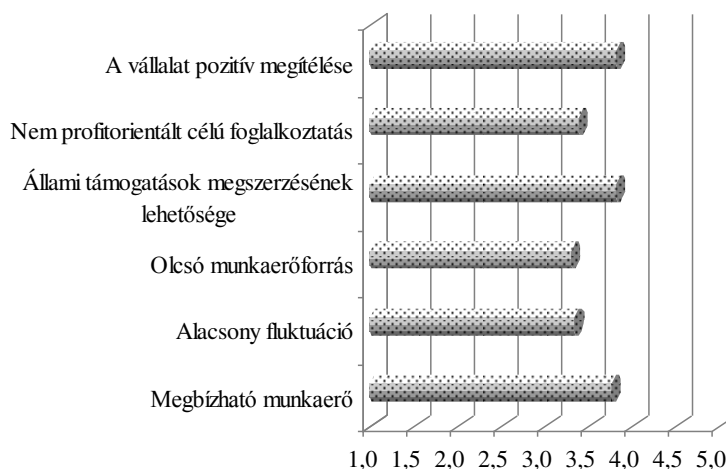
Eredmény és értékelés

A foglalkoztatás szervezeti szerepe, jelentősége

A fogyatékos munkavállalók foglalkoztatásának szervezeti előnyeinek összesítő eredményeit tekintve három tényező átlagminősítése emelhető ki (1. ábra). A legmagasabb átlagértéket a vállalat pozitív megítélése mutatja, míg a második helyen az állami támogatások megszerzésének lehetősége áll. Ez azt támasztja alá, hogy a megkérdezett vezetők számára igen fontos a vállalat külső megítélése és, hogy a szervezetek az anyagi előnyt látják a fogyatékos munkaerőben.

Az eredmények megerősítik a szakirodalmi állításokat, miszerint biztosan bekövetkező pszichológiai jellegű előny az, hogy az alkalmazás révén a szervezet pozitív image üzeneteket közvetíthet önmagáról mind kifelé, a környezet felé, mind pedig befelé, saját szervezeti légkörének, kultúrájának pozitív irányú befolyásolása érdekében (Veress és Kovács, 2007). Az esélyegyenlőség, diszkrimináció mentesség eszméiségének jelenléte a cég filozófiájában elősegíti a szervezet jobb társadalmi megítélését (Internet3). Ez a fajta PR-érték gazdasági előnyként is megjelenik, mivel a fogyatékos emberek foglalkoztatásának teljesítésével mentesül a rehabilitációs hozzájárulás fizetése alól, támogatások, dotációk vehetők igénybe, illetve pályázatokban való részvételre is lehetőség nyílik.

3. ábra. Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának szervezeti előnyei

Forrás: Saját vizsgálatok, n=458

A megbízható munkaerő a harmadik legmagasabb átlagértéket adja. A minősítések alapján kisebb jelentőségű az a tény, hogy a fogyatékos személyek olcsó mun-

kaerőforrást jelentenek, továbbá az, hogy körükben alacsonyabb a fluktuáció. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy valójában ez a munkaerőforrás nem olcsó, a tetemes mennyiségű táppénz és az átalakítási költségek nagy terhet róhatnak a vizsgált szervezetekre.

Összhangban a fenti eredményekkel a nem profitorientált célú foglalkoztatás az összesített átlagok alapján az egyik legalacsonyabb minősítést kapta.

Az egyik telekommunikációs cég megkérdezett vezetői szerint „a fogyatékos munkavállalók a szervezethez gyakran sokkal hűségesebbek és lojálisabbak, mint ép társaik. Büszkék arra, hogy nem segélyen élnek, hanem értelmes és tartalmas munkát végeznek, amiért fizetést kapnak. Nem szeretik, ha sajnálják őket, és úgy látjuk, hogy fontos számukra, hogy munkateljesítményüket ugyan olyan módon értékeljük, mint ép társaikét. Fogyatékos személyek alkalmazásakor tehát elsősorban a szervezet iránt maximálisan elkötelezett kollégát kapunk, akinek alkalmazása segít a jobb, emberségesebb munkahelyi légkör megteremtésében. Ez pedig kedvezően hat az egész csoport munkateljesítményére is.”

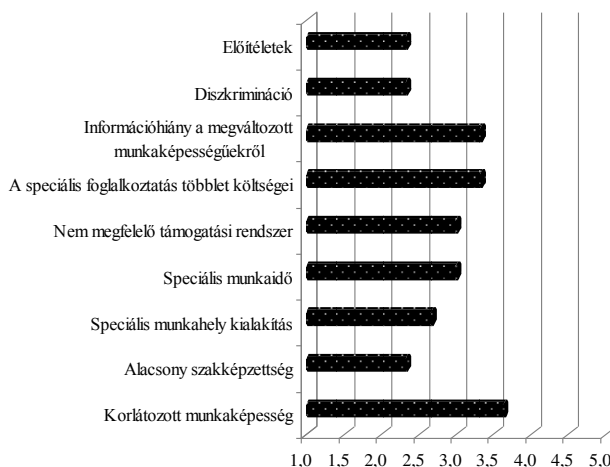
Hasonlóan vélekedik egy észak-magyarországi szervezet vezetője is. A fent felsorolt előnyök közül a legfontosabbnak azt tartja, hogy a fogyatékos munkavállalók megbízhatóbb munkaerőnek bizonyulnak. Tapasztalata szerint a fogyatékos személy jobban ragaszkodik a munkahelyéhez, jobban lehet rájuk számítani, ha befogadta őket a környezetük, mivel nehezebben találhatnak munkát. Azáltal, hogy gyengült valamelyik érzékszervük, másik felerősödött és ez bizonyos munkakörökben jól ki tudja használni. A vezető szerint a fogyatékos munkavállalók türelmesebbek, nyugodtabbak, precízebbek, pontosabbak, amik a fent említett okokra is visszavezethetők. Elmondása szerint a fogyatékos alkalmazottai jó kedélyűek és csak javasolni tudja a leendő munkavállalóknak, hogy bátran alkalmazzanak fogyatékos személyeket, természetesen csak megfelelő munkakörben.

Egy Zrt. termelési igazgatója is egyértelműen pozitívan nyilatkozott a szellemi fogyatékos személyek foglalkoztatásával kapcsolatos tapasztalatairól, szerinte az alkalmazással csak nyertek abban az évben. A fogyatékos kollégák speciális feladatokat tudnak ellátni, de azt precízen, pontosan végzik. Tapasztalata szerint csak meg kellett találni a megfelelő feladatot számukra. Az igazgató pozitív szemléletmódját mutatja, hogy azon is elgondolkozott, milyen egyéb fogyatékossgal rendelkező munkavállalót tudna még foglalkoztatni. Véleménye szerint egy mozgássérült, kerekés székes személyt is tudnának alkalmazni. „Amennyiben ért a számítógéphez, és bizonyos adminisztrációs munkát elvégez, akkor miért ne alkalmaznánk? – mondta – Ehhez csak azt kellene megnézni, hogy azok a helyiségek, amit ő használna a WC-től a bejáratig, és az irodájáig, mennyiért tudjuk akadálymentesíteni”.

A szélesebb körű foglalkoztatás akadályai

A fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának előnyei mellett az akadályozó tényezőket is megvizsgáltam (2. ábra). A válaszadók szerint a fogyatékossgal élő személyek szélesebb körű foglalkoztatásának legfőbb akadály a korlátozott munkaképesség, amit a speciális foglalkoztatás többletköltsége, valamint az információhiány követ.

4. ábra. A fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásával kapcsolatos akadályok megítélése

Forrás: Saját vizsgálatok, n=458

A társadalom informáltsága a médiában megjelenő felhívások segítségével fokozható lenne, amelyek felhívhatnák a figyelmet a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek elhelyezkedési nehézségeire, foglalkoztatásuk előnyös oldalára. Az emberek csupán a megváltozott munkaképességű emberek nehézségeivel szembesülnek, és keveset tudnak kompetenciáikról.

A többi felsorolt tényező minősítése viszonylag homogén. Valóban igaz, hogy a fogyatékos személyek foglalkoztatása esetén speciális munkahelyi körülmények kialakításáról is kell gondoskodni, ugyanakkor ezt a beruházást csak egyetlen egyszer kell megvalósítani, illetve érdemes figyelembe venni, hogy a munkahely megváltoztatása nem csak a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű alkalmazottak, de az épek számára is előnyös, hiszen biztonságos munkavégzést tesz lehetővé, ugyanakkor a speciális munkahely kialakítására támogatás is igényelhető.

Az interjú alanyok minősítései alapján a foglalkoztatásban kevésbé játszik akadályozó szerepet a diszkrimináció, az előítéletek, az alacsony szakképzettség. Ugyanakkor megállapítható, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának több akadály, akárcsak a diszkrimináció, valamint az előítélet magából az információhiányból ered.

A vezetői mélyinterjúk is megerősítik, hogy „természetesen a fogyatékos személyek foglalkoztatásnak vannak árnyoldalai is, amit a munkaadónak fel kell vállalni”. Figyelembe kell venni, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személy gyakrabban megy orvoshoz, vagy táppénzre. Egy miskolci székhelyű vezető elmondása alapján ez szervezetének évente 2-3 millió forint plusz kiadást jelent. Ennek ellenére foglalkoztatás előnyeit helyezi előtérbe, valamint vallja, hogy nem kell különbséget tenni a munkavállalók között. Véleménye szerint jelentős szerepe van a befogadó közösségnek abban, hogy beválik-e a fogyatékos munkaerő. Ahogy mondta „Csak egy kis odafigyelésre van szükség – észrevétel nélkül”.

Következtetés

A vizsgált szervezetek válaszdóí a megváltozott munkaképességű munkaerő szervezeti jelentőségét tekintve a vállalat pozitív megítélését emelték ki, ugyanakkor a foglalkoztatás előnyei között kiemelt szerepet játszik az állami támogatások megszerzésének lehetősége. A kapott eredmények a támogatási rendszer fontosságára és egyben hiányosságaira hívják fel a figyelmet. A 2010-ben elkezdődött változtatások remélhetően szélesebb rétegeket értek el az által, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyeket is igyekeznek a munkaerőpiacra való visszatérésre ösztönözni. Ugyanakkor a munkaerő tulajdonságai közül kiemelkedik a vizsgált munkavállalói csoport megbízhatósága.

A megkérdezettek a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek szélesebb körű foglalkoztatásának legfőbb akadályát a korlátozott munkaképességben és a speciális foglalkoztatás többletköltségében látják. A harmadik legmagasabb értéket a munkavállalói csoporttal kapcsolatos információhiány mutatja, ami a 4EM kutatás jelentőségére, folytatására is felhívja a figyelmet.

A fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának előnyeit és hátrányait vizsgálva a kérdőíves, valamint mélyinterjú tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a nehézségek csupán ideiglenesek, a foglalkoztatás kezdeti szakaszához kapcsolódnak, szervezet kellő felkészültséggel e hátrányokon könnyen átlendülhet. Az előnyök azonban hosszabb távon is érvényesülnek mind a munkahelyi közösség életét, mind a szervezet működésének hatékonyságát illetően.

Felhasznált irodalom

- Bácsné Bába É. (2009):** The role of the time factor in the manager functions. In: *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, Vol. 3. Numbers 5–6. 2009. pp. 101–108.
- Csehné Papp I. (2007):** The link between education and the state of the labour market in Hungary, *Gazdálkodás*, english special edition, pp. 157–163. ISSN 0046-5518.
- Csereklei G. – File Sz. (2007):** Egyenlő jogok, egyenlő esélyek – Gyorsjelentés a fogyatékosok helyzetéről. *Mozgó Világ*. 5. 17–21. p.
- Dienesné Kovács E. – Terjék L. (2007):** A munkavédelem és a környezetvédelem kapcsolatának néhány eleme. *Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet*, Kecskemét, 1069-1072. p.
- Juhász Cs. – Vántus A. (2007):** Fogyatékos munkaerő teljesítményértékelési vizsgálatok vezetők szintje és gyakorlata alapján. *Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet*, Kecskemét, 1065-1068. old.
- Lakatos J. – Tokaji K.-né (szerk.) (2009):** *Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek*, 2008., KSH, Budapest, 11-13.; 49-69. p. ISSN 1789-347X
- Móré M. (2008):** A magyar agrárgazdaság társadalmi megítélése a sajtótartalomelemzés módszerével az Észak-alföldi régióban (1957-2005). In: Baranyi B. – Nagy J. (szerk.): *Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban*. DE AMTC és MTA Regionális Kutatások Központja, Center Print Kft., Debrecen, 243-258. p.
- Oláh J. (2008):** A szociális gazdaság jellemzői Magyarországon. „Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben; 140 éves a vezetés és szervezés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban” nemzetközi konferencia, Campus Kiadó, Debrecen, 450-456. old. ISBN: 978-963-9822-08-5

Veress F. – Kovács J. (2007): Az elméleti háttér bemutatása – A megváltozott munkaképességű személyek valós és vélt foglalkoztatási előnyeinek és hátrányainak áttekintése a szakirodalom alapján In: Münnich Á. (szerk.): *Gyakorlati megfontolások és kutatási tapasztalatok a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásához*. Didakt Kft, Debrecen, 49–51. p.

Internetes hivatkozások:

Internet1: www.vakinfo.hu: Fogyatékosok munkavállalása - Unión innen és túl

Internet2: <http://www.humanpolitika.hu/index.php/hr-hirek/belfoeld/5556-tajekoztato-a-rehabilitacios-hozzajarulas-koetelezettseg-2012-januar-1-jeti-ervenyes-szabalyairol>

Internet3: A foglalkozási rehabilitáció. http://nft352.apertus.hu/index.php/news/NewsPage?news_id=66

The Role of Humans in the Development, Survival and Conservation of Semi-dry Grasslands in Central-Europe

Eszter Illyés,* Tamás Mezei**

Abstract The paper makes an attempt to approach grasslands with a holistic view: as parts of nature and simultaneously as the scene of different activities of humans. The paper gives a short review on the history and the actual state of grasslands with special focus on Hungarian semi-dry grasslands. It emphasizes the major role of humans even in the formation, the development, the maintenance and conservation of European grasslands. Land use history of European semi-dry grasslands is sketched and the importance of traditional management in the existence of highly valued diverse grasslands is pointed out. The negative effects of recent anthropogenic factors threatening the existence and diversity of semi-dry grasslands in Europe in Hungary are estimated and conservation actions taken to prevent further deterioration are mentioned. The paper comes to the conclusion that maintenance of high-diversity semi-dry grasslands is only possible with the re-introduction of traditional farming systems at landscape scale.

Keywords land use history, traditional farming, management, maintenance

The role of grasslands in the European landscape

Grasslands play a vital role in the structure and functioning of the overall landscape. They also contribute to effects on agronomic, social, environmental and economic activities at national, regional and catchment scales (Lemaire et al. 2005). Grasslands are integral parts of the semi-natural landscape of central Europe and they are of major importance for biodiversity in agricultural landscapes (Wallies De Vries et al. 2002, Klimek et al. 2007). They are in the focus of nature conservation (e.g. the EU Habitats Directive and Natura2000 network) because of their high species richness and the occurrence of many rare or endangered species (Riecken et al. 1994; Borhidi & Sánta 1999; Chytrý et al. 2001; Stanová & Valachovič 2002). Semi-dry grasslands

* Institute of Ecology and Botany of the HAS.

** Debrecen University, Doctoral School of Humanities.
Email: tamasmezei@yahoo.co.uk.

of central Europe are recognized by the European Community as endangered habitat types, and "Sub-Pannonic steppic grasslands"(6240) as Natural Habitat Types of Community Interest according to Annex I of the Habitats Directive (92/43/EEC).

Permanent grasslands play a major, but not always well recognized or understood role for society (production, employment), the environment, and biodiversity. The grasslands are key habitats for many species: herbs, grazing animals such as deer and rodents, butterflies and reptiles, and many bird species. Dry grasslands contain some specialist species, for example orchids and butterflies, which can survive only in dry well-lit conditions (European Commission 1999). Grasslands, especially those visibly rich in species (flowering plants, insects, and raptors) have high recreation value as well. Grasslands have long been an important feature for landscape painting and the appreciation of the countryside. Grasslands such as steppes are the homes of ancestors to several of the now most widespread crops, garden bulbs, several species and medicinal plants. Permanent grasslands are therefore gradually becoming an important issue of concern in global, European, European Community and national decision-making, although to a widely varying extent (European Commission 1999).

Grasslands inhabited by rich vegetation inspire the spectators in many different ways. Some bystanders are mesmerized by its colorfulness; others are intrigued by the vivid living space and the swarm of niches competing with and depending on each other. Moreover, one could be enthused by the sight of the open space, the boundless perspectives or it can be an unbearable encumbrance as well, and provide a depressing sense of overwhelming. Thus a number of artworks are indeed arising from a plain related experience, memory or thought. Grasslands and steppes are obvious object of artists, poets, writers, painters, etc. They are representing metaphorical as well as aesthetical values as they appear on a garden variety of artifacts. On the other hand, the plains are in fact the stage of both individual and community life. They provide the actual terrain for celebration, cultivation, skirmish, punishment, prayer, decision making just to highlight the most important social activities. For example, one may marry his or her love of life on grassland, and nourish a whole family from the same ground, and finally bury beloved ones on this area. Therefore the least we can state is the dual importance of grasslands; as a natural habitat for countless species, and a central place of social interactions. Both of which are deeply embedded in the very fabric of a highly complex and sophisticated network of organic and social life. It is therefore imperative to preserve these natural phenomena for the sake of endangered species and of communities.

Temperate grasslands occur naturally in the middle latitudes in regions where the seasonal climate favours the dominance of perennial grasses. In Eurasia steppes cover some 250 million ha of rolling plains that extend as a broad belt across the continent from Hungary to Manchuria (Archibald 1995, Fig. 1.). The grasslands of Eurasia form a more or less treeless corridor across the continent in which various regional associations are broadly differentiated according to latitude and altitude. The forest steppe component which corresponds with the tall-grass prairies of North America (Archibald 1995) forms a more or less continuous belt in the northern part of the Eurasian steppe region, followed by the real steppe belt and the semi-desert belt southwards. The forest steppe belt reaches its westernmost and northernmost limit in the Carpathian Basin, ranging up to the Vienna Basin and South-Moravia (Borhidi 1961, Zólyomi & Fekete 1994).

Figure 1. Area covered by forest steppe vegetation in Eurasia

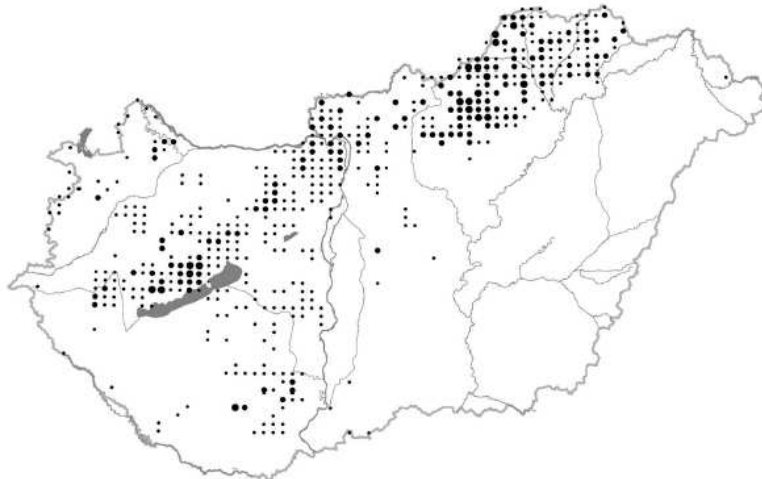
Source: WWF

Mostly secondary steppic grasslands occur also elsewhere in Europe with larger extent (especially in south Germany, Switzerland, France, Spain, in the British Isles, Estonia and south-Sweden). They are usually called as calcareous grasslands, since in these wetter and more humid parts of Europe dry and semi-dry grasslands usually develop on shallow, rocky soils. Although, they are not part of the Eurasian forest steppe formation, species composition, ecology, traditional land use and recent conservation problems of these calcareous grasslands are very similar and comparable those of the dry and semi-dry grasslands of the Carpathian Basin. The overall area of grasslands in Europe is hard to estimate since there are no comprehensive studies for this (European Commission 1999). In semiarid areas of Hungary, semi-dry grasslands are considered to be parts of the Eurasian forest steppe vegetation as remnants of former mosaic landscape of steppes, dry oak forests and shrublands (Zólyomi & Fekete 1994). Although most of the semi-dry grasslands today represent an intermediate stage of secondary succession after deforestation or of regeneration after the abandonment of vineyards or small-size ploughlands, they are characterized by remarkably high species richness (Virágh et al. 2008). Semi-dry grasslands have preserved numerous elements of the former oak woodlands, thus having a great nature conservation value (Fekete et al. 1998, Virágh et al. 2008, Horváth 2009) and being parts of the Hungarian Natura2000 network.

In Hungary the actual semi-natural vegetation of the whole country was surveyed and estimated in the frames of the MÉTA project between 2004 and 2007 (Molnár et al. 2007). The survey was based on the list of semi-natural habitats of Hungary (Bölöni et al. 2007). Calcifrequent semi-dry grasslands correspond to the MÉTA habitat type 'H4 – *Bromus erectus*-*Brachypodium pinnatum* xero-mesic grasslands, dry tall herb communities and forest steppe meadows' (Molnár et al. 2008a).

According to the MÉTA survey, the actual extension of semi-dry grasslands in Hungary is 12.000 ha, the two-third of that can be found in the Északi-középhegység (8.000 ha). Semi-dry grasslands occur in several places, however with much smaller area (2.700 ha) in the Dunántúli-középhegység, and sporadically in the eastern part of Dunántúli-dombság (700 ha), northern part of Nyugat-Dunántúl (280 ha), and in the western part of Alföld (Mezőföld, 300 ha). Semi-dry grasslands can also be found in small amount in Kisalföld, in the western part of Dunántúli-dombság, and in the northern part of the Duna–Tisza köze (Molnár et al. 2008a).

Figure 2. Distribution map of semi-dry grasslands in Hungary. Small dots indicate small amount of vegetation (0.1 –17 ha), medium dots mean medium amount of vegetation (17.1 –140 ha) and large dots mean large amount of vegetation (more than 140 ha) in the quadrate of approximately 3500 ha.

Source: Molnár et al. 2008a

Development of semi-dry grasslands in Central Europe and in Hungary

It is widely known that the evolution of grasslands run parallel with the evolution of large herbivores all over the globe. With the appearance of *Homo sapiens* being able to use tools and to alter its environment considerably, humans played more and more important role in the transformation of nature. Physiological studies on the unconscious habitat preferences of humans have shown that humans tend to visualize, draw or name landscapes with mosaic vegetation of patches of small forests or trees and grasslands as the place where they would live with pleasure. These desired landscapes to live can be considered as wooded savannah – or in European aspect – forest steppe landscapes, which corresponds well with the theory that *Homo sapiens* has been evolved in the vegetation belt of the wooded savannah. This might indicate that all of us share a vision of the lost Paradise, and in this Paradise grassland and forest patches form a mosaic with each other. This is the type of landscape human beings try to bring into existence, wherever they live. Up to the limits of environmental conditions, people create clearings and pastures in the landscapes originally formed only by deep forests and they plant trees or patches of forests to places which lack woody vegetation. The indistinct and many times not conscious aim is to make a wooded savannah–forest steppe habitat to live in.

There are always dynamic processes in the landscapes formed by mosaics. In case of an untouched forest steppe vegetation the grassland part would shrink if climate gets cooler and wetter and extend in the longer dry and warm periods. The fluctuation of population sizes of large native herbivores would also alter the proportions of steppe and woodland. However, these would be natural processes. Since human reached the governor role on Earth and has got out from the rules of nature due to its technical development, the importance of natural processes has been dra-

matically decreased (Vitousek et al. 1997). Long ago, since the beginning of agriculture people can totally alter landscapes of vast areas with their activities.

It is widely accepted that nearly all central European calcareous grasslands developed after Neolithic times from human land use practices, like burning, sheep and cattle grazing, or hay making over the course of thousand years (Pott 1995, Wallis De Vries et al. 2002, Baumann 2006). However, suitable habitats for calcareous grasslands in the natural landscape of central Europe might have existed since the last ice age, but were scarce, small and isolated (Poschlod & Wallis De Vries 2002). Many authors assume that calcareous grasslands may have existed before man settled down (Poschlod & Wallis De Vries 2002). Nevertheless, most of the current semi-dry grasslands of Central Europe are considered to be secondary being developed due to human impact, after cutting and thinning the original (mostly dry and semi-dry oak and oak-hornbeam) forests for grazing or hay making (Pott 1995, Willems 2001, Poschlod & Wallis De Vries 2002). However, their history is quite diverse as they originate from different time periods since the Neolithic age and they underwent diverse land use history as well (Poschlod & Wallis De Vries 2002).

It seems rather obvious that the history of European human culture and the history of calcareous grassland are bound together. Although, their origins are yet to be defined someplace else due to extent issues. Our point is that men and grasslands have been and are developing jointly, and provide mutual influence to one another. So, the task of grassland preservation is not feasible solely by forming national parks. To keep grasslands and steppes alive and flourish they should be permanently maintained and nourished. Thus the separation of human influence from these areas might even destroy these delicate habitats. We need to aim at the symbiotic relationship between humans and grasslands in order to maintain both of their existence.

The centuries or sometimes thousands of years of traditional management not only stabilized these grassland patches but enabled them to become enriched with light-demanding steppe species while the original species of forests and forest fringes could be maintained as well. In other cases, under favorable environmental conditions and landscape context, species-rich semi-dry grasslands could develop on abandoned fields, orchards or vineyards. Although it seems that nearly all of the calcareous grasslands of north-western Europe have been cultivated (i.e. ploughed) for some time during the 19th century (Wallis De Vries et al. 2002, Dutoit et al. 2003), this is most probably not the case for the Hungarian semi-dry grasslands. At least some small patches of grasslands on the steepest slopes of hills and of narrow valleys on the thick loess bedrock of the Mezőföld areas and on the foothills of the Északi- and Dunántúli-középhegység are thought to be ever free from ploughing (Horváth 2002, Illyés & Bölöni 2007). Those are the only areas that can and ought to be preserved just the way they are by associate them to the nearest nation park.

Historical management of semi-dry grasslands

Traditional management is beneficial for nature since it has been running similarly for centuries and thus entities of nature can adapt to it (Berkes et al. 2000, Molnar et al. 2008, 2009). The main difference between traditional and modern management is that the existence of people who do traditional management depends entirely on nature. Traditional farmers get nearly everything what they need for their lives directly from nature. Since traditional farmers live from nature they do care for nature, they protect and enhance it. Traditional farmers need to have knowledge – conscious or uncon-

scious – on the whole complexity of nature; especially on production cycles (Berkes et al. 2000, Molnar et al. 2008, 2009). Independent from the fact whether they had knowledge on the bio-geochemical processes and energy flows of nature, their activities are usually not harmful for the functioning of nature. They use a long-term approach in getting the values from nature: they take as much as they need and do not take much more. They give back to nature as many as they can, which is clearly reflected on the fact the whole farming system is based on circles of production. One example for thinking in cycles is the fertilization of cut arable land in the autumn by cattle grazing, which has multiple benefits, since cattle feed from the weeds have come out since the time of harvest, the weeds are prevented to ripen seeds and thus proliferate and the soil is fertilized by the dungs of livestock. A traditionally farming community is a part of nature. Traditional management is sustainable since it is in harmony with the caring capacity of the environment, in times when nature gives more; people live better, while in bad times people suffer.

The less our lives depend directly on nature – i.e. on traditional farming – the further we get from nature. In the developed societies of the modern world where 80% of the population lives in cities the direct linkage to nature has been already lost for the majority of the population. The direct link to nature as the basis of life has become rather indirect; the care for nature of the conscientious farmer has shifted to the anxiety of conservationists. The formerly sustainable farming has become unsustainable, since we take more than we necessary need. Thank to technical development, humans got out from the control of nature. People found out that – in the short run – the production of nature can be increased artificially. The alarm of overused nature warned us to rethink the theory and practice of sustainable development. Due to our recently gained academic knowledge on the relations of bio-geochemical processes of production and on the functioning of ecosystems we know (Anton et al. 2010) that we are responsible for the protection of nature, we need to restore species richness, wild plants and animals. However, most of us have stopped to live directly from nature. Today we usually enjoy only the recreational and aesthetic values of nature. It is highly unsustainable this way, since we run costly restoration activities in order to keep nature in a state suitable for recreation.

In historic dimensions, traditionally managed grasslands have been extensively used by mowing and grazing and have hardly received artificial fertilizer (Klimek et al. 2007). Maintenance of permanent grasslands was formerly done through haymaking and grazing in integrated labour-intensive systems. Maintenance at present tends to be either through grass cutting or grazing, and the intensity of cutting and grazing (over- or under-cutting or grazing) is a major issue for survival of specific grassland types. Cattle farming with full or partial stabling and concentration of cattle geographically have caused considerable problems for the continuation of many grazing schemes for nature protection. Decrease or disappearance of old grazing regimes (mountain dairy meadows) and of transhumance (seasonal migrations of grazing flock) has led to the abandonment and disappearance of large grasslands (European Commission 1999). It happened at different times in different landscapes, however, severe decline occurred mainly in the 20th century due to the abandonment of grazing and traditional farming systems. For example, in the Northern Franconian Albs around 95% of semi-dry grasslands disappeared between 1860 and 1993; while in Hanila, the largest alvar site in Estonia, 70% of open grasslands disappeared from 1951 to 1994-96 due to absence of grazing (Baumann 2006). Many authors argue that the native, but aggressively spreading grass species started to colonize stands and thus suppress the forb species after the abandonment

of grazing, which in the long run lead to the decrease in species richness (Bobbink & Willems 1987, Hurst & John 1999, Willems 2001). These changes occurred in accordance with the transformation of human population. By this transformation we mean the migration of great extent into cities, and abandoning of a number of rural ways of life. The urbanization and the industrial revolution have conjointly devastated the surviving chances of grasslands by sucking human resources out, and by colonizing a fair amount of its terrains. Simultaneously, however, have conceded some territory-like old vineyards, and orchards etc—for grassland vegetation to overtake but this reformation was indeed disproportional. As a result, the traditional management of grasslands almost has gone extinct, but for the very least has lost its attractiveness, and it was dishonored by the advocates of industrial progression. This attitude has a distinct impact on the constriction of grasslands to further have rendered them raw land resources of future industrial parks.

Traditional management of Hungarian semi-dry grasslands was similar to the ones in Western Europe; however, transhumance shepherding was ceased in Hungary due to the Treaty of Trianon (peace agreement signed in 1920, at the end of World War I). In the mountainous parts of Europe transhumance lasted even till the 1960-ies in some regions (Poschlod & Wallis De Vries 2002). According to the discussions with elderly people, the abrupt change and then a collapse of the traditional farming system started around the 1960-ies in Hungary when the collectivization was initialized. Many of the former pastures became abandoned, while others became overused due to the concentrated livestock. The number of sheep reached a peak around the middle 80-ies with 3000 thousand individuals and started to decrease heavily only in the middle 90-ies to 1000 thousand (Hungarian Central Statistical Office). Many small-sized vineyards and orchards were abandoned at the same time since the owners had no energy to cultivate them besides the full-time work in the kolhoz. In these former orchards and vineyards species-rich semi-dry grasslands have developed in many places; while, simultaneously the original grasslands might have disappeared due to the spread of trees and shrubs (Illyés & Bölöni 2007, Illyés et al. 2007b).

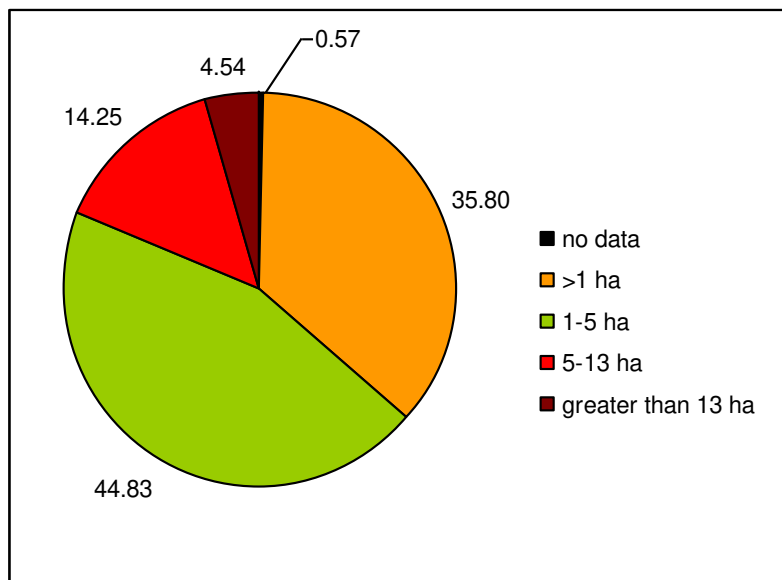
Threats to European and Hungarian semi-dry grasslands

Habitat loss is the primary environmental cause of biodiversity decline at local, regional and global scales also in case of grasslands (Dirzo & Raven 2003). It is recognized as a serious threat to high numbers of rare and declining plant species in Europe (Söderström et al. 2001). Over the past century, grasslands and other semi-natural plant communities in temperate Europe have suffered dramatic decline in their area due to land-use changes, and thereby once widespread vegetation types became highly vulnerable (Louto et al. 2003). In particular, calcareous grasslands decreased dramatically in area all over Europe (Baumann 2006). For example, in England the Agricultural Act of 1947 caused drastic agricultural development and thus long established grasslands were converted to arable fields to maximize cereal production (Baumann 2006).

Intensification and abandonment of traditional agricultural practices have drastically altered farmland landscapes in Europe and thus semi-natural grasslands became increasingly fragmented (Söderström et al. 2001). The situation of semi-dry grasslands in Hungary is the same as in other parts of Europe; most of the stands are fragmented and are threatened by different factors such as shrub encroachment or low intensity management (Illyés & Bölöni 2007, Illyés et al. 2007b, Virágh et al. 2006,

2008, Molnár et al. 2008b). Proportion of patches smaller than 5 ha is strikingly high, it reaches 80% according to the MÉTA database (Fig 3.).

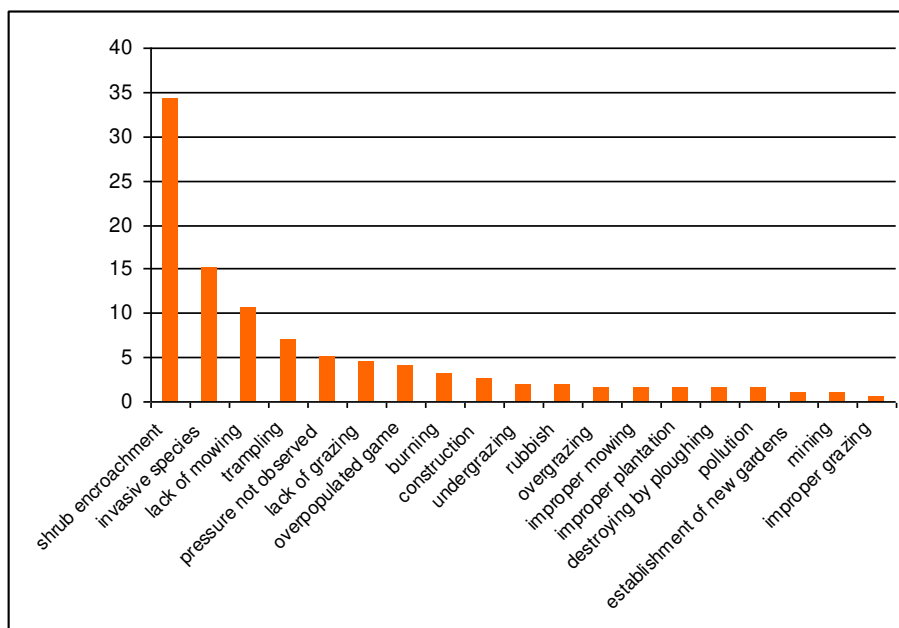
Figure 3. Distribution of patch-size categories of semi-dry grasslands according to the MÉTA database of (semi-)natural vegetation of Hungary

Fragmentation, habitat loss and change or abandonment of the traditional land use practice threaten the most the European grasslands (Dirzo & Raven 2003, Baumann 2006, Helm et al. 2006, Klimek et al. 2007); however, there are no available data on the frequency of these threats or on the proportion or of the area they affect. During the MÉTA survey of (semi-)natural vegetation of Hungary (Molnár et al. 2007) threats on the particular habitat types were documented as well. According to this survey nearly 90% of semi-dry grassland is threatened by at least one factor (Illyés & Bölöni 2007, Seregélyes et al. 2008). Main threats of Hungarian semi-dry grasslands are summarized in Fig. 4.

By taking a closer look at threat factors according to Fig. 4. The first and the most significant of them is the scrub encroachment it has just as much influence as the combined impact of all other factors below trampling. The top 4 factors actually outnumber anything else on the chart moreover the first and the second factor have proven to have the most significant influence on grasslands. This implies the importance and necessity of human interference in case of preserving grasslands and steppes. Since the lack of traditional grassland management is results a quick change in vegetation due to aggressive invasive species are gaining more and more ground. Thus the rapid shrinking of grasslands is eventually a result of natural processes, however, the very course of events were probably triggered by the lack of human intervention. Namely humans are indeed responsible for the recent change in landscape regarding the steppes and grasslands but the liability is shared with those of leading factors of Fig. 4.

Figure 4. Percentage shares of all semi-dry grassland threatened by different factors according to the MÉTA database of (semi-)natural vegetation of Hungary

Data compiled from Molnár et al. 2008b

Management for conservation

Conservation of semi-dry grasslands is a priority issue at European level because of their high species richness and the occurrence of many rare or endangered species (Riecken et al. 1994; Borhidi & Sánta 1999; Chytrý et al. 2001; Stanová & Valachovič 2002). This is also reflected by the fact that semi-dry grasslands are priority habitats in the EU Habitats Directive and Natura 2000 network.

In western Europe the management of grasslands for conservation purposes started long ago (Baumann 2006). Most probably the first and still running conservation management was established in the south Netherlands over 30 years now in order to halt the spreading of the aggressive *Brachypodium pinnatum* (Willems 2001). Different kinds of mowing regimes were introduced and tested in order to find the best solution for decreasing the cover of an aggressively spreading grass species and maintaining or even increasing the number of species (Bobbink & Willems 1987, Willems 2001). Since the sites are too small and isolated, grazing is recently not feasible in south Netherlands, however, that was the traditional management of the area (Willems 2001). In other places grazing, mowing or the combination of these two are used for the maintenance of semi-dry grasslands (e.g. Hurst & John 1999, Dutoit et al. 2003, Barbaro et al. 2004, Mitchley & Xofis 2005, Klimek et al. 2007). In western Europe it was recognized decades ago that for effective conservation of semi-dry grasslands planned management is needed, the aim of which is exclusively the maintenance of the state of the grassland and not economical benefit (Dutoit et al. 2003, Barbaro et al. 2004, Mitchley & Xofis 2005, Klimek et al. 2007).

Conservational management of semi-dry grasslands in Hungary according to my knowledge is sporadic and affects only very small areas. In most cases the management is run by the supervisorship of the particular National Park (the whole territory of Hungary, even the non-protected ones is assigned to one of the national park authorities). Yet the recent management regimes or techniques could be rather effective from practical point of view, a severe problem is that nearly all of them lack scientific basis, monitoring and in many cases even documentation. In most cases these management activities are linked to the management of some rare and protected species, while the effects on the grassland community have only secondary importance. Another problem is that it is very hard to get even a very small bit of information on these managements.

Grassland ecosystems have to be managed with multi-purpose objectives corresponding to the different functions assigned to grassland: environment, biodiversity, landscape ecology, and agricultural production with socio-economic outputs (Lemaire et al. 2005). Without management, the quality of semi-dry grassland habitats decreases rapidly and there is no way to get the lost values back. Proper habitat management run exclusively for conservation purposes, however, is expensive and in many cases difficult to perform. Re-establishment of traditional forms of land-use instead would be a far more economical – and at the same time ecological – solution. The proper strategy would amalgamate rural developmental strategies, ecologically sustainable agriculture and nature conservation (Sutherland 2002, Kleijn & Sutherland 2003, Haslett et al. 2010). For instance, by supporting eco-tourism or ecologically sustainable husbandry run by families of smaller communities, simultaneous use of semi-dry grasslands for economical and ecological purposes would be feasible. Nevertheless, to reach this goal, collaboration of higher political circles as well as local decision makers, farmers and people from nature conservation is essential.

References

- Anton, C., Young, J., Harrison, P.A., Musche, M., Bela, Gy., Feld, C.K., Harrington, R., Haslett, J.R., Pataki, Gy., Rounsevell, M.D.A., Skourtos, M., Sousa, J.P., Sykes, M.T. (2010): Research needs for incorporating the ecosystem service approach into EU biodiversity conservation policy. *Biodiversity Conservation* 19:2979–2994.
- Archibald, O.W. (1995): *Ecology of world vegetation*. Chapman & Hall, London.
- Barbaro, L., Rossi, J.P., Vetillard, F., Nezan, J. & Jactel, H. (2007): The spatial distribution of birds and carabid beetles in pine plantation forests: the role of landscape composition and structure. *Journal of Biogeography* 34: 652-664.
- Baumann, A. (2006): On the vegetation history of calcareous grasslands in the Franconian Jura (Germany) since the Bronze Age. *Dissertationes Botanicae* 404., J. Cramer, Berlin, Stuttgart.
- Berkes, F., Johan, C. and Carl, F. (2000): Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. – *Ecological Applications* 10: 1251–1262.
- Bobbink, R. & Willems, J.H. (1987): Increasing dominance of *Brachypodium pinnatum* (L.) Beuv. in chalk grasslands: a threat to a species-rich ecosystem. – *Biological Conservation* 40: 301-314.
- Bölöni, J., Molnár, Zs., Illyés, E. & Kun, A. (2007): A new habitat classification and manual for standardized habitat mapping. – *Annali di Botanica* 7: 105-126.

- Borhidi, A. (1961):** Klimadiagramme und Klimazonale Karte Ungarns. – *Acta. Univ. Sci. Budapestiensis de Rolando Eötvös, Sect. Biol.* 4: 21-50.
- Borhidi, A. & Sánta, A. (1999):** *Vörös Könyv Magyarország növénytársulásairól* [Red data book of Hungarian Plant communities]. – Természetbúvár Alapítvány Kiadó, Budapest.
- Chytrý, M. (ed.) (2007):** Vegetace České republiky 1. Travná a keříčková vegetace [Vegetation of the Czech Republic. 1. Grasslands and dry vegetation]. – Academia, Praha.
- Dirzo, R. & Raven, P.H. (2003):** Global state of biodiversity and loss. – *Annual Review of Environmental Resources* 28: 137-167.
- Dutoit, Th., Buisson, E., Roche, Ph., & Alard, D. (2003):** Land use history and botanical changes in the calcareous hillsides of Upper-Normandy (north-western France): new implications for their conservation management. – *Biological Conservation* 115: 1-19.
- European Commission (1999):** *Agriculture, environment, rural development. Facts and Figures.*
- Fekete, G., Virágh, K., Aszalós, R. & Orlóci, L. (1998):** Landscape and coenological differentiation of *Brachypodium pinnatum* grasslands in Hungary. – *Coenoses* 13: 39-53.
- Haslett, J.R., Berry, P. M., Bela, Gy., Jongman, R.H.G., Pataki, Gy., Samways, M.J. and Zobel, M. (2010):** Changing conservation strategies in Europe: a framework integrating ecosystem services and dynamics. – *Biodiversity and Conservation* 19 (10): 2963–2977.
- Helm, A., Hanski, I., & Pärtel, M. (2006):** Slow response of plant species richness to habitat loss and fragmentation. – *Ecology Letters* 9: 72-77.
- Horváth, A. (2002):** *A mezőföldi löszvegetáció términőszerveződése* [Spatial organisation of loess vegetation of the Mezőföld]. – Scientia Kiadó, Budapest.
- Horváth, A. (2009):** Validation of description of the xeromesophilous loess grassland association, *Euphorbio pannonicarum-Brachypodietum pinnati*. – *Acta Botanica Hungarica* 51 (3-4).
- Hurst, A. & John, E. (1999):** The biotic and abiotic changes associated with *Brachypodium pinnatum* in chalk grassland in south-east England. – *Biological Conservation* 88: 75-84.
- Illyés, E. & Bölöni, J. (eds.) (2007):** *Lejtősztyepek, löszgyepek és erdőssztyeprétek Magyarországon* [Slope steppes, loess steppes and forest steppe meadows in Hungary]. – Budapest.
- Illyés, E., Molnár, Cs., Garadnai, J. & Botta-Dukát, Z. (2007b):** Észak-középhegységi erdőssztyeprétek természetvédelmi állapotának felmérése – esettanulmány [Survey and evaluation of the threats of forest steppe meadows in the North Hungarian Range – a case study]. – *Természetvédelmi Közlemények* 13: 163-172.
- Kleijn, D. and Sutherland, W. J. (2003):** How effective are European agri-environment schemes in conserving and promoting biodiversity? – *Journal of Applied Ecology* 40: 947–969.
- Klimek, S., Kemmermann, R.G.A., Hofmann, M. & Isselstein, J. (2007):** Plant species richness and composition in managed grasslands: The relative importance of field management and environmental factors. – *Biological Conservation* 134: 559 – 570.

- Lemaire, G., Wilkins, R., Hodgson, J. (2005):** Challenges for grassland science: managing research priorities. – *Agriculture, Ecosystems and Environment* 108: 99-108.
- Louto, M., Rekolainen, S., Aakkula, J. & Pykälä, J. (2003):** Loss of plant species richness and habitat connectivity in grasslands associated with agricultural change in Finland. – *Ambio* 32: 447-452.
- Mitchley, J. & Xofis, P. (2005):** Landscape structure and management regime as indicators of calcareous grassland habitat condition and species diversity. – *Journal of Nature Conservation* 13:171-183.
- Molnár, Zs., Bartha, S., Seregélyes, T., Illyés, E., Botta-Dukát, Z., Tímár, G., Horváth, F., Révész, A., Kun, A., Bölöni, J., Biró, M., Bodoncz, L., Deák, J.Á., Fogarasi, P., Horváth, A., Isépy, I., Karas, L., Kecskés, F., Molnár, Cs., Ortmann-né Ajkai, A. & Rév, Sz. (2007):** A grid-based, satellite-image supported, multi-attributed vegetation mapping method (MÉTA). – *Folia Geobotanica* 42: 225–247.
- Molnár, Zs., Biró, M., Bölöni, J. & Horváth, F. (2008a):** Distribution of the (semi-) natural habitats in Hungary I. Marshes and grasslands. – *Acta Botanica Hungarica* 50 (Suppl.): 59-106.
- Molnár, Zs., Bölöni, J. & Horváth, F. (2008b):** Threatening factors encountered: actual endangerment of the Hungarian (semi-)natural habitats. – *Acta Botanica Hungarica* 50 (Suppl.): 119-217.
- Molnár, Zs., Bartha, S. and Babai, D. (2008):** Traditional ecological knowledge as a concept and data source for historical ecology, vegetation science and conservation biology: a Hungarian perspective. – In: Szabó, P. and Hédl, R. (eds.): *Human Nature: Studies in Historical Ecology and Environmental History*. Institute of Botany of the ASCR, Brno, pp. 14–27.
- Molnár, Zs., Bartha, S. and Babai, D. (2009):** A népi növényzetismeret és az etnogeobotanikai, ökológiai antropológiai megközelítés szerepe napjaink vegetáció- és táj kutatásában. [Role of ethnogeobotanical and ethnoecological knowledge in vegetation and landscape ecology]. – *Botanikai Közlemények* 96: 95–116.
- Mumford, L. (1986):** *A gép mítosza*, Európa Könyvkiadó, Debrecen.
- Poschold, P. & Wallis De Vries, M.F. (2002):** The historical and -socio-economic perspective of calcareous grasslands –lessons from the distant and recent past. – *Biol. Conserv.* 104, p. 361–376.
- Pott, R. (1995):** The origin of grassland plant species and grassland communities in Central Europe. – *Fitosociologia* 29: 7-23.
- Riecken, U., Ries, U. & Ssymank, A. (1994):** *Rote Liste der gefährdeten Biotop-typen der Bundesrepublik Deutschland*. Schriftenr. – Kilda Verlag, Greven.
- Seregélyes, T., Molnár, Zs., Bartha, S. & Csomós, Á. (2008):** Regeneration potential of the Hungarian (semi-)natural habitats. – *Acta Botanica Hungarica* 50(Suppl.): 229-248.
- Sutherland, W. J. (2002):** Conservation biology: Openness in management. – *Nature* 418: 834–835.
- Söderström, B., Svenssen, B., Vessby, K. & Glimskär, A. (2001):** Plants, insects and birds in semi-natural pastures in relation to local habitat and landscape factors. – *Diversity and Conservation* 10: 1839-1863.
- Stanová, V. & Valachovič, M. (eds.) (2002):** Katalóg biotopov Slovenska [Habitat Catalogue of Slovakia]. – DAPHNE, Bratislava.

- Virágh, K., Horváth, A., Bartha, S. & Somodi, I. (2006):** Kompozíciós diverzitás és términtázati rendezettség a száalkaperjés erdőössztyepprét természetközeli és zavart állományokban [Compositional diversity and spatial pattern organisation in the natural and degraded stands of *Brachypodium pinnatum* dominated forest steppe meadows]. – In: Molnár E. (ed.), *Kutatás, oktatás, értékkeremtés* [Research, education, accomplishing values]. MTA ÖBKI, Vácrátót, pp. 89-110.
- Virágh, K., Horváth, A., Bartha, S. & Somodi, I. (2008): A multiscale methodological approach for monitoring the effectiveness of grassland management. – *Community Ecology* 9: 237-246.
- Vitousek, P.M., Mooney, H.A., Lubchenco, J. and Melillo, J. M. (1997):** Human domination of Earth's ecosystems. – *Science* 277: 494–499.
- Wallis De Vries, M.F., Poschlod, P. & Willems, J.H. (2002):** Challenges for the conservation of calcareous grasslands in northwestern Europe: integrating the requirements of flora and fauna. – *Biological Conservation* 104: 265-273.
- Willems, J.H. (2001):** Problems, approaches and results in restoration of Dutch calcareous grasslands during the last 30 years. – *Restoration Ecology* 9: 147-254.
- Zólyomi, B. & Fekete, G. (1994):** The Pannonian loess steppe: differentiation in space and time. – *Abstracta Botanica* 18: 29-41.

Ember és természet viszonya: a határ-, a dűlőnevek és a dűlőutak ismeretének tükrében

Lanszkiné Széles Gabriella*

Abstract **The Relationship between Humans and Nature: in the Light of Border and Vineyard Names and Vineyard Paths.** Before the middle of the 20th century the mind of a community was decisively influenced by the all-time scene of economic, social and the geographical environment that was changed from time to time by the land shaping works of human beings. The changes on the way of thinking were followed by the same procession in the way of living. New expressions and phrasing were born. It was a natural cause of the turnings above. The population's knowledge about nature affected the set of relationship between the villages. I do stress on the importance of the still alive oral memory. In my research I leaned on the reminiscences of all those old-age people who lived close to nature.

Keywords vineyard names, land shaping works, wandering stories, events, anecdotes, commonality, tradition

Somogy megye Kaposvár vonzáskörzetéhez 1950-ig az Igali járásba tartozó szomszédos falvak, Kisgyalán, Fonó, Gölle községek az elmúlt századok során függték egymástól, egymásra voltak utalva. A Gölleiek nem örültek, ha Kisgyalánba kellett lóosztályozásra vinni a lovakat.¹ A Kisgyalániak a múlt század közepéig Fonóba vitték fedeztetni kancáikat. A II. világháború alatt a fonóiakat Kisgyalánba és Göllébe telepítették ki. Göllében orvos, gyógyszerár, iskola, óvoda található. Sorolni lehetne tovább a példákat, amik hol felhőtlen, hol kutya-macska viszonyra utalnak.

A dolguk után járó emberek az 1960-es évekig, legtöbbször egyik faluból a másik faluba gyalog tették meg az utat. Ezért a szomszéd falubeliek, egymás határait, dűlőneveit nagyon jól ismerték.

* Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar, Természetvédelmi Tanszék.
E-mail: lanszkin.gabriella@ke.hu

¹ „1920. jun. 23. Kisgyaláni községbe kitűzött katonai lóosztályozás, vagy elhalasztassék vagy ez Gölle községbe tartassék meg, mert aratás lévén nem kívánható a gazdáktól, hogy legkevesebb 10 férfi a szomszédos községbe menjen. Azelőtt mindig itt volt a szemle. Esküdt János bíró Gölle.” Olvasható a Somogy Megyei Levéltár Közigazgatási iratok, vegyes számadásaiban.

A közösségek gondolatvilágát döntően befolyásolták a mindenkori gazdasági, társadalmi viszonyok, amelyekhez adott a földrajzi környezet, amit az ember tájálalkító munkája során megváltoztat. Az életmódváltást nyomon követi a gondolkodásmód változása is, ami a kifejezőmódban nyilvánul meg. Ha gazdasági, vagy egyéb téren funkcióváltás következik be, akkor ezt követi a szóhasználat változása is.

Az egykor a természettel közvetlen kapcsolatban élő közösségek visszaemlékezése alapján végeztem gyűjtést. A falvak egymás közti kapcsolatainak alakulását a természet ismeretük döntően befolyásolta. Az általuk nap, mint nap gyalogosan használt földutakon jártak keltek, és ha közben megszemjastak ittak egyet a legközelebbi forrásból... A ma még meglévő, megőrzött szóbeliség fontossága hangsúlyozandó.

Gyerekként, az 1980-as években a „Somogy megye földrajzi nevei” című könyvben, nyomtatásban olvasva édesapám nevét, felettébb nagy öröm töltött el. Egy kis községben, egy átlagos paraszt gyerek számára, akinek akkor még a világot jelentette az a kis falu, azt olvasva: „Tibi-sarok Széles Tibor földje volt itt.”- ez igen sokat jelentett nekem. Tudtul adta mindenkinek, hogy az én apukámról van szó! Igaz, hogy per Tibi a Tibor becenevével illették édesapámat, de ez nem volt sértő számomra, mert tudtam, hogy gyerekként örökölte a szóban forgó földet. Sajnálatos módon nagyapám a hadifogságból tízfuszosan tért haza, melynek következtében elhunyt. Így a falu közössége a gyerekként gazdává lett Széles Tiborról, természetes hogy Tibi-saroknak nevezte el ezt a földet. Egy gyereket csak nem szólítanak Tibornak! Tulajdonképpen a sarok mivoltának köszönheti ez a földdarab, hogy egyáltalán nevet kapott. Sarok, azért mert két út is határolja, egy dűlőút és egy kövesút. Ezen a műúton gyerekeimmel sokat kerékpározunk, a Tibi-sarokhoz érve kötelességszerűen szajkózzák: „Tudjuk, ez a Tibi-sarok, a papa földje van itt!” Érdekes a múlt, jelen, jövő idő alakulása is. Somogy megye földrajzi neveinek összegyűjtésekor, az 1970-es években egyértelmű az adott kor gazdasági háttérét ismerve, csak múlt időt használhattak a tulajdonjogot illetően a szerkesztők. 2011-ben, sok esetben, a rendszerváltáskor a földjüket visszaigénylő gazdák, és azt megtartók esetén, újra a jelen idő a helytálló. A jövőt illetően, csak bizakodni lehet, hogy nem kell múlt időben fogalmazni.

A földesút-hálózat gyalogos használata, a jelenkor közlekedési eszközeinek igénybevétele, a határ, források ismerete

Amennyiben a legény helybéli lányt választott feleségnek jelen esetben Kisgyalánit, a férjnek nem kellett minden vasárnap hazavinnie a szülőkhöz az új asszonyt, mert azt természetesen elvárta volna a távolabbról hozott menyecske. „Azon az egy szem pihenőnapon is még befogni a lovakat!” Vegyük például a földes úton Kisgyalántól 5 km-re fekvő Nagyberkit. Nem csoda, hogy apai nagyanyám (1911-1978) azt mondta: „Hogy míg az Ő lányait elveszik Gyalánban, nem adja vidékre.” A nagynéném helyben is maradtak. Nagyon jól tudta, miért mondta ezt, saját példájából indult ki, Nagyberki születésű lévén, Nagyberkibe esőben, hóban el kellett menni a szülőkhöz, segíteni, kapálni, szüretelni, mikor milyen munka volt. Hajnalban indulni gyalog és este fáradtan hazajönni gyalog. Mi több, akkoriban még az is megeshetett, hogy a csősz rájuk szólt, mivel az uradalom földjére nem szabadott rámenni.²

A falun belül kötött házasságok legfőbb okát a föld jelentette. Melyet a házhoz hoz a lány, vagy örököl, lényeges, hogy helyben van. Nem kell órákat tölteni azzal,

² A gyerekek szórakozása útközben a karikahajtás volt, egy kis vas abroncs a karikahajtóval.

hogy a megmunkálására, vagy esetleg akár csak „egy kis zöldért” messzi menjen a tulajdonos. Teljes mértékben, minden meglévő kapacitást igyekeztek kihasználni, hogy üres fuvar ne legyen.

A kaposvári, dombóvári városi lányok sem kíváncsiak el, a távol eső Kisgyalánba, ezzel esetlegesen keményebb életet választva maguknak. Nem volt az a nagy szerelem sem, amiért egy fiatalasszony, gyalogoljon a falutól a városig, ha látogatóba akart menni. Természetesen a városhoz közel több lehetőség nyílt a továbbtanulásra, piacozásra, vásározásra, esetenként még a szórakozásra is. A múlt század első felében, ha nem akart sokat gyalogolni az ember, akkor nem ment távolabbra udvarolni. Ha messzebből nősült a legény, kevésbé tudta kiismerni a lány jó-rossz tulajdonságait, a távolság adta korlátok miatt. Ezért a háztűznézés, nem feltétlen történt meg mindkét részről.

Így fordulhatott elő az az eset is, mikor az ifjú ara a házasságkötés napján szembesült azzal a ténnyel, hogy hol is fogja hátralévő életét eltölteni.³ Meg is döbbsent az egyszerű biztos, amikor meglátta a házat, ahová hozták. Szentgáloskér és Kisgyalán nem épp szomszédos községek, a köztük lévő távolság megtétele nem kis időbe telik még lovakkal sem. Ezért hát a vőlegény nem is erőltette menyasszonyának ezt a fárasztó út megtételét. Sőt! Le is beszélte róla! Mondván: „*Nálunk Gyalánban nem szokás előre eljönni a fiús házhoz előre bemutatkozni.*” A fiatal menyecske tetszését, azonban amikor megérkezett immáron feleségként, a lakáskörülmények nem nyerték el. Így hát drasztikus lépésre szánta el magát. Égő csutát dugott az üsztörgyéhez (eresz alá), amitől a zsúptető lángot kapott és a ház leégett. Kénytelenek voltak helyette új házat építeni. Történt ez anno az 1900-as évek elején.

A saját faluból nősülésnek megvolt az az előnye is, hogy tudták, nem vesznek zsákbamacskát, ismerték jövődöbelijük jellemét. Ha a lány kikapós volt, akkor nagyobb hozománnyal kicsit távolabbi faluba volt célszerű férjhez adni. Mindenki vigyázott, hogy oda ennek a híre ne jusson el, de helyben már nem vették feleségül. A gyaláni legények összefogtak akkor is, ha verekedős szomszéd falubeli legény gyaláni lányt szemelt ki magának. Bál alkalmával nem engedték vele táncolni, folyton lekérték. A vidéki legény ebből aztán megérthette a miheztartást.⁴ „*Jobb faluból száz bűnnel, mint vidékről egy bűnnel.*” Ez a velősen megfogalmazott mondás is, önmagáért beszél.

Ugyanúgy a falvak közötti határok elválasztása is a községek és a birtokos mentalitásának megfelelően, különbözőképpen történt. Tüskés, bozótos, széles határsáv választotta el Fonót Kisgyalántól. Amely visszavezethető a Fonóban birtokos Magyar Kegyes Tanítórend nagyobb szigorára, ebből következett a határ éles elkülönítése. A Fonót és Kisgyalánt elválasztó tüskést a két falu egy termelőszerkezethez kerülésekor egy egész télen át, irtották a táblásítás⁵ lehetővé tétele érdekében.

„A hajdani kusztodiátusi birtoknak 1807-ben a Magyar Kegyes Tanítórend használatában átengedett részén szinte a tényleges birtokbavétellel egy időben indult meg a céltudatos majorság-fejlesztés. Bár az uradalom új gazdái mindenekelőtt a gazdálkodás szervezeti feltételeinek a biztosítására törekedtek – a konstrukció állandó korszerűsítése mindig következetesen igyekezett lépést tartani a gazdálkodás változá-

³ A válás intézménye szegényparaszti körökben még nem volt divatban, tekintettel az anyagi körülményekre, még nem igen volt min osztozni.

⁴ Lanszkiné Sz. G. 2007: 114., 240. p.

⁵ Kispárcellás művelés megszüntetésekor a szántók egyesítése.

saival – érthetően lankadatlan buzgalommal törekedtek a birtokok biztosítására is.”⁶ A községi és uradalmi határok szigorú elkülönítésére mindenkoron hangsúlyt fektettek, Kisgyálánban, Fonóban egyaránt kihangsúlyozták ezt. Egyértelműen a tulajdonos, használó, feladata volt a dűlőút kezelése, fenntartása is.

1894. február 22. A Fonai Miklós vezette képviselőtestületi gyűlés jegyzőkönyvéből idézve: „Ezen utak azért nem vétettek fel annak idején, a községi közdülő utak csoportjába mert ezen utak kizárólag a Kegyes Tanítórend tulajdonát képezik, s ezen uradalmak által használtatnak és tartanak fent.”⁷

Ahhoz, hogy a Kegyes Tanítórend birtokain áthaladhasson valaki, engedélyt kellett kérni, amit rendszerint megadtak. A községgazda feladata volt e jogokat kivívni. „*Volt, hogy a fonai kanász nem hajthatta át a disznókat a saját részükre* (területükre). *A községgazda harcolta ki, hogy igenis jár hassanak át.*”⁸

A falusiak és a Kegyes Tanítórend birtokait, *vágás*⁹ választotta el. A *vágást*, mint a neve is szemléletesen mutatja, időnként újra kellett vágni. Ez a természetes másfél méter széles sáv, cserjés bokros terület, élő voltának köszönhetően mindig újra nőtt, így kordában kellett tartani. A tisztító munkálatokat, végző személyeket megillették a levágott faágak. Belegondolva a hasznosítás lehetőségeibe, az uradalom mit is kezdett volna, a gallyakkal? „*Kivágás után egypár évre újra felnőtt, haza lett víve, el lett tüzelve, amíg mi magunk* (nem a közönsben, nem a termelőszövetkezetben) *vó'tunk.*”¹⁰

„Takács Lajos hívja fel a figyelmet arra, hogy a két települést elválasztó határ soha nem vonal, hanem sáv, amelynek szélessége változó ugyan, de jelentős, mint ahogy összterülete is. A határ »senkiföldje« jellegéből következik, hogy ezen a keskeny sávon nem érvényesült a földesúr birtokjoga.”¹¹ Ennek a középkori szokásnak történő továbbélését tapasztalhatjuk meg a határsáv javainak tulajdonjogát illetően.

A vágásokon kívül birtok elválasztó szerepe volt az *áléknak*, szélvédő fasoroknak is, amelyek kiejtése sajnos *zálé*, az az névelő z-jével való összeolvadás miatt.

A *vágások*, *álék* egyre inkább eltűnedeznek, pedig a természet rendjében fontos szerepet töltenek be, bűvő, költő, táplálkozó helyek a vadon élő állatok számára. A természetes határok csökkenésével fogyatozik az állatok élettere.

A *Szivarfás út* a Kegyes Tanítórend útját övezte Fonóban. A szivarfa, hazánkban invazív, behurcolt faj. Van aki örül neki, van aki nem, a természetvédelem kevésbé. Kaán Károly intézkedésére honi fa- és cserfajokkal fásítottak az 1910-es években, a Kegyes Tanítórend „egzotikusabb” növényekre vágott.

Ahol csupán egy-egy darab díszlik a szivarfából, ott becsben tartják, Büssü községben két példány található, amely szép virágjainak köszönhetően a „*Büssüi orchidea*” nevet érdemelte ki a lakosok által. Fonóban ezt a megjegyzést fűzték beszerzésük kapcsán: „*Hoztak a papok, minden anyjuk üdvösségét.*”

⁶ Tóth Tibor: Az úrbéri viszonyok megszüntetése Elkülönítés és jobbágyfelszabadítás a mernyei uradalomban In Kanyar József (szerk) Somogy megye múltjából Kaposvár, Somogy megyei Levéltár 160. p.1973: 60.

⁷ V 335 Fonó községi képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1894. 02. 22.

⁸ Fonai Károlyné (Fonai Mária 1915), szíves közlése. Kaposvár Kaposi Mór u. 3

⁹ Természetesen, nem erdészeti értelemben használt szó.

¹⁰ Magam ura vagyok! Magunk voltunk, kihangsúlyozása fontos, főként a termelőszövetkezetek létrejötté előtt tehető családok számára.

¹¹ Tóth P. 1987: Somogyi határvizsgálatok tanulságai. Somogy megye múltjából. Kaposvár, Somogy megyei Levéltár 157., 161. p.

A határt, megyét¹² illetően jelzés értékűek Kisgyalánban a *Kerekes-dűlőbe*, szét-szórta található meggyfák, amelyek a háború előtti szőlőföldekre utalnak. A fákat előszeretettel ültették a szőlő mezsgyére, hogy véletlenül se történjék határsértés a szomszéd részéről. Rekonstrukcióra nyújtanak lehetőséget adott esetben az eltérő fafajok.

Ugyanilyen visszaemlékezésre készítő Kisgyalánban, a templomtól Gölle irányába haladva a község iskolájáig a szélesebb úton 1958-ban készült fotó, amelyen még több sorban eperfák láthatóak (1. ábra). Itt Mária Terézia rendeletére több sorban eperfákat ültettek. Jelenleg egyetlenegy eperfa töve árválkodik Szabó Béla portája előtti árokban, és tanúskodik a több mint 250 éves múlttól.

1. ábra. Szabó Gyula, háttérben a szederfákkal 1958-ban

Forrás: saját gyűjtés

Büssü, Zimány községekkel nem volt ilyen elszigetelő határ. Büssü és Kisgyalán erdőt érintő szakaszán határjelként egyenlő távolságra helyeztek el betonkúpokat (2. ábra), valamint az erdőszéleken sekély árkokat ástak, aminek nyomai ma is még megtalálhatóak.

Kisgyalán és Zimány határa berek volt, amelyet az 1940-es években is rétnek használtak.

A száz évvel korábbi állapot szerint: „Gyaláni Zimáni határban a berek semmit sem ingoványos, hanem magos zombékokkal és magos 3 öles berkes reketjével van tele, melyek között a nap sugarai sem hatolhatnak be, e mellett víz folyásra árok nem lévén a víz egyen le nem szívároghat, jó lehet keményebb földje van.”¹³

A falvak határában találhatóak a *Sárgaföldes-gödrök* is. A tömésházakhoz szolgáltatva a fal anyagát. Ez a löszös, agyagos föld Kisgyalántól északra fekvő Büssüi-úton magára vonja az arra haladók figyelmét (3. ábra). Az 1950-as évekig rendszeresen építkezésekhez termelték ki. A kitermelésnek manapság is vannak nyomai, cse-

¹² Szomszédos telkek közti határt is megyének hívjuk. Tavaszonként a *gyelülővel*, (jelölővel) történik a két szomszéd telkek elhatárolása.

¹³ SML. XIII.45. A Gyulai Gaál-család iratai 1816-1849. A batéi és fonói malom iratai.

répkályhas mester használja ki a természet adta lehetőségeket. Mivel a korábbi kitermelések a mélyebb rétegekből történtek, így igen balesetveszélyesek voltak. Jó esetben sikerült a beomló, leszakadó föld alól épp az ott munkálkodót kimenteni. Több haláleset is történt ebből adódóan, az utolsó 1956-ban következett be.

A *sárgaföldes- gödrök* állapota jelenleg községenként eltérő, Kisgyalánban és Orciban rendezettek. Az Orciban található kevésbé háborgatott gyurgyalagok lakják. Fonóban a lakosság jobb életkörülmények között élt, több ház épült téglából, ezért a többi településhez képest korábban beszüntették a sárgaföld kitermelését, ott rosszabb állapotban van a *sárgaföldes gödör*.

2. ábra. Büssü, Kisgyalán között elhelyezett betonkúpok

3. ábra. Sárgaföldes-gödör (jobbra)

Fotó: Lanszkiné Széles Gabriella

A „csinált” gödrök ellentételezése, a mesterséges dombok amelyek kiemelkedésükkel kiválnak a tájképből. Ezek lehetnek halomsír, vagy földvár maradványok is. Mivel magányosan állnak, és látszik rajtuk az emberkéz nyoma, így a ma élők gondolatvilágára is hatnak, illetve tovább adják a hallottakat: „*ezt a kiugró kisdombot, Törökhagyásnak hívják, sapkával hordták össze a földet hozzá*”- hangzott a magyarázat Fonóban számomra.

„*Nagy-halom Do, sz. Magánosan álló, valószínűleg mesterséges halom. A hagyomány törökhagyásnak tartja.*”¹⁴

A sapkával összehordott földről szóló történetek tovább élése, mind a mai napig folyamatos. Valóságalapjuk abban rejlik, hogy valóban emberkéz által készült alkotások. Több mint 30 évvel ezelőtt is beszélgetés tárgyát képezték Kisgyalánban. A kérdés kapcsán jelenleg Fonóban is hasonló magyarázatot kapunk.

A kisgyalániak közül többeknek volt szőlőjük a *Szalacsikai-szőlőhegyen*. A *Szalacsán* zajló régészeti feltárások a férfiak itthoni beszélgetéseikhez témát szolgáltatottak az 1980-as években. Gyerekként fülelődve, többször hallottam a *Sapka-töltésekről*, amit Szent István katonái hordtak össze, hogy a *Szalacsikai földvárat* be

¹⁴ SMF 444.

tudják venni.¹⁵ Egy kutyáról is sok eszmecsere folyt, aki betévedt egy alagútba és hetek múlva több kilométernyire talált ki a felszínre. 30 éve ezek a dolgok még átlagos beszélgetés tárgyát képezték a faluban.

A természet arra is tud példát produkálni, hogy eltünteti az ember keze nyomát. Mostanában történt, hogy Fonóban keresték: *„Hol az út? Sokáig nem kereshették, mert az erdő benőtte, hajtott, nőtt az erdő, most vették le róla a fákat.”*¹⁶

A természet, ha módjában áll visszaköveteli, ami az övé. Párhuzamot lehet vonni, a török kiűzése után meginduló telepítések során, az erdőtalajon keletkezett, majd elpusztult település helye, annyira beerdősült, hogy a kamarai összeíró még a helyét sem találta meg a falunak.

Kisgyalán és Fonó között olyan kijárt út is volt amit a műút elkészülte ellenére is használtak mert nagy sarkot vágtak le vele. *„Jól kijárt földesút volt, mikor a fonaiaak pakutak vissza a háború után, akkor is ezt használták. Mikor a busz járat megindult, és a tsz megalakult, e' fogyott a gyalogút. A tsz beszántotta, az utat az irtotta ki. Nem kívánta a jó nép a gyaloglást a szántás tetején.”*¹⁷

Még az 1980-as évek végén is volt akkor a 60-as éveiben járó ideszármazott (Kisgyalánba) asszony, aki elment Zimányba (földesúton 4 km), szülőfalujába gyalog. Elég szomorú, hogy 2011-ben ez műúton járművel 35 km.

Fekete Istvántól idézve: *„Hát ide hallgass fiam, mit gondolnál te arról az emberről, aki Kaposból Göllébe akar jönni, és Zimány után - a legközelebbi falu után nem jön Göllébe, hanem elmegy először Gyalánba, onnét Batába, onnét Csomába, aztán Attalába, aztán Nakba, aztán jönne Göllébe másfél napi járás után, holott Zimányból egy óra alatt is ide ért volna?”*¹⁸

Ez a leírás jól kijárt földesút hálózatra is utal azontúl, hogy az emberi butaságra is céloz. Műúton Batén keresztül kell jönni Gyalánba, hogy Göllébe juthasson valaki Zimányból.

A göllei Szekeres Gyula már így emlékezik vissza, abból az időből (1940-es évek), mikor már Kaposhomoktól vonattal utaztak tovább Kaposvárra. *„Gyalog Kaposba menet, mindig a megszokott csapáson mentünk, ezen egy kocsis is elfért. Az útirány: Fonóban a Tócsárnál kiért az út, neki Homoknak¹⁹ ott az erdőn vezetett ki az út, ott ment ki a röptérnél Homoknak, az állomásra.”*

A kisgyalániak is hasonló szavakkal mondták el az akkori útirányt: *„Le mentünk Fonóban a malomnál a föld út ott ment ki Homoknak a Tócsárnál ahol a fák is vannak.”*²⁰

Mindkettő faluban a visszaemlékezésekben a kulcsszavak: *„az út ott ment ki”*, arra célozva, hogy az erdőből ment ki az út, mert amíg lehetett az árnyékot adó erdőben közlekedtek a Gölleiek, Fonóiak, Kisgyalániak egyaránt. Milyen is volt ez az erdő?

*„A tótsári erdő öreg tölgyfáinak odújából szedtem a verebeket. Ez a tótsári erdő gyertyános, bükkös, tölös meg vadgyümölcsfás volt, sok körte- és almafával...A kanász volt a legtöbbet természetben a pásztorok közül. Mondhatni 364-szer.”*²¹

¹⁵ A Lengyel Dénes Régi magyar mondák című könyvében olvasható a történetet, azonban a szájhagyomány is számon tartja.

¹⁶ Pál Elemérné (Zóka Margit 1931), szíves közlése. Fonó Petőfi u. 50.

¹⁷ Bóna Lászlóné (Széles Rózsa 1930) szíves közlése

¹⁸ Fekete I. 1976. Ballagó idő. Budapest, Móra, 57. p.

¹⁹ Kaposhomoknak

²⁰ Bóna Lászlóné (Széles Rózsa 1930) szíves közlése

²¹ Takáts Gy. 1986: Somogyi pásztorvilág. Kaposvár Somogy megyei múzeumok Igazgatósága. 40., 44. p. Adatközlő: Horváth Pili György, 76 éves kanász. Gyűjtés ideje: 1952.

Ezeknek az utaknak a domborzati viszonyaira, jellegzetességeire az azt valamikor gyalog használók kérdés nélkül is felhívták a figyelmet: „*Pulai út, libegős, csúnya.*”

„*A Pipagújtó, az ahol a Büssüből, Toponárnak menő úton, a pipát meg lehet gyújtani, mert gödörbe van ez a rész, és nem fújja el a szél a gyufát pipagújtáskor.*” Ezt többször hallottam már gyerekkoromban is, az akkori felnőttek fontosnak tartották az általuk ismert természeti környezetről ismeretüket átadni a fiatal nemzedéknek. Az út rövidítésében az összetartásnak is nagy szerep jutott. „A batéi vasútállomásra, mi, fonóiak legtöbbször öt kilométeres utat gyalog jártuk meg, oda és vissza. [...] A vasútállomással szemben lévő parasztportán mentünk át, így közelebb volt az utunk a Fonó felé vezető országútra. Nyitott volt a kert kiskapuja, az utcai ház kapuja, a megszokott helyen. Azon mindig átmentünk. Monták is az emberek, hogy a nap bármelyik szakában csak menjünk át a portájukon, így rövidebb úton érünk a vasútállomásra.”²²

Göllébe vezető földesút volt a *Mise-út*, amin a Gyalániak mentek misére Göllébe. Gölle határához érve, kicserélték az „*avétt*” tutyijukat, cipőjüket. Mielőtt beértek volna a faluba, volt aki a „*szé'ső házhoz*” érve Deres Annusékhöz, a „*csutakazalba, szénakazalba, polyváskóterbe*” dugta a viseltes, lecserélendő lábbelijét, volt aki a templommal szemközti ház pitarjában tette le a régit, és vette fel az új tutyit, cipőt. Ennek a háznak a volt göllei tulajdonosa jegyezte meg: „*Csak úgy sorakoztak a gyalániak lábbelijeii a pitarban!*”²³ Ugyanígy cselekedtek a fonóiak is. „*Mi, fonói lakosok a batéi vasútállomásra gyakran gyalog mentünk, a lábbelink sáros volt, azt lecseréltük a vasútállomáson, az állomás melletti kocsmárosnak adtuk át, aki megőrizte, míg érte mentünk. Szívességből tette.*”²⁴

Göllébe sokszor mentek, mennek a kisgyalániak, 2004-ben Fekete István Göllében történt újratemetésekor elmesélték az akkor 70-év körüli kisgyalániak, hogy helyismeretük révén a gyászmise végeztével, hogy kerültek elé rövidebb úton a temetési menetnek, hogy többet láthassanak a temetésből.

Az emberek, akik megyéjük határát alig-alig hagyták el, saját környékük határát úgy ismerték, mint a tenyerüket. Az egyik szüretibálon felolvasott rigmus is ezt bizonyítja, amire a visszaemlékezők felhívták a figyelmemet: „*Kerekestől a Tölösig Járja a sárt nyakig tőkig!*” *Kerekes*, és a *Tölös Kisgyalán dülői* közé tartozik, aholis az említett brigádvezető, hivatását betöltve közlekedett.

A tölös ami magát a fa fajt tölgyet jelölte, több községben dülő neveként is szerepel. A tölgyfát ma is a 80 év körüliek, csak *tő'* fáként emlegetik magyarázatot adva, hogy ez rövidítés. „A régi disznólegelő csak tölös-bükkös erdő volt. Öregapám

gyakran mesélte, hogy olyan bükkfák voltak, hogyha két nap is eset az eső, akkor sem áztak be.”²⁵

A 4. ábra. szántás közben készült fotó az 1940-es évek közepén, a háttérben a dülőket elválasztó bokros fás terület látható. A fekete - fehér fényképhez, a ma nyolcvanas éveiben járó idős asszony annyit fűzött hozzá: „*Alighanem ez az a dülő, olyanok a fák a képen, mint ott ahol az öreg böstörködni próbált velem.*” Több mint félévszázad távlatából a határ akkori kinézete, él az emlékezetben. Itt dolgoztak, ettek,

²² Jeli József: Kölyökpárázs. Pécs, 1998. 35. p.

²³ Kovács Józsefné (Deres Teréz, 1937) szíves közlése. Gölle, Petőfi u. 43.

²⁴ Jeli József, i.m., 36. p.

²⁵ Takáts Gy. 1986: Somogyi pásztorvilág. Kaposvár Somogy megyei múzeumok Igazgatósága 28. p. Adatközlő: Szabó Ferenc, 84 éves gazda. Taszár. Gyűjtés ideje:1952.

pihentek délben, együtt éltek a természettel, akkor hogyan tudnák a helybéli emberek, a határ melyik részében mi történt?²⁶

4. ábra. Szántás közben

Forrás: saját gyűjtés

Lassanként a dűlőutak azonban sajnálatos módon fogynak. Göllében, a túlzás eszköztárából merítve, így fogalmaztak: *„Ezek még a templom helyét is felszántanák, ha nem volna ott a templom!”* Valóban egyre fogynak a dűlőutak, a II. világháború előtt mindenkinek több dűlőben volt földje. Ennek is megvolt az értelme, ugyanis ha a jég elverte az egyik parcellában termesztett növényt, vagy felütötte a fejét valamilyen kártevő, akkor még nem volt minden veszve. A többi parcellába sikeres lehetett a betakarítás, amelyekhez a jól kijárt dűlőutakon lehetett eljutni. Még a termelőségvetkezetek korában sem voltak veszélyben ezek a földes utak, ma egyre inkább. A dűlőutak száma egyre fogyatkozik, mivel az egy kézbe került táblák között a tulajdonos vagy a bérlő elszántja az utat. Ez is a gondolkodásmódban beállt változást tükrözi. Vannak akik már nem is tudják mi az a dűlőút.

Az is fontos, hogy milyen irányba szánt az eke. Több mint 200 évvel ezelőtt erre is odafigyeltek. A Széchenyiek pölöskei uradalmába pl. 1804-ben a következő rendelkezést tették a felső termőföldréteg lesodortatásának megakadályozása érdekében: *„Az uraságnak ezen Dominiumjaiban-olvashatjuk-leg több olyatén Szántó földjei vannak, melyek hegy oldalasak. Ezeken már is több helyett a hegyekből le jövő víz mosásokat tesz és néhol a földek lábujában lévő réteket is eliszaposítja, azért ezen víz mosások némelly részben hogy meg gátoltassanak, az illetén földeket nem ahogy van, Domb mentében, hanem keresztben kell szántani és a hol ilyenén víz mosások vannak, vagy lennének jövőendőben, a helybeli Tisztek gondossága és vigyázása alatt el kell teltetni.”*²⁷

²⁶ A középkorban nem hiába a határon történtek a határ rögzítését célzó verések. A határon történt valamely atrocitást egy életre megjegyzi az ember. Ezt magam is tanúsíthatom, ugyanúgy, mint a határperek tanúi. Hat éven keresztül voltam diákként aratási írnok, ma is emlékszem a bokrok formájára Büssüben, ahol felégett a bőröm, és a fájdalom arra készítetett, hogy örökre megjegyezzem azt a helyet. Kisgyalán, Fonó, Büssü községek tartoztak egy termelőségvetkezetbe, így az aratás ezeknek a falvaknak a határában történt. A dűlő nevüket megtartott nagyüzemi táblákat ma is bármikor megtalálom, bár itt az írásbeliségnek nagy szerepe volt, számtalan esetben a szállítójegyre írtam a *Gecseny*, *Kecskés*, *Kerekes-dűlő*, neveket. Sajnos K-1, B-2, F-3, és társaik, az egyszerűsített táblanevek, maximum a nagyüzemi térképen segítik az eligazodást, de az életben nem.

²⁷ Takács Lajos 1978: A kis-Balaton és környéke (Halászat, Rákászat) Somogyi Almanach 27-29. szám. Kaposvár Somogyi Levéltár. 9., 11. p.

Ha nem akarjuk, hogy földrajzi neveinkbe - mivel követik a funkcióváltozást - deflációra, erózióra, utaló elnevezés szerepeljen, egy évszázad múlva, akkor oda kell figyelni ma is a szántás irányára.

Félévszázad múltán talán azt is magyarázni kell majd, mi is az a keresztút. A keresztút az, ahol annak rendje és módja szerint kereszt áll ma is (5. ábra). Van példa, hogy a kereszt ugyan a helyén áll, de az utat „összeszántották.” Furcsán is fest a kereszt út nélkül, vagy szűkített úttal.

5. ábra. A Batéi-útról fotózott kereszt

Fotó: Lanszkiné Széles Gabriella

6. ábra. A Taszári-útról látható kereszt

Taszáron pár éve történt, hogy a régi kereszt felújítása után, nem az eredeti helyére került vissza, nem a megszokott keresztútra, hanem pár méterrel arrébb (6. ábra). A műüttől ez a kereszt kicsit beljebb van, Mariska néni aki büssüi lakos volt, az elsuhanó autóból mégis észrevette, hogy nincs a helyén a kereszt, kétségbeesetten szólította fel megállásra az autót vezető unokáját. „Állj meg Gyuri, hun a körösz?” De aztán, megnyugodott, hogy csupán kismértékű helyváltoztatás történt. Erre jegyeztük meg tréfálkozva, hogy Mariska néni jobb, mint a GPS.

Az utazási feltételek mára megváltoztak, autóba ülünk, buszra szállunk. Ezen gondolatkörénél maradva, a Kaposszentbenedekiek²⁸ lerövidítve „Szenbéknek” mondják falujuk nevét, így kérik a jegyet a buszra sofőrtől. Hosszú szavak esetén, megmutatkozik a helynévrövidítés. Ugyanígy, kérek egy jegyet *Gyalánig*, vagy *Atádig*, pedig a szóban forgó község becsületes neve Kisgyalán, és Magyaratád. Felsőmocsolád, szóferdítéssel *Felsőmocsoslábbá* való átalakítása a hasonló hangzásból adódóan, a tréfálkozásra kapható hajlamot mutatja.

Az 1980-as években történt, mikor egy cigányasszony „Bissinába a kekenyés mellé,” kérte a buszjegyet, ez azóta azon a távolsági busz vonalon szállóigévé vált. Az akkoron utazni vágyó asszony, ugyanis azt az óhaját fejezte ki ezzel a mondattal, hogy Büssübe a kökény bokrok mellett szeretne leszállni. Számára egyértelműbb megfogalmazás volt a természeti környezethez idomulni, mint az első, vagy a második megállóhoz kérni a jegyet.

²⁸Kaposszentbenedeki rigmusok: *Máté Ferkó Víg Jankó, Szaladnak a Nagyhidhó', Szalai, és Merkei, bakszamarat nyergeli.* „Itt születtem Szenbéken, nem is ágyon, csak széken, nagyanyám volt a madam, ő fogta a nyakamat.”

A természetben való tájékozottsághoz hozzátartozott a források ismerete is. Erre szüksége is volt a határban dolgozó embereknek, mivel szomjuk csillapítására így nyílt legegyszerűbben módjuk. Az 1960-as évekig a mindennapok része volt a mezőn dolgozó emberek forrásokból való vízfogyasztása.

Kisgyalánban összesen hét forrás volt: „*A Csobogó, Szárazrétnél, Göllei megyei-útnál, Bodonyos-kútnál, Sudárfás -kútnál, Kismegyében, és a Kerekesben.*” Ezeket a forrásokat a ma negyvenes éveiben járó kisgyaláni ember már mind nem ismeri. Ez egyrészt a leszűkült határ ismeret hiányából adódik, másrészt az 1960-as évektől a termelőszövetkezetben létrejött a vízhardás „intézménye”, ennek következtében egyre kevésbé használták a forrásokat. A nyolcvanéves kisgyaláni ember azonban felsorolja hiánytalanul a hét forrást, ők még kivétel nélkül ittak munkavégzésük ezekből a forrásokból.

Majd száz éves történetek ismertek a forrásokkal kapcsolatban, Kisgyalánban és Göllében egyaránt. Az 1920-as években Babócsai Kati néni igen érlelyes asszony hírében állott, nem lehetett neki nemet mondani. Férje, Ferkó bácsi is erősen az irányítása alatt állt. Ferkó bácsinak, minden vasárnap köteleessége volt, Kati néni számára, a házuktól 2.5 km-re lévő *Kismegyei-forráshoz* elzarándokolni üdítő forrásvízért. Ez hétről-hétre így történt. Egyszer azonban Ferkó bácsit a barátai a kispadon marasztalták beszélgetni. Délben megkondult a harang, a forrásvíz pedig sehoh sem volt. Ferkó bácsi sebtében indult volna a forráshoz, de barátai lebeszéltek, mondván, jó lesz az asszonynak a kútvíz is. Úgy is lett, feltöltötték kútvízzel a demizsont. Ferkó bácsi haza vitte, Kati néni megkóstolta, majd válogatott káromkodások közepette kifejtette, hogy ennek a víznek még a szaga sem jó. Olyan patáliát csapott, hogy híre futott az egész faluba, ezzel biztosítva, hogy majd 100 év elmúltával is megemlegessék.²⁹

Szekeres Gyula Göllében szintén életképeket villantott fel a múltból a források kapcsán. „*A Szent-kútnál hatalmas nagy fűzfa állt, hűsösséget adott a kútnak. Az 1940-es évekig zarándokolni jártak ide Gölléből, és a környékbeli falukból, Gyalánból rendes dűlőút ment be oda. A lányoknak a kontyából mosdatás³⁰ után kihúztak egy hajtűt, és a fának a kérégebe szűrták. Sok hajtű belerozdásodott a fa kérégebe.*” *A fejfájás elkerülése végett, szűrták a fába a hajtűt. „Jó van körösztlány, nem fáj a fejed sohasem, adj egy hajtűt, beleszűrjuk!”*

A múlt századelőn a szentiváni gyerekek a *Szentiványi-úton* át jártak az 5 km-re fekvő Göllébe iskolába, természetesen gyalog. Fekete István édesapja, Fekete Árpád tanította őket. Jól ismerte faluja forrásait, és úgy találta, hogy a Szentiván melletti *Bodonyos-kút* vize a legfinomabb. „*Ettől a víztől a legnagyobb melegben is haramatos lett a pohár, ha bele töltötték a vizet. Ezért a szentiványi gyerekek, mindennap megkapták az 5 literes korsót, és reggelente hozták a friss forrásvizet a tanító úrnak.*”³¹

Fonóban, érdekességgként tartjuk számon, hogy a természet ereje megmutatkozik a „*Selöm-rét*”³² *Selyem-réten* is.³³ Még teljesen felszántották 10 éve, ma már egyre nagyobb rész marad szántatlanul. Itt is forrás található (7. ábra), „*innét főntről indult a patak, szép gondozott volt, a gyerekek szerettek itt játszani.*”³⁴ Jól nyomon követhető,

²⁹ Gyerekként az 1980-as években jó kedvvel szoktunk viháncolni, ibolyát szedni ezen a kis patakos fűzes réten, ahol ez a forrás található, ittunk is belőle.

³⁰ A *Szent- kutaknál*, aki megmosta egy gyerek arcát, Ő lett a „*mosdatott körösztlánya.*”

³¹ Szekeres Gyula.(1932), szíves közlése. Gölle Ady Endre u. 21.

³² SMF 443. p.

³³ Manapság már, többször az e betű, használt a kiejtésben, nem az ő.

³⁴ Malesevics Józsefné (Tóth Fonai Erzsébet 1926), szíves közlése. Fonó Táncsics u. 26

hogy a szántón egyre nagyobb arányú művelés alól kivont terület található. Ez a műútról jól látszik, és üde színfolt a határban. Széles levelű gyékény, mocsári gólyahír, fűzfák, színes virágok díszlenek a forrás környékén tavaszonként. „*A természet itt visszakövetelte, ami az övé.*”

Az 1960-as évekig a termelőszövetkezetben, a brigádvezető feladata volt tavaszonként körbeásni, kitisztítani a forrást, ezt megelőzően a csőszök tették ezt. Már az az idő is elmúlt, mikor aratáskor a kombájnosok az üveges sört sorba a forrásba helyezték lehűteni, ma a kombájn légkondicionált. Jelenkorban a *bodonyos-kutak* sincsenek karban tartva, pedig, ahogy a nevük is utal rá, bélelték voltak.

„Bodonyos kút készítése. Itt a berken a bodonyt úgy csinálták, hogy a kutat négyszögletre ásták. A négy sarokba négy bevésett oszlopot állítottak és abba eresztették bele az akác vagy tölgyfa lapokat, melyek földig, a kút pereméig jöttek. Fönt a peremnél már ácsolt volt a kút. Ezeket a bodonyos kutakat általában a juhászok, vagy az uradalom faragó embere készítette. Mélységük 6-7méter volt.”³⁵

„Kisgyalánban a *Bodonyos-kútnak a gróf betonsapkát csináltatott, Fonóban, Göllében téglával rakták ki.*” Jelenleg Fonóban a vaddisznók túrták szét, Göllében sem gondozzák a *Bodonyos-kutat*. Ma a falusi gyerekek legtöbbje talán egy forrást, ha tud mutatni. Amíg a gyerekek a különböző dűlőkben dolgozó szüleikkel sok időt töltöttek el a mezőn nyaranta addig a határ ismeret folyamatos volt. Ma a gyerekeket féltve, vagy ki sem engedjük a határba. Míg az 1970-80-as években születettek még bármikor behatárolják, a források, dűlők helyeit a falvak közötti területeken, vagy azt, hogy a Gázlói kastély parkjában milyen érdekes növények találhatóak, ezt már az 1990-es évek gyerekeinek legtöbbje nem tudja megmondani. Már nem hagyják örökségül az egymást követő generációk ezt a tudást egymásra.

„Mindenesetre megvizsgálandó volna egyszer az a tudásanyag, mennyiben tudatos, mennyiben az egyéni tapasztalaton nyugszik, és mennyi benne az ösztönös, hagyományozott tudás, mennyiben alkalmazkodik a változó körülményekhez.”³⁶ Az életmódváltás, a munkahelyek zömmel városba tevődése, negatív kihatással van a gyerekek természet ismeretére is.

A termelőszövetkezetben három falu, Kisgyalán, Fonó, Büssü asszonyai dolgoztak együtt. A nyári munkák idején, az 1970-es években a gyerekek még szüleik munkahelyén töltötték szünidejük egy részét. Az asszonyok-mivel gyerekek voltak köztük- a beszélgetés fonalát hozzájuk is próbálták igazítani. A nyári nagy melegben az időjárásnak való kitettségük, is témát adott az okításukhoz. A téma maga az égbolt volt, amiről több esetben meséltek. A természeti jelenségekkel kapcsolatban akkor még megvolt a mesészerű magyarázatok igénye. Főként, hogy az adott helyzetben a gyerekeket lehetett taníttatni a mezőn is, gondolatvilágukat lehetett gazdagítani. Ha sütött a nap és közben esett az eső akkor az hangzott el: „*veri az ördög a feleségét!*” Eső után, szivárvány láttán, felhívták a figyelmet arra, hogy „*mi magyarok a zászlónkhoz innen vettük a színeket.*” Mennydörgéskor elhangzott, „*korai dörgés* (február), *bő termés. Kései dörgés* (november, december), *korai éhség.*” Ezeket a legtöbb mai kisiskolás gyerek nem tudja. Valószínűleg nincsenek olyan szituációban együtt olyan személlyel, aki elmondaná nekik ezeket a századokon át hordozott információkat.

³⁵ Takáts Gy. 1986: 73. Adatközlő: Lukács István (Bélatelep- alsó), született 1894. Volt gulyás. Gyűjtés ideje: 1955.

³⁶ Vajkai Aurél 1979: 293. p.

Fonóban fennmaradt Fonai György naplója, aki többször megemlékezik a természeti erőktől való függésről, jégesőről, ami akkor döntően befolyásolta az emberek életminőségét.

„Az egyedi bejegyzések sorába kívánczik még egy feljegyzés, mely azonban már egy természeti jelenségről, az üstökös megjelenéséről tudósít: „1858-ban Szeptember hó 12 én kezdett látszani Üstökös Csillag. Este a Göntzöl Szekerinek irányában a rudjai hajnalban ismét a Göntzöl Szekerinek fordítván a rudjai.”

„1902-es tűzvész, amit a kézírásból ítélve Fonai Gábor jegyzett be a füzetbe: „A nálunk történt tűz veszélyről való jegyzék. A tűz történt 1902-be le égett felszer sertés oll istálló pajta takarmány mint egy 20 kocsival 200 kereszt gabona szalmájja, történt pedig 1902. November 18-án”³⁷

7. ábra. Fonó forrás közelében

Fotó: Lanszkiné Széles Gabriella

Kisgyalánban az évszázadokon át legelőnek, rétnak használt területet felszántották a gémeskút körül a halastó partjái. Ma már a gémeskútak „hórihorgas gémmel” nem néznek a mélybe, s nem kémlelik a vizet, mert az utolsó is a szántás közepén áll, bár művelési ág váltás nem történt, elvileg még legelő ahol áll. Századokkal ezelőtt tudták eleink ebből a szempontból is, hogy hol a határ, valószínűleg nem jutott volna eszükbe a vízpart széléig szántani, ma már ez a kor technikai háttérével gondolkodás nélkül megtehető. A traktoros talán „kegyeleti okokból” szánta meg ezt a gémeskutat, mikor körbe szántotta, talán emlékek³⁸ kötik őt is ehhez a kúthoz. Ami jelenleg szellemszerűen, nyikorgó hangokat hallat a szántás közepén, ostorától, vödörtől megfosztva. Nem csoda, hogy most Arany János Toldi című művét tanuló gyerekek nem tudják, mi is az a gémeskút, ha nincs lehetőségük, ilyet látni.

A hétköznapiakból kiemelkedő események, búcsújárás

Világjárásra, távoli utazásra nem igen nyílt mód a szűkre szabott anyagi javak mellett. A leglátogatottabb búcsújáró hely Andocs volt, ahová is mind a mai napig járnak

³⁷ Takács É. 1992: Egy parasztcsalád hétköznapijai. „Fonai György írásos könyve” 1836-1912. Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár, 209-210. p.

³⁸ Legeltetés, mikor valakinek apjára, vagy öregapjára került a sor, volt aki az iskolából is megszökött az 1980-as években, csakhogy legeltethessen, ilyenkor tudta mindenki, hogy hol kell keresni a gyereket. Gyerekként senki sem, én sem hagytam volna ki a legeltetés alkalmát, ha a családra jutott a csordás mellett a kihajtó szerepkör. Boldogan húztuk a vizet az akkor még működő gémeskútból. Ma, nem egy példa van arra, miszerint a legelő állatoktól félnek a városi gyerekek, még a birkától is. Ezért az állatkerti állatsimogatók ennek a félelemnek a feloldására jótékony hatással bírnak.

búcsúba a környékbeliek. Közelsége miatt gyalogszerrel is elérhető volt Andocs, Mária kultuszáról híres hely itt az oltáron található Máriát öltöztetik mindig az adott alkalomhoz illő viseletbe. Kisasszonykor (szeptember 8-án), valamint Nagyasszonykor (augusztus 15-én) történtek a „processziók”. Ezek az időpontok az időjárás szempontjából is kedvezőek voltak a zarándokutakhoz. A 20. század elejéig gyalog, később „Igalig lovas kocsival, majd onnan az igali erdőn körösztü’ gyalog mentünk a búcsúba. Azért az erdőn mentünk, mert a nyári nagy melegben ott hűs volt”.³⁹

Átlagosan 30-40 fő vágott neki az útnak. A búcsút megelőző napon indultak és egy Andocshoz közeli szénapajtaban hálta meg. „Széna palláson aludt a nép!” Ponyvát, pokrócot adtak a helyiek. A búcsúi ruhát a bugyorkötőben vitték.

A búcsújáró menet elején haladó vitte a keresztet. Menet közben ide illő vallásos énekeket énekeltek. Egy időben több faluból mentek, természetesen találkoztak útközben. Így egyszer a gölleiekkel találkozáskor megmosolyogtatta a gyalániakat, mikor hallották, hogy a „Csordapásztorok midőn Bethlehembe” (karácsonyi ének), énekelik, amit nem búcsújáráskor illik előadni, de már kifogytak a búcsújáró énekekből. Hasonlóképp derűltégre adott okot, amikor egy asszonynak odaszólt valaki, hogy „folyik a víz az üvegéből a kosarába.” Mire ő nem szakította meg az éneklést, sem a dallamból, sem a ritmusból nem esett ki, ezt a választ adta: *Ó andocsi Szűz Mária! Nem folyik ki, be van dugva!*⁴⁰ Arról már nem szól a fáma, hogy melyik faluból igyekezett az andocsi búcsúba a szóban forgó asszony. A közösségek általi énekek közé tartozott: „Ó andocsi nagy körtefa, de sok körte lóg-lóg rajta!” Voltak akik tréfásan énekeltek: „De sok szilva lóg-lóg rajta.”

„Valami régiség maradvány ez is: villámlás, dörgés volt az úton Andocsra menet, nem tudták féltükben mit csináljanak. Míg valaki fel nem szólította a búcsús menetet, hogy álljon ki aki pénteken mosott! Miután kiállt az asszony, agyon csapta a villám meghalt.”⁴¹

A gölleiek is gyalog mentek a búcsúba. „Szilnál bementünk Gadácsnak ki, Bonnya pusztánál föl, jó délután odaértünk, parasztházaknál megaludtunk.”⁴² Ennél a visszaemlékezésnél az erdő szó el sem hangzott csak a ki szóval utalt rá az adatközlő.

„A kalocsaiaknak két-két napjukba vó’t egy odamenés és visszamenés Andocsig, Csomában szálltak le a vonatról, onnan gyalog 8 km-rel volt nekik hosszabb az út, mint a gölleieknek. A kalocsaiak minden évben jöttek Andocsra. Térden állva mentek be a templomba. E közben kérésüket, ekképp nyilvánították ki: Drága szép Szűz Máriám Gyere vissza Kalocsára! Az andocsiak, furkósbottal várják a kalocsaiakat, nehogy visszavigyék a templomot Kalocsára.”⁴³

„Az andocsiak valószínűleg sokáig féltek is attól, hogy a kalocsaiak egyszer visszaviszik a tőlük elhozott szobrot. Régebben állítólag a kapuikban álldogáló andocsi férfiak, miközben szemlélték a kalocsai búcsúscsapat bevonulását a faluba, botot tartottak a kezükben, jelezvén, hogyha kell, megvédik a hozzájuk került Máriát. (Antal Géza kanonok, eperföldi plébános úr szíves szóbeli közlése.) E jelképes kiállást leszámítva, az andocsiak az utóbbi évszázadban mindig igen nagy tiszteletben részesítették a kalocsaiakat.”⁴⁴

³⁹ Tóth Gyuláné.(Fehér Aranka), Bóna Lászlóné (Széles Rózsa), szíves közlése.

⁴⁰ Tóth Gyuláné.(Fehér Aranka), Bóna Lászlóné (Széles Rózsa), szíves közlése.

⁴¹ Tóth Gyuláné.(Fehér Aranka), Bóna Lászlóné (Széles Rózsa), szíves közlése.

⁴² Szekeres Gyula (1932), szíves közlése.

⁴³ Szekeres Gyula (1932), szíves közlése.

⁴⁴ Bárh J. 1974: A kalocsai búcsúok egy laikus szokásáról. Ethnográfia. 367. p.

„Hivatalosan 1719-ben említik először a legendát. Eszerint a templom fundamentum nélküli, mert az angyalok Kalocsáról szállították egyenesen ide [...] A kalocsaiak is ismerik e legendát, mert szinte két évszázada minden évben rendszeresen megérkeznek Andocsra.”⁴⁵

A zarándokutak közül Gölléből Lourdesbe Kovács Antal tette meg gyalog az utat a 18. században, ez a zarándoklat 9-10 évig tartott. Papoknál szállt meg, zarándok kötél volt a derekán, minden évben egy bütyköt kötött rá. Az 1767-es Mária Terézia féle Urbárium készítésekor, a göllei jobbágyság közül a földkimérésben Kovács Antal is részt vett.⁴⁶ Jóval több, mint két évszázad távlatára vezethető vissza a szájhagyomány által megőrzött esemény. Ezeknek a szájról-szájra tovább adott történeteknek a túlélését fontosságuk biztosította. Azoknak az embereknek, akiknek generációkon át a föld volt a meghatározó alapja létezésüknek, az ő leszármazottaik, ma is őrzik a földdel mind lételemükkel kapcsolatos eseményeket.

Kisgyalán és Fonó lakói által alakított természeti környezet, életmódjuk párhuzamai

Kisgyalán község Somogy megye keleti részén, dombos területen a Kapos völgyében található. A falu Kaposvártól 21 km-re északkeletre, a Baté és Igal közötti út és a *Göllei-bekötőút* találkozásánál fekszik. A 61-es főközlekedési útra Baténál csatlakozik. A község közvetlenül határos északon Büssü, keleten Gölle, délen Mosdós, nyugaton Fonó és Zimány községekkel.

A „*Gyalán*” név a középkorban *Gylan*, *Galan*, *Gyalan*, *Gyalány* alakban szerepel az oklevelekben. „A név magyarázata szerint: Gyalán a kígyó jelentésű, ótörök eredetű személynévből ered. Kis előtag a Bihar megyében Gyalán helynévtől különbözteti meg.”⁴⁷ 1908-ig Gyalán, ettől kezdve Kisgyalán nevet viseli a falu.

„Gyalán első okleveles említése 1138-ból való.”⁴⁸

Az évszázadok folyamán Gyalán, település helye három alkalommal változott, amit mind az írásos forrásanyag, mind a szóbeliség megőrzött. Az első falu a törökdúlás következtében elpusztult, amelynek helye Gázlópuszta és a jelenlegi falu közé tehető. „*Északnyugati szélről védett helyen, ahol egy fiókárok is található, ami vizet biztosított.*” Ez a szemléletes megfogalmazás, *fiók*, *fióka*, az *árok* kicsiny, *csermely* voltára utal. Kisgyalán, Fonó, Gölle lakossága a kisebb vízfolyásokat gyakran az *árok* szóval illeti. Az *ér*, *csermely*, szó nem vagy ritkán használt, a *fiókárok* szó az elterjedt, az idősebb generáció körében.

Az I. katonai felmérés 1784-ben zajlott Somogy megyében, a II. József korabeli térképen látható az első falu temetője, amelyet a jelenlegi harmadik falu lakossága is használt. A régi lerombolt falu, és templom rossz ómennek számított, ezért a falu új helyre telepedett le, csak a temetőjét használták újra (8. ábra). Az 1851-ben lezajlott határcsere után az uradalom birtokában maradt a temető. A tagosítás célja az volt,

⁴⁵ Knézy J. 2009: Számadások múltról és jelenről. Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, 45. p.

⁴⁶ Szekeres Gyula déd öregapjáról van szó.

⁴⁷ Várkonyi I. 1984: Somogy megye helységneveinek rendszere. Somogyi Almanach 41. szám. Kaposvár, 3-71.

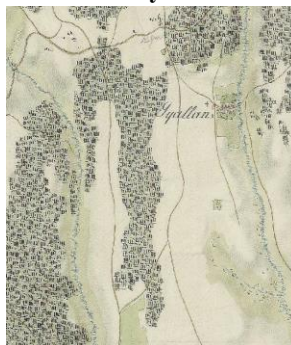
⁴⁸ Tegzes E. 1952: Kisgyalán helytörténeti vázlata. Kézirat. II. fejezet. 7. p.

hogyan lehet, hogy egy-egy tagba kerüljön kimérésre a falu és az uradalom földje. Így a temető uradalmi tulajdonná vált, ennek köszönhetően a község földesurai nem bolygatták.

8. ábra. A régi temető és az új falu

9. ábra. A Nyulánka erdő

Forrás: I. katonai felmérés térképe

A II. József korabeli térképen szembeötlő az összefüggő *Nyulánka erdő* is ahol az irtások történtek (10. ábra).

Visszaemlékezések szerint 1968-ban a „*nagyon öregek*” még kijártak ebbe a temetőbe, ami körülbelül fél óra gyalogút volt a falutól. Az 1970-es években, azonban „*mikor jött a táblásítás, beszántották*”. A temetőt még a falu földesurai tiszteletbe tartották, a termelősövetkezet viszont annak ellenére, hogy tagjai hozzátartozói nyugodtak ott, a megszüntetés mellett döntött. Ma is percekben belül ölnyi tégladarabokat lehet összeszedni erről a területről, bár már majd 40 éve szántóföldi művelés alatt álló terület. Valószínűsíthető, hogy ez az a hely, ahol is állhatott az Árpád-kori templom.” Téglanyagát felhasználhatták az új templom építéséhez. Az 1715-ös években, az újraterülepüléskor romos állapotban állhatott még az Árpád-kori templom, azért is temettek oda eleink másfél évszázad után újra, amit is a török dúlás végett kényszerültek elhagyni.

Somogy északkeleti vidékét a török támadások 1542-ben érték el. A rablások, portyázások, a mértéktelen adóztatás, a hódoltság falvaira ráadásul még a királyi adók felét is kivetették a török adók mellé, ez az első falu elnéptelenedését okozhatta. Emiatt a lakosságnak új lakhely után kellett néznie ugyanúgy, mint meggyeszerze más falvak népének is.

A sorsukban hasonló falvakat illetően a török elől elmenekült népről így ír Pesty Frigyes: „S lappangott ott, míg a dúló és romboló elem elmúlt, körül hajlékot kezdték építeni.” Szemléletes, találó megállapítás, hogy ekkortájt az erdő adta védelmet igyekeztek kihasználni a bujdokolásra kényszerült falvak felkerekedett lakói.

„*Ez a második falu a jelenlegitől északnyugatra terült el. A Csapás-kút iránt a három Tüskés- dűlőben volt.*” Széles Géza a helymeghatározáshoz olyan tereppontot a Csapás-kutat használta, ami az ő életében meghatározó szerepet töltött be, itt is itatták az állatokat, de ma már nem létezik ez a kút. A visszaemlékezésekkor számos esetben történt ma már nem létező tereppontokhoz viszonyítani a kérdéses területet.

Jelenleg szántóföldi művelés alatt áll a második falu helye. „*Ha egyben van földszántva a tábla, és rá süt a nap, még mindig kivehető az elpusztult falu helye.*”⁴⁹ Az

⁴⁹ Széles Géza (1935-2011), szíves közlése. Kisgyalán Kossuth. u. 34.

1696 és 1715 közötti években ez a falu a pestis valamint a Rákóczi-szabadságharc hadműveletei során válhatott lakatlanná. Ezt követően a békésebb élet reményében, az erdő adta védelemre már nem volt szükség, új helyen nyílt terepen épült fel a falu immáron harmadszor.

Párhuzam vonható a szomszéd faluval Fonóval, az elnéptelenedett falu templomát ott sem használták tovább, temetőt létesítettek körülötte. A temető mindkét esetben az új falutól félóra gyaloglással volt elérhető. A második falu helyén Kisgyalánban és Fonóban egyaránt feketébb a szántóföld, ezt a szájhagyomány szintén őrzi mindkét községben. Fonóban Rosta Ferenc plébános 1961-ben rögzítette írásban a szóbeliség tényeit, saját gyűjtéseim az 1990-es évektől vannak.⁵⁰

Rosta Ferenc munkájából idézve: „Így tehát Fonó is azért viseli e nevet, mert népe eredetileg kosárfonással foglalkozott? Lehet, sőt valószínű, hiszen a Kapos völgye és a beléshaladó sok ér, patak melléke is bőven termette és még ma is termi a kosár alapanyagát, a hajlékony fűz vesszőt. De az sem lehetetlen, hogy más anyag – pl. len, kender, gyapjú – fonásával foglalkozott a régi névadó időkben a fonai nép, hiszen Fonó környékén oly gazdag a föld, hogy itt a len is, kender is jól megerem, és esetleg hatalmas birkanyájak is dús legelőre találhattak. Azonban az eltűnt falunak két tartozéka – a temető és a templom – még száz év múlva is pontosan jelezte, hol feküdt valamikor a második Fonó.

Ránk maradt ugyanis a kaposvári esperesi kerület 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyve, és abban többek között ez áll Fonóról, illetőleg az akkor használatban levő fonai temetőről: „Temető a falun kívül félórányira, a régi templom helyén, kerítés nélkül.”

Ebből az egyszerű kis adatból kiviláglik, hogy az új, a harmadik falu 1748-ban még a régi temetőt, a kipusztult falu temetőjét használta. A régi századokban ugyanis általános szokás volt, hogy a temető mindig a templom körül helyezkedett el. A „régii templom helyén” elhelyezkedő temető tehát nem lehet más, mint az elpusztult második falu temetője. Kiviláglik továbbá az 1748. évi adatból, hogy a régi templom – s így természetesen a régi falu is - félórányira feküdt a mostani falutól. De merre?

Ebben a kérdésben már az élő hagyomány ad pontos eligazítást.

A ma, 1961-ben élő idősebb fonai emberek közül még sokan emlékeznek rá, hogy a malomároktól nyugatra észak-déli irányban húzódó domb („Birkadomb”) oldalán, ott ahol ma az erdő kezdődik, gyermekkorukban még számos temetői keresztet találtak. Tehát ott, a Birkadomb oldalán, a zimányi úttól nem messze feküdt a régi, a második falu, mely egykor „vásáros Fonó” rangos nevét viselte, de a török megszállás „áldásai” következtében sok száz kis magyar faluval együtt nyomtalanul eltűnt a föld színéről.

Örülök, hogy az utolsó órában, mielőtt emléke végleg kiveszett volna a fonai köztudatból, sikerült helyét e kis írással rögzítenem.

Azt mondják a fonai emberek, hogy ott fenn, a Birkadombon a szántóföld egy része élesen elüt a többtől: sokkal feketébb. Talán a második falu leégése óta olyan különösen fekete az a föld. Ott feküdt a falu. Annak korma festhette ott olyan feketére a földet.”

A jelenlegi, harmadik faluról így ír Rosta Ferenc:

⁵⁰ Rosta Ferenc kéziratos anyagát az ezredfordulón túl ismertem meg, amit a tősgyökeres fonóiak igen nagy becsben tartanak, az eredeti kézirat hártavékony kéziratos lapjait őrzik.

„Meglepő ebben a névsorban, hogy a nemrég – az előző okmány szerint 1719-ben – Fonóba települt 12 családból Horváth Ádám bírón kívül 1720-ban már csak 8 lakik Fonóban. Három elhagyta új lakóhelyét. Vajon miért?

Bizonyval azért, mert akkoriban igen nehéz volt a megélhetés ezen a földön. Képzeljük csak el, hogy nézne ki egy határ 30 év múlva, ha 30 éven át sem eke, sem kasza, sem fejsze, sem kapá nem igazítana arculatján! Természetesen áthatolhatatlan bozót, gyom, túske lepne el mindent. Akkor pedig ilyen állapotok voltak Fonóban. A megelőző 30 évben – a falu pusztulásától, legkésőbb 1686-tól a fal újraterelítéséig, 1719-ig – elhagyott föld volt a fonai határ, teremtett lélek nem nyúlt hozzá. Így az első telepesek helyzete bizony nem lehetett valami rózsás. Először a kis hajléknak kellett a nagy bozótban helyet irtaniok...

Mikor már ennyire megvetették a lábukat, akkor következett a harc a termőföldért. Minden talpalatnyi földért keserű verejtékdótot kellett fizetni. A bozót makacsul védte a maga jogait. Hiába irtották ki, még évekig újra, meg újra kihajtott. Közben pedig addig is élni kellett, míg a megtisztított, megmunkált föld lassan teremni kezdett. Miből is élhettek ezek az első telepes családok? – gondolkodik el a mai ember.”⁵¹

Fonó és Kisgyalán leendő lakóinak egyaránt letelepedésükhöz a természeti adottságokat figyelembe kellett vennie. Mindkét település számára fontos szempont volt, a patak közelsége.

**10. ábra. A dombra települt Fonó látképe,
a kertek alján az egyik patakjával**

Fotó: Lanszkiné Széles Gabriella

Az ember a 18. században is függött a természettől, még nem kerekedett fölibe, alkalmazkodnia kellett hozzá teljes mértékben, ha nem akarta keservesen leélni életét. Ha nem a legmagasabb ponton kezd építkezni, a belvíz betört volna a házába. Az

⁵¹ Rosta F. 1961: Fonó története. Kézirat. 8. p.

ekkor épült házakat valószínűleg elmosta volna a víz. Ma már ilyen fontos szempontot nem veszünk figyelembe, úgy hisszük a természet fölél kerekedtünk.

A főutcat a letelepülők igen jól választották ki, a falu legmagasabb pontjára kerültek két oldalán a házak, így a kertek hátrafelé lejtnek, mindkét oldalon patak határolja a falut. A természettel egykor együtt élő ember, ésszerűen választotta ki, hol telepedik le (10. ábra).

A patakok nélkülözhetetlenek voltak, a falu egyik oldalán a kenderáztatáshoz, a másik oldalán pedig malomhoz. Mindez a megélhetést könnyítette többlet idő ráfordítást jelentett volna, ha nem helyben lett volna a malom, vagy a kenderáztató. A falubeliek jobb helyre nem is telepedhettek volna. Ez az első utca ma a *Petőfi utca* nevet viseli, ha valamelyik újabb keletű utcából jövünk ide, azt mondjuk: „*bemegyek a faluba!*”⁵² Megérdemli a *Petőfi utca* a múltbéli kulcsfontosságú pozíciója kapcsán ezt a megkülönböztetést. Hasonlóképpen a többi utca sem lebecsülendő. A *Petőfi utcában* lakó tősgyökeres falubéli az 1945 után épült *Dózsa utcáról* mondta: „*azelőtt szántó volt, jó zsíros föld, onnan vitték sok éven át a legszebb virágokat a templomba az asszonyok.*”⁵³ A *Petőfi utca* hosszúra nyúlik, az utca közepe táján lévő templom elválasztó szerepet is betölt, tőle függ, hogy „*arra fő*”, vagy „*arra le*” megyünk.

A *Táncsics utca* az 1950-es '60-as években az *Elit utca*, *Úri negyed*, vagy *iparosok utcája* nevet érdemelte ki. „*Itt többeknek szakmájuk vó't. Vó't ki a vasmunkát is meg tudta csinálni!*” Ennek a szaktudásnak köszönhetően hívták így az utcát, ma már nem hívják így. Változatos szakmákat képviselő emberek, lakták akkortájt ezt az utcát, tanító, bába, varrónő, bognár, ács, kádár, kőműves villanyszerelő.⁵⁴ A *Táncsics utcában*, a régi szakmát képviselők közül jelenleg csak a varrónő, és a villanyszerelő lakik. A *Táncsics utca* ezért mára elvesztette elit, vagy úri mivoltára utaló jelzőjét, nincs megkülönböztető neve. Ez esetben is megfigyelhető, ha változás következik be, ha valami értelmetlenné válik, azt a gondolkodásmód követi, ami az alkalmazott szóhasználatban is megnyilvánul. Az 1974-ben megjelent Somogy megye földrajzi neveiben a *Táncsics utcáról* annyi van írva, hogy *Új sor*, akkor még valóban újnak számított. Fonóba, Kisgyalánba, Göllébe elvittem „Somogy megye földrajzi nevei” című könyvből, a falura vonatkozó fénymásolt lapokat. A tősgyökeres 70 év feletti lakosok, szinte mindenhol maradéktalanul felsorolták az abban leírtakat, mielőtt megmutattam volna az adott községre vonatkozó földrajzi neveket. Ebben számomra semmi meglepő nem volt, mert gyűjtéseim során tapasztaltam a szóbeliség fontosságát, azt, hogy milyen távoli múltba is visszavezet az emlékezet. Apróságokra lehet lelni, amik akkor nem kerülhettek be a könyvbe, a mű nagy terjedelme miatt.⁵⁵ Ha azóta változott a névhasználat, mint az előbb említett *Új utca* esetében, illetőleg esetleg más az álláspont a névvel kapcsolatban, akkor jegyeztem le a változást. „*Model-ház*. Itt volt a piarista uradalom javító műhelye. 35-40 iparos dolgozott ebben az épületben.”⁵⁶ A jelenlegi indoklás szerint, *Modern-háznak* hívták, mivel korszerűen volt berendezve,

⁵² Kaposváron, ugyanígy, ha a belvárosba akarunk kijebb fekvő utcákból bemenni, akkor, szintén azt mondjuk, hogy „*bemegyek a városba*”. Kis lélekszámú falu esetén, például Kisgyalánban, már oly kicsik a távolságok, hogy nem választjuk szét, falu megnevezéssel a központi utcát, a többi utcától.

⁵³ Kisgyalánban, egy erőteljes bőségesen termő diófa alatt dolgozgatva, jegyezte meg Nagynénem: „*Látod, milyen szép ez a diófa, mennyi sok dió terem rajta! Azért ám, mert itt régen dísznőöl volt, és a dísznőganyét meghálálja a fa.*” A természet és a helyismeretnek köszönhetően, az ok okozati összefüggésekre, az ott élő emberek kérdés nélkül is felhívják a figyelmet. Adat közlők: Pál Elemérné, Bóna Lászlóné.

⁵⁴ Malesevics Józsefné (Tóth Fonai Erzsébet 1926), szíves közlése.

⁵⁵ A szíves adatközlők eredeti mondatainak minél nagyobb számát tartom fontosnak idézni, helyi gyűjtésben van rá mód, az összefoglaló munkával szemben.

⁵⁶ SMF 443.o.

ebben laktak családjukkal a műhelyben dolgozók, akik viszont nem itt dolgoztak. Ezt az épületet azóta lebontották.

„*Vár-ba: Vári-ház.* Itt volt az uradalom központja. Erős kerítése volt három kijáráttal.”⁵⁷

A helyi paraszt emberek, nem hiába nevezték várnak, mert a jelenlegi visszaemlékezések szerint is, „*bástyaszerű fal övezte*”. Minthogy a vár hivatott volt elkülöníteni a várnépet a pórnéptől, a falunépe érezte, hogy tulajdonképpen itt is ez a cél a Kegyes Tanítórend különállását hangsúlyozni, a falu népétől megkülönböztetni kézzel fogható módon.⁵⁸ Az idők során a *Vári-házat* is lebontották.

A *Kossuth utcát* a Nagyatádi Szabó-féle földreform után nyitották, ezért az idősebb generáció még *Proletárnak* nevezi ezt az utcát.

Batéban egy helyi lakos tulajdonsága alapján kapta az utca a nevét. *Dühöngő utca* elnevezéssel kezdték csúfolni, amit aztán a kegyes utókor meg is őrzött végérvényesen, ezt a nevet kapta az utca a hivatalos névadáskor. Így szól a fáma a névadást illetően: „*Egy szaporán káromkodó öregasszony lakott itt, aki állandóan, csörült, pörült.*”

Zimányban *Szakravárnak*, hívnak egy utcát „*ahol a lakosok állandóan, szakramentumoztak. Azt a Szakramentumát! - volt a szójárásuk*”.

Zimányban azt az utcát, ahol folyton füttyült a szél *Füttyülő utcának* hívják még ma is, erre Kisgyalánban, Kaposváron, Fonóban is felhívták a figyelmem. Az utca északi kitettsége folytán, szeles.

Kisgyalán jelenlegi településhelyét az 1715-ös újratelepüléskor, új családok népesítették be. Ezt a helyet első megszállói bizonyára azért választották ki, mert a magaslatot mocsaras völgy védelmezte körös-körül. A betelepülést követően a lakóházak sokkal beljebb épültek a mostanitól, 30–50 méterrel, oda ahol jelenleg a zártkertek találhatóak. A *Szabó-ősfuntos*⁵⁹ a Kovácsműhelytől keletre, az utcától befelé 50 méterre volt. Az 1718-as újratelepülés során még nem meghatározott rend szerint építették a lakhelyeket. A szájhagyomány szerint a káposztáskertek is a házak előtt voltak, tehát a házak a jelenlegi vonalnál hátrább helyezkedtek el. A letelepülők „*még a nagyon régi házat körösztü' építették.*”⁶⁰ A nagyon szó itt és a korábban leírt öregek esetében is, a fokozás felsőfoka helyett használt: legöregebb, legrégebbi. A nagyon szó használata gyakori, felsőfokként, a 80 év felettiiek körében.

A belső falukép a következőképpen alakult a századok során. Bizakodóan tekintett az új közösség a jövő elé, kellő távolságra helyezték a falutól a temetőt, amely terjeszkedésre, s új utca nyitására adott lehetőséget a kenderföldekből. Az I. katonai térképen a két szemben álló ház sor között középen jelölt a patak, aminek mára nyoma sincs. Kisgyalán patak menti település volt. A patak két oldalán egy-egy kocsiút terült el. Erről még így szól az emlékezet: „*Két hely volt ahol a Be'ső sorban a vízmosáson, már nem tudni ki előtt át lehetett menni.*” Hol voltak ezek a hidak, arról már nem szól a fáma. Tény, hogy nem is olyan fontosságú a mai ember számára, mint a határ csere vagy a jobbágyfelszabadítás eseményéről szóló szájhagyomány szóbeli közlései.⁶¹

⁵⁷ SMF 443.o.

⁵⁸ Ugyanúgy Kisgyalánban is megfogalmazták, hogy az uradalom az egy *zártvilág*, bár ott csak drótkerítéssel volt a falutól elkerítve az uradalom területe.

⁵⁹ Szabó Béla (1935-2010), szíves közlése. Kisgyalán Árpád u. 3 A *funtos* szó latin nyelvből átvett fundus, házhely, telek, elferdített szóhasználat, amit manapság is előszeretettel használnak a ma 80 év körüliek.

⁶⁰ Bóna Lászlóné (Széles Rózsa 1930), szíves közlése.

⁶¹ Szóbeliség fontosságának megőrzését tanúsítja például, nagyobb előre nem látott káreset bekövetkezésekor pl. tolvajlás eredményével való szembesülésekor a ma 80 év felé közeledő kárt szenvedett kétségbeesésében, felindultan: „*Veszedelem! Veszedelem!*” többszörönkénti felkiáltással konstatálta a káreseményt.

A jelenlegi műút, ennek a pataknak a helyén található, amelynek feltöltése, az idők során a természetes feltöltődés folyamataként, valamint az emberi erő által a község *Sárgaföldes-gödréből* történt. 1917-ben Harsányi József előljáró kezdeményezésére, elrendelték az ároknak a betemetését 1920 körül, illetőleg két oldalának kiárkolását.⁶²

„Mindenki azon az oldalon közlekedett, aki ahunnan lakott” Az 1950-es években még használták a *Poros-utat*, ezeknek, a kocsitaknak ma már nyoma sincs. „Ekkor Farkasék előtt mentek ki a kövesútra, megszokásból is használták, mivel akkor tájt a nagy Csepel gépektől ijedeztek a lovak a kövesúton.” Ugyanezen gépeknek köszönhetően, mivel kerítés nem mindenhol volt ekkor még: „A lúdtartásnak is befellegzett, mivel közibe rontottak a ludaknak.” Miután végleg megszűnt az úgynevezett *Poros-út*, így a műút két oldalán lévő terület sokkal nagyobb, mint a környező községekben, ezért a házak és a kövesút között 5-6 méter távolság van.

A lakosság igyekezett a domborzati viszonyokon a lehetőségéhez képest alakítani. Az iskola, valamint Bóna János portája (Árpád u. 1.) között szánkózásra alkalmas dombok, lejtők terültek el a házak közt a műútra merőlegesen, melyek 1970-es években is kitűnő csúszkálási lehetőséget biztosítottak a gyerekek számára. Az idősebb generáció kifejezetten mély gödrökre emlékszik vissza, amelyeknek mára nyoma sincs, ugyanis a lebontott tömészházak anyagával igyekeztek feltölteni, ami mára sikerült is.

A falu választóvonalára helymeghatározási szempontból ugyanúgy, mint Fonóban a templom. Az „*Arra be*” a Gölle felé, illetve „*Be'ső*” sor, az „*Arra ki*” a temető felé vagy a „*Kü'ső*” sor. „*Hová mész?*” kérdésre, mind a mai napig ezekkel, a szavakkal alkotott válaszokat kapjuk.

A harmadszor újra települt Kisgyalán történelme során a dűlőnévváltozások, a község természeti környezettel összefüggő viszony szerinti megszólításai

„A XVIII. sz. elején a 90 % termelőterületnek mindössze 25 %-a volt megművelve. Többi legelő, erdő, cserje, 1 %-a szőlő. A XVIII. sz. végén már 46 % a művelt terület”⁶³ Somogy megyében. Az erdőséget, cserjéket, bozótosokat a szántók javára irtásnak vették alá, a szántók gyarapodása tanúskodik az emberi kéz munkájáról.

A békés nyugalmas élet reményében megkezdődött a településszerveződés, szaporodtak a házak, a föld mind nagyobb hányadát vonták szántóföldi művelés alá, egyre és egyre több földet barázdált az eke a határban. A szántóföldi terület növelése az erdőirtásokkal vált lehetővé. Ez igen fáradtságos, kiváló erőnlétet igénylő fizikai munkát követelt meg eleinktől, lépésről-lépésre kellett szépapáinknak elhódítani a földet a természetből.

Mária Terézia 1767-es egységes Úrbéri rendezésének értelmében „9 pontot illetően, a biztosok név szerint összeírták a faluban lévő jobbágyokat, földjeiket, rétjeiket, szőleiket, a talajt minősége szerint osztályozták...”⁶⁴ Ebből az urbáriumból megtudhatjuk a jobbágyok számára kimért határrészeket: „*az temetőnél, az Kerekesben, az Fonai útnál az Berekre Dűlőkben (ugyanitt visszafordulván északnak az Berek*

Akár csak valamikor egy dűlő harc közeledtére adhatták tovább eleink. Biztos vagyok, hogy ez a veszedelem kiáltás az évszázadok során hagyományozódott tovább.

⁶² Göndöcs Béláné (Harsányi Margit 1926), szíves közlése. Kisgyalán Árpád u. 22.

⁶³ T. Mérey K. 1962: Somogy megye mezőgazdasága. 1790-1848. Kaposvár. 5. p.

⁶⁴ Acsádi I. 1944: A magyar jobbágyság története. Budapest, Faust Könyvkiadó 388. p.

Dülőnek Napnyugati Dülőn), büssüi határnál, vágott sűrűben.”⁶⁵ Az Irtási-dülő ami már az 1851-es Fundális könyvben megtalálható, az 1767-es Urbáriumban nem szerepel dülőnévként, ennek szántóvá tétele akkor még folyamatban volt. A dülőneveink hűen sugalmazzák a falu Fundális könyvében: *Tüskés, Vágottsűrű, Irtásföld* az irtások folyamatát, illetve megtörtétét.

A jobbágyfelszabadítást követően úrbéri birtokrendezése Gyalánban 1851-ben zajlott le. Az úrbéri rendezés törvényes alapon juttatta földhöz azokat a családokat, akik - amit már ekkor több emberöltőn keresztül műveltek Gyalánban -, ettől kezdve sajátjuknak tekinthették. A Fundális könyvbe, minden dülőt, határrészt név szerint pontosan bevezettek. Az itt megnevezett dülők közül, van amely neve már nem él a köztudatban, *Vágottsűrűről*, már nem szól az emlékezet. Amin természetesen nem kell csodálkozni, híre-hamva sincs már az akkori erdős bozótos területnek. A *Vágottsűrű* már nem szerepel dülőnévként az 1974-esben kiadott „Somogy megyei földrajzi neveiben” sem.

Lőrincze Lajos által megfogalmazott elv szerint: „jogosnak és szükségesnek tartjuk egy önelvű, saját szempontú: névélettani vizsgálat megkísérlését, amelynek középpontjában nem a földrajzi neveknek valamely tudományággal, hanem az élettel való kapcsolata áll: célja rekonstruálni azt a lélektani helyzetet, embernek és tájnak azt a kapcsolatát, amely a földrajzi nevek különböző formái keletkezésének alapja, kutatni a változások, elmúlások okait, megállapítani azok törvényszerűségeit.”

Az uradalom a jobbágyfelszabadítást követően hirtelen elveszítette a robotot, kénytelen volt belső munkaszervezését átalakítani. Az uradalmi munkaerő fő forrása a konvenciók cselédekből tevődött össze ezen túl. Ahogy az idős falusiak fogalmaztak „*az egy zárt világ*” (uradalom), valamint „*mi falusiak*” (birtokos parasztság) alkották továbbiakban a falu lakosságát.

„Az adatgyűjtés folyamán a 70-80 éves adatközlők különbséget tettek a származást illetően. A cseléd leszármazottat kérdezve: „*Nem voltunk parasztok, mert a sok gyerek 14 testvér következtében aprózódott a föld, amin már nem volt érdemes osztozni, de míg volt föld, addig mi is parasztok voltunk.*”

A községben „egymás megkülönböztetésére” mind a mai napig használt elnevezések, hogy a gazdasági cselédeket a *pusztai*, a birtokos parasztságot a *falusi* megszólítással illetik. A *pusztai* elnevezés itt a Dunántúlon az általánosan elterjedt megszólítást fedi. A legtöbb helyen a tisztán gazdasági cselédek által lakott uradalmi települést illeték a *puszta* névvel. Jelen esetben nem a falutól távol eső helyen, hanem a község központi részén terült el az uradalom központja, ezzel szemben található a községháza, mögötte a cselédlakások. Tehát itt nem külön álló pusztán laktak a gazdasági cselédek, a *pusztaiként* való megkülönböztetés, árnyaltabb megfogalmazás a *cseléd* szónál, annál is inkább, mert az 1-2 holdas szegény paraszt és a cselédek közt nem túl nagy különbség volt az anyagi javak tekintetében. A *pusztai* gyerekek is egy iskolába jártak a *falusi* gyerekekkel, tehát egy községen belül éltek, egy közösséget alkottak.

„Valóságban a szó „puszta” a XVII. század végén jelenik meg először magyar szótárakban. Így nevezeték azokat a török által tönkretett területeket, melyek csak lassan kerülhettek újjáépítésre a XVIII. században. A „pusztulás” kifejezésből elpusztult vidékek megjelöléséből keletkezett egy-egy ilyen területnek a „puszta” szóval való elnevezése. Azonban az ország nyugati részein Pannóniában, a „puszta” szónak más értelme volt. Egy birtokegységet, ahol munkások laktak, ahol istállók, magtárak

⁶⁵ SML 1767: Regulatio urbarialis Gyalán.

épültek, ahol a górék, a széna-szalmák tárolója állt, ahol a tulajdonos, vagy bérlő háza, kastélya volt nevezték el pusztának.”⁶⁶

A *falusi* megszólítás a birtokos parasztság részére, a faluhoz erős szálakkal való kötődést volt hivatott kifejezni. A cselédek gyakrabban költözködtek, ha nem vásároltak földet, nem volt, ami őket idekösse.

Ahogy teltek az évek, úgy bizonyult egyre szűkebbnek a határ, a telkek aprózódtak. Az akkor szokásos (el) kivándorlási irányok közül, volt ki a Monarchián belül Horvát-Szlavónia irányába vette az utat. Az itt eladott pár hold földcsekéje árán, ott többszörös mennyiségű földet tudott vásárolni.

Érdekes módon derült fény az 1990-es években, „*mikor mindenki intézte a kárpótlásokat,*” ez irányú elvándorlásra is, akkor feltűnt, hogy Csótáréknak is volt földjük az *Oszlopi-dűlőben*.⁶⁷ Hogy lehetett ez, amikor 1943-ban telepedtek itt le? Úgy, hogy azt a földet eladták amikor elvándoroltak. „*Új lakhelyükön Nagyceplakon a II. világháborúban kialakult front miatt, azonban az ott lakókat felszólították az azonnali lakhely elhagyására, félnapot kaptak erre.*”⁶⁸ Így úgy döntöttek, hogy visszatérnek, azonban egy faluval errébb települtek le. Közben az *Oszlopi-dűlő* is falut cserélt. „*37. Oszlopi-dűlő: Kis-dűlő /C. Oszlopi K. oszlop P. Oszlopi d/ S, sz, r. a monda szerint itt egy határ oszlop állt.*”⁶⁹ A magyarázat itt rejlik, minthogy az oszlop szó is utal a dűlő, két falu határán lévő helyzetére, így eshetett meg, hogy átkerült Büssüből, Kisgyalánba.

A Csótár családdal kapcsolatban, érdekesség, hogy reformátusként távoztak Büssüből, de Kisgyalánba visszatelepülve katolikussá váltak.

Ebben a statisztikai adatsorban szerepelnek ők is: „Horvátország és Szlavóniába kivándoroltak száma 1880-1890, Igali Járás: Büssü útlevélkérek száma 14, ebből 8 földműves és 6 cseléd.”⁷⁰

Az 1929-1933-as esztendőik világválsága sem könnyítette falvaink életét, egyre többekben érlelődött a kivándorlás gondolata. Kisgyalánból mindössze három olyan emberről tudnak, aki Amerikába ment.

A házasságkötések alkalmával, is az első közös cél a földvásárlás volt: „*Szegény apám rögtön földet vett!*”- mindmáig többször hallható mondat.

A szántóvető ember, ki közvetlen állandó kapcsolatban volt a földdel, a határokkal tisztában volt mindenkor. Szabó Sándorral (1946), ki maga is földtulajdonos Kisgyalánban, és akinek ősei már az 1767-es Urbárium szerint is földdel bírtak itt. A 21. század adta lehetőségeket kihasználva GPS-szel bejelöltük azokat a tereppontokat, amelyek még élnek a köztudatban, de ma már a földdel váltak egyenlővé, úgymint az első falu helyét ahol is az Árpád-kori templom feltételezhető helye volt a beszántott temetővel, valamint a második falu helyét határoztuk meg (11. ábra).

Minden községben lehetőség volna munkájukból kifolyólag terepismerettel rendelkező idős helybéli emberek segítségét kérni a GPS-szel történő tereppontok rögzítéséhez.

⁶⁶ Széchényi A. é.n.: 13. p.

⁶⁷ *Oszlopi-dűlő*: az idők folyamán valamikor átkerült Kisgyalánba, bár eredetileg Büssühöz tartozott.

⁶⁸ Bognár István (1955) leszármazott, szíves közlése. Kaposvár Blaha L. u. 4.

⁶⁹ SMFN 436.

⁷⁰ Szili F. 1995: Kivándorlás a Délkelet -Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába. 1860-1914. Kaposvár, Somogy M. Lvt, 49. p.

11. ábra. Google Earth műholdfelvételen GPS-szel bejelölt terep-pontok. 784: első falu helye, Árpádkori- templom helye, régi temető helye, 781: második falu helye

Forrás: Google Earth

Összegzésül elmondható, hogy fokozatosan kimegy a köztudatból az a tudásanyag, amely a múlt század közepéig meghatározta az emberek hétköznapijait. Természeti értékeink megőrzése is fontos feladat, a források karbantartására minden faluban van lehetőség, a népi építészet még meglévő emlékei közül a gémeskutak megőrzését is célul kellene kitűzni. Ha ez nem történik meg, ennek hiánya meg fog mutatkozni, sokkal szegényebb gondolatvilágú, tapasztalatlanabb generáció fog követni minket, ha nem biztosítjuk számukra a tárgyi folytonosság megismerésének lehetőségét. A tájékozódásban a középkori generáció ma még segítségül kérheti, a terepismerettel rendelkező idősebb nemzedék tagjait, kik napi szinten közvetlen kapcsolatban voltak a természettel. Az ő ismeretanyagukat nem szabad veszni hagyni, rögzíteni kell ismereteiket. A 20. század folyamán végbement tájtalalkítások, technikai változások kihatással vannak az életmód változásán keresztül, az adott terület megnevezésére is. Ezért szükséges megőrizni azokat a földrajzi neveket, ami az előttünk élő nemzedék számára fontos volt. Így várható el, hogy ami viszont a mi számunkra lényeges az a jövő generáció számára szintúgy érték legyen.

Felhasznált irodalom

- Acsádi Ignác 1944.** *A magyar jobbágyiség története.* Budapest, Faust Könyvkiadó.
- Bárh János 1974.** A kalocsai búcsúok egy laikus szokásáról. *Ethnográfia.* 366–373.
- Fekete István 1976.** *Ballagó idő.* Budapest, Móra.
- Jeli József 1998.** *Kölyökpárás.* Pécs.
- Knézy Judit 2009.** *Számadások múltról és jelenről.* Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése.
- Lanszkiné Széles Gabriella 2007.** *Kisgyalán története és néprajza,* Kaposvár: Kisgyalán községi Önkormányzat.
- Legyel Dénes 1972.** *Régi magyar mondák.* Budapest, Móra.
- Rosta Ferenc 1961.** *Fonó története.* Kézirat.
- Széchenyi Antal é.n..** *A nagybirtok működése 1924–1944.* Püski Kiadó Kft.

- Somogy Megye Földrajzi Nevei 1974.** Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Somogy Megyei Levéltár Közigazgatási iratok**, vegyes számadásaiban.
- SML XIII. 45.** A Gyulai Gaál-család iratai 1816–1849. A batéi és fonói malom iratai
- SML 1767.** Regulatio urbarialis Gyalán.
- SML V 335.** Fonó községi képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1888-1900. 1–153.
- Szili Ferenc 1995.** Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába. 1860-1914. Kaposvár, Somogy M. Lvt.
- Takács Éva 1992.** *Egy parasztcsalád hétköznapijai. „Fonai György írásos könyve” 1836-1912.* Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár, 205–216.
- Takáts Gyula 1986.** *Somogyi pásztorvilág.* Kaposvár Somogy megyei múzeumok Igazgatósága
- Takács Lajos 1978.** A kis-Balaton és környéke (Halászat, Rákászat). *Somogyi Almanach* 27–29. szám. Kaposvár Somogyi Levéltár. 3–207.
- Tegzes Ernő 1952.** *Kisgyalán helytörténeti vázlata.* Kézirat.
- T. Mérey Klára 1962.** *Somogy megye mezőgazdasága 1790–1848.* Kaposvár.
- Tóth Péter 1987.** Somogyi határvizsgálatok tanulságai. Somogy megye múltjából. Kaposvár, Somogy megyei Levéltár 149–168.
- Tóth Tibor 1973.** Az úrbéri viszonyok megszüntetése Elkülönítés és jobbágyszabadság a mernyei uradalomban. In Kanyar József (szerk): *Somogy megye múltjából.* Kaposvár, Somogy megyei Levéltár 159–189. p.
- Vajkai Aurél 1979.** A paraszti munka betanulása In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 14. 293–303.
- Várkonyi Imre 1984.** Somogy megye helységneveinek rendszere. *Somogyi Almanach* 41. szám. Kaposvár, 3–71.

El istmo invisible. Los casos de El Salvador y Nicaragua

Mónika Szente-Varga*

Abstract **The Invisible Isthmus. The Cases of El Salvador and Nicaragua.**

During the eighties, the Socialist World paid intensive attention to Central America, particularly to the National Liberation Fronts in Nicaragua and El Salvador. However, this attention had an ideological background, which vanished with the change of political systems in Central-Eastern Europe. Since then, there has been a lack of interest towards the Isthmus. This essay therefore aims to “rescue” the region and to study recent history of Central America. It compares the political transitions of Nicaragua and El Salvador, as well as the implications these had on foreign policy, more precisely, on bilateral relations, bonds in Latin America, and nexus with other countries like Hungary.

Keywords Nicaragua, El Salvador, National Liberation Front, political transition, Post-Cold War, foreign policy, nexus with European Union.

Durante la Guerra Fría, en la década de los 1980, hubo un interés especial hacia América Central por parte del mundo socialista, que tuvo uno de sus enfoques sobre los frentes de liberación nacional en Nicaragua y en El Salvador. Puesto que tal atención se basó principalmente en consideraciones político-ideológicas, no sobrevivió el cambio de sistema en Europa Centro-Oriental. La transición de América Central de una posición prioritaria a una periférica en la política exterior húngara fue rápida, y acelerada además por los problemas económicos de Hungría.

En la actualidad tendemos a olvidar la región centroamericana. Esto se notó mucho en 2009–2010, cuando hubo celebraciones por toda la América Latina, que en su totalidad contaron con cierto eco en Hungría. México festejó con un doble aniversario: 100 años del estallido de la Revolución Mexicana y 200 años del inicio de la guerra de independencia. El país que inició el bicentenario en el subcontinente fue de hecho Ecuador, donde las conmemoraciones comenzaron en 2009,

* Universidad de Pannonia, Facultad de Filología Moderna y Ciencias Sociales, Hungría / Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar.
email: szevamani@gmail.com

doscientos años después de la declaración de Quito. Los demás países latinoamericanos, especialmente los del Cono Sur como Argentina y Chile se unieron a los festejos en 2010.

Los países centroamericanos no participaron en los festejos arriba mencionados ya que lograron su independencia de España de una manera y en un tiempo diferentes. Sin embargo en 2009–2010 América Central también tuvo aniversarios que hubieran debido quizás recibir nuestra atención: 30 años desde el derrocamiento de la dictadura de los Somoza en Nicaragua (1979), y 30 años desde el nacimiento del Frente Farabundo Martí de Liberación Nacional en El Salvador (1980) –hecho en el que por cierto desempeñaron un papel importante los eventos nicaragüenses–. Actualizándonos hasta la fecha, es necesario señalar que en 2011 El Salvador está conmemorando el bicentenario de lo que ellos dan en llamar el Primer Grito de Independencia.

Con el desvanecimiento de los lineamientos ideológicos y con la persistencia de los problemas económicos, ha habido una falta de interés en Hungría hacia los eventos en América Central. De hecho, se puede notar una cierta contra-reacción: antes, tratar con el istmo, especialmente con Nicaragua, era obligatorio para un país del bloque socialista, ahora, después de la Guerra Fría, no queremos saber nada de los antiguos imperativos. Como si aquellos países fuesen ahora invisibles. Ya que no los vemos, tampoco podemos darnos cuenta de que ellos también van cambiando y de hecho han realizado un cambio político.

El rasgo similar muy especial de las conmemoraciones políticas de los trigésimos aniversarios arriba mencionadas, justamente fue que han sido organizadas por los actuales gobiernos, ya que los ex-guerrilleros se encuentran en el poder tanto en El Salvador como en Nicaragua. Este ensayo intentará visibilizar y presentar la historia reciente de estos dos países de América Central. Primero estudiará las transiciones políticas de El Salvador y de Nicaragua, que ocurrieron a principios del siglo XXI. ¿Cómo llegaron al poder los sandinistas y el Frente Farabundo Martí de Liberación Nacional (FMLN)? ¿Qué paralelos y qué diferencias se pueden detectar entre los acontecimientos en El Salvador y en Nicaragua? Después el escrito se enfocará en la política exterior de estos nuevos gobiernos para ver hasta qué medida afectó el cambio político sus nexos bilaterales y sus relaciones con el resto del mundo, incluida Hungría.

A manera de introducción

Para iniciar, debemos remontarnos a los años 1930, un período caracterizado por la combinación de la depresión económica con una aguda crisis socio-política en América Central así como con el anhelo de ser menos dependiente de los Estados Unidos, país que a partir del principio del siglo XX, y en particular desde la Primera Guerra Mundial, ejercía una abrumadora presencia en la región.¹ Esta situación de extrema tensión hizo brotar una resistencia armada, encabezada en el caso de

¹ Esto varias veces se manifestó en intervenciones militares, como en Honduras (1903, 1907, 1911, 1912, 1919 y 1924-25), en Nicaragua (1907, 1910 y 1912-33) y en El Salvador en 1932. Fuente: GROSSMAN, Zoltán: "From Wounded Knee to Iraq: A century of U.S. military interventions", octubre de 2001, <http://academic.evergreen.edu/g/grossmaz/interventions.html>, bajado de internet el 24 de octubre de 2010.

Nicaragua, por Augusto César Sandino² y en el de El Salvador por Farabundo Martí.³ Ambos movimientos fueron violentamente aplastados, y sus líderes asesinados. Una parte considerable de América Central quedó bajo el mando de dictadores: Jorge Ubico en Guatemala (1931–44), Tiburcio Carías Andino en Honduras (1932–49), Maximiliano Hernández Martínez en El Salvador (1931–44). En Nicaragua se instauró la dictadura de la familia Somoza: Anastasio Somoza García (1936–56), Luis Somoza Debayle (1957–63) y Anastasio Somoza Debayle (1967–79).

Antecedentes en Nicaragua

“La dictadura cayó a mediados de 1979, pero no se puede decir que lo primordial fue la lucha guerrillera, aún cuando la organización más fuerte para la victoria fue el Frente Sandinista de Liberación Nacional.”⁴ El Frente fue creado en 1961 como Frente de Liberación Nacional. No mucho más tarde incorporó *Sandinista* en su nombre, convirtiéndose en Frente Sandinista de Liberación Nacional (FSNL). Motivado por los excesos de la opresión, y alentado por el apoyo de la población local, así como por los acontecimientos en Cuba, el Frente organizó la lucha armada contra los Somoza. Fue el único movimiento guerrillero en América Central que llegó a ocupar el poder tras una lucha armada. Entre 1979 y 1990 los sandinistas gobernaron en Nicaragua. Sin embargo estos años no trajeron consigo una mejora económica y tampoco la muy esperada paz, debido principalmente al conflicto étnico con los indios miskitos,⁵ y a la situación internacional, que no pudo librarse de las coordenadas de la Guerra Fría, y por lo tanto trajeron consigo la enemistad de los Estados Unidos y su apoyo a los Contras.

El embajador húngaro en Managua, János Kiss, escribió en 1985:

La situación actual del sistema sandinista es sumamente adversa. [...] El destino de la revolución nicaragüense puede ser influenciado en gran medida por las condiciones internacionales, entre ellas el desarrollo del nexo soviético-estadounidense. Desempeña un papel principal la ayuda política y económica de los países socialistas, de la cual depende no solamente la supervivencia de la revolución sino también su desarrollo o posible desviación.⁶

² (1893-1934). Líder guerrillero, encabezó la lucha contra las fuerzas y la presencia estadounidenses en Nicaragua. Llamado el General de Hombres Libres. “La soberanía de un pueblo no se discute, sino que se defiende con las armas en la mano” es una de sus frases frecuentemente citadas.

³ (1893-1932). Activista social, uno de los dirigentes del Partido Comunista Salvadoreño, fundado en 1930. Fue detenido y expulsado de El Salvador varias veces. Participó –durante su exilio– en la fundación del Partido Comunista Centroamericano, y también luchó al lado de Augusto Sandino en Nicaragua por un tiempo. Murió asesinado, tras organizar una insurrección contra el régimen dictatorial de Maximiliano Hernández Martínez.

⁴ ANDERLE, Ádám: *Latin-Amerika története* [Historia de América Latina]. Budapest, Pannonica, 1998, p. 156.

⁵ Grupo étnico formado por una mezcla de indios y afroamericanos, que habita en la región costera atlántica de Nicaragua y, en menor parte, en Honduras. Su número actual se estima en alrededor de unas 200,000 personas.

⁶ Archivo Nacional Húngaro / Magyar Országos Levéltár, MOL, XIX-J-I-j, Nicaragua, 1985, caja 113. 111, 004025 Éves beszámoló [Informe anual].

En las elecciones presidenciales de 1990, Daniel Ortega perdió ante Violeta Barrios, viuda de Pedro Joaquín Chamorro,⁷ y candidata de una amplia alianza, cuya mayor fuerza de atracción fue la paz. Para los noventa los sandinistas siguieron participando en la vida política del país, pero iban a pasar largos años en la oposición, antes de llegar nuevamente al poder.

Antecedentes en El Salvador

Inmediatamente después del éxito del FSLN en Nicaragua, nació el Frente Farabundo Martí de Liberación Nacional en El Salvador, en 1980. Al FMLN lo establecieron cinco organizaciones: las Fuerzas Populares de Liberación "Farabundo Martí" (FPL), el Ejército Revolucionario del Pueblo (ERP), la Resistencia Nacional (RN), el Partido Revolucionario de los Trabajadores Centroamericanos (PRTC) y el Partido Comunista Salvadoreño (PCS), con la idea de conseguir el poder vía las armas, como sucedió en Nicaragua. No obstante, el FMLN nunca logró tener un apoyo tan amplio por parte de la población como su contraparte nicaragüense, y esto contribuyó a la prolongación de la lucha. Tras batallar en una guerra civil muy sangrienta por más de una década, los dos bandos finalmente buscaron una solución pacífica. El conflicto terminó con la firma de los acuerdos de paz en 1992 en el castillo de Chapultepec, México, y el FMLN se convirtió en una organización política que comenzó a participar en la vida política de El Salvador, pero igualmente sin poder llegar a gobernar sino hasta después de más de una década y media.

¿Cómo llegaron al poder los Frentes de Liberación Nacional a principios del siglo XXI?

Uno de los factores significativos fue la situación internacional. Para los noventa desapareció tanto el bloque socialista como la propia Unión Soviética, y terminó la Guerra Fría, dejando en pie una sola superpotencia, los Estados Unidos. Esto hubiera podido ser el comienzo de un mundo unipolar y del crecimiento de la ya de por sí amplia influencia estadounidense en América Central, pero no fue así. En parte, porque empezaron a aparecer potenciales focos de poder, como China, la India, Brasil y Europa.

La unificación europea ganó un gran ímpetu al caer la cortina de hierro en el continente, y pronto se manifestó en un ambicioso proceso de ampliación de la Unión Europea, que tuvo su paso más espectacular en 2004, al incorporarse a la organización diez países nuevos, entre ellos Hungría. En 2007 se adhirieron Bulgaria y Rumania, y la ampliación seguirá en el futuro. Esto naturalmente significa una cierta introversión, por la necesidad de reorganización, así como por el mantenimiento de la cohesión interna y la gobernabilidad de la organización. Sin embargo, la membresía de España y Portugal implican una atención especial hacia el subcontinente latinoamericano, que de hecho ya tuvo varias manifestaciones, como la declaración de la asociación estratégica en 1999.

Al mismo tiempo, con el fin de la Guerra Fría, el interés de los Estados Unidos comenzó a languidecer hacia la región. América Latina seguía siendo importante por muchas razones, entre ellas las económicas, la cercanía geográfica y la creciente

⁷ (1924-1978). Periodista y empresario. Miembro prominente de la oposición conservadora contra los Somoza, editor y propietario del diario *La Prensa*. Fue asesinado en 1978.

presencia de inmigrantes latinoamericanos en los Estados Unidos; pero ya no había una arista ideológica. El cambio definitivo ocurrió tras los ataques del 11 de septiembre, cuando la política exterior de los Estados Unidos quedó redirigida hacia el continente asiático. Así, a partir de 2001, América Latina ha perdido mucho de su importancia estratégica ante los ojos del Tío Sam, aunque esto no es necesariamente negativo, pues en varios casos se puede decir que el subcontinente goza del “benigno olvido”.

Todo lo anterior es muy importante, pero, no hubiera sido suficiente para el éxito de los ex-guerrilleros en América Central. El papel básico lo desempeñó la situación interna de sus países.

Caso de El Salvador

Para principios del siglo XXI, la economía salvadoreña ya se había recuperado de los daños causados por la guerra civil, y mostró una tendencia creciente hasta 2009. Pero los beneficios de este crecimiento económico fueron distribuidos muy desigualmente entre la población que, además, viene siendo cada vez más numerosa. El Salvador es el país más densamente poblado de América Central,⁸ y actualmente cuenta con más de 7 millones de habitantes (2010).⁹ La falta de trabajo, el bajo nivel de seguridad pública -cuya manifestación principal, cada vez más mortífera, son las maras o pandillas-¹⁰ la falta de esperanzas y/o perspectivas para el futuro, y naturalmente, una imagen muchas veces demasiado atractiva de los Estados Unidos, contribuyen entre otros factores a una marcada corriente de emigración, con una tasa que sobrepasa el 14%.¹¹ La mayoría de la gente se dirige hacia los Estados Unidos vía México, en un largo camino, lleno de peripecias, desde las maras, las autoridades y oficiales corruptos, los polleros y el crimen organizado, hasta los peligros de los cruces ilegales, que es como muchos finalmente arriban, mientras muchos otros nunca llegarán a su destino. Más de 80% de los salvadoreños que viven en el extranjero residen en los Estados Unidos, y el dinero que mandan a casa es vital para la economía salvadoreña.¹² En 2009, significó más del 15% del PIB,¹³ por lo tanto no es conveniente para el liderazgo salvadoreño tensar relaciones con el país del norte.

⁸ Según datos estimados de 2010, la densidad de población en el Salvador sobrepasó la cifra de 294 personas por km², mientras en el segundo país más densamente poblado del istmo, Guatemala, este dato fue menos de la mitad: 132 personas por km². Fuente: *Countries of the World*. <http://www.worldatlas.com/aatlas/populations>.

Estimaciones de la población salvadoreña: 2,578,000 (1960); 3,598,000 (1970); 4,586,000 (1980); 5,110,000 (1990) y 6,280,000 (2000). Fuente: *Base de Datos de Población de América Latina y El Caribe (ALC)*. Centro Internacional de Agricultura Tropical (CIAT), United Nations Environment Program (UNEP), Center for International Earth Science Information Network (CIESIN), Columbia University and the World Bank (2005) Latin American and Caribbean Population Data Base. Version 3, disponible en <http://www.na.unep.net/datasets/datalist.php3> ó http://gisweb.ciat.cgiar.org/population/esp/conjunto_datos.htm.

⁹ *The World Factbook* (Washington D.C. Central Intelligence Agency, 2010), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/es.html>, bajado de Internet el 6 de enero de 2011.

¹⁰ Los maras o mareros -término local para pandilleros- son miembros de las organizaciones criminales M-18 y Mara Salvatrucha, o M-13, conocidas por su crueldad y que abarcan ya varios países. Según las estadísticas, tan sólo en el Salvador cuentan actualmente con unos 20,000 miembros.

¹¹ United Nations Development Programme (UNDP): *Human Development Reports (HDR)*, *El Salvador, 2007*, http://hdrstats.undp.org/en/countries/country_fact_sheets/cty_fs_SLV.html, bajado de Internet el 25 de octubre de 2010.

¹² UNDP: *HDR*, 2007.

Caso de Nicaragua

La emigración es también un fenómeno notable en el caso de Nicaragua, cuya tasa se estimó en 9% en 2007.¹⁴ Los emigrantes nicaragüenses sin embargo no se dirigen en su mayoría a los Estados Unidos; la mitad de ellos llegará a residir en otros países de América Latina o en el Caribe. La razón principal es la económica: Nicaragua es el país más pobre del istmo,¹⁵ con una notoria falta de empleos. Por lo tanto ya en los estados cercanos pueden encontrar un mejor nivel de vida los nicaragüenses, y además, no alejarse de sus parientes y amigos, y quedarse en un entorno latinoamericano. La economía nicaragüense depende en gran parte de las remesas, que llegaron a dar casi el 15% del PIB en 2009 –arriba del 15% solamente se encontraban, en orden creciente, los envíos recibidos en El Salvador, Honduras, y Guyana.¹⁶ Las remesas en el caso de Nicaragua vienen de varios países, y el coloso del norte no es su primordial fuente, lo que le deja al liderazgo nicaragüense más libertad en su política bilateral hacia los Estados Unidos. No obstante, la favorable opinión mundial sobre el país (que no es independiente de las ideas norteamericanas) es vital para Nicaragua, ya que ha dependido de asistencia internacional para manejar sus deudas tanto externas como internas.¹⁷ El total de la deuda externa fue 3.6 billones de dólares en 2007.¹⁸ La pobreza endémica, la desigual distribución de los ingresos, y en general los graves problemas socio-económicos –tanto en Nicaragua como en El Salvador– alentaron el deseo de tener una sociedad más justa, y de volver a buscar la solución del lado izquierdo de la paleta política, tras la falta de éxito de su opositor.

Paralelos y diferencias entre los eventos salvadoreños y nicaragüenses

Tanto los sandinistas como el FMLN se desempeñaron varios años como partidos políticos de oposición, formando las entidades más fuertes en contra de los gobiernos de sus respectivos países. Cuando el FMLN llegó al poder a principios del siglo XXI (2009), no tenía experiencia para gobernar, porque nunca lo había hecho. Los sandinistas en cambio sí, ya que dirigieron Nicaragua en los ochenta. De hecho, el actual presidente de Nicaragua, Daniel Ortega, también fue presidente del país de

¹³ MALDONADO R., BAJUK N., WATSON G., *Las remesas a América Latina y el Caribe durante el 2009. Los efectos de la crisis financiera global*. Fondo Multilateral de Inversiones, Banco Iberoamericano de Desarrollo, Washington D.C., 2010, p. 19. Gráfico 10: 2009 ALC Remesas como porcentaje del PIB, Fuente: elaboración propia del FOMIN.

¹⁴ United Nations Development Programme (UNDP): *Human Development Reports (HDR), Nicaragua, 2007*, http://hdrstats.undp.org/en/countries/country_fact_sheets/cty_fs_NIC.html, bajado de Internet el 25 de octubre de 2010.

¹⁵ *The World Factbook* (Washington D.C. Central Intelligence Agency, 2010), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nu.html>, bajado de Internet el 25 de octubre de 2007.

¹⁶ MALDONADO, p. 19.

¹⁷ *The World Factbook* (Washington D.C. Central Intelligence Agency, 2010), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nu.html>, bajado de Internet el 25 de octubre de 2007.

¹⁸ External debt stocks, total (DOD, current US\$), datos del Banco Mundial, <http://data.worldbank.org/indicator/DOT.DOD.DECT.CD?page=3>, bajado de Internet el 11 de enero de 2011. Con fines de comparación, la deuda externa fue de 0.2 billones de dólares estadounidenses en 1970, creció continuamente en la década alcanzando 2.2 billones, y se disparó durante el régimen sandinista multiplicándose 5 veces para 1990. Su valor más alto se registró en 1994: 12 billones de dólares. Tras una tendencia decreciente hasta 2007, en la actualidad se nota un alza. El valor de la deuda fue 4.4 billones de dólares en 2009.

1985 hasta 1990. Consecuentemente, el presidente Ortega es una persona conocida en el mundo internacional –desafortunadamente, con ciertos clichés y prejuicios que nacieron durante la administración de Ronald Reagan. El actual presidente de El Salvador, Mauricio Funes, en cambio, es mucho más nuevo en la escena política. Por un lado porque es más joven, y por el otro, porque al principio trabajó como periodista y reportero de televisión, y fue más tarde cuando se inició en el mundo de la política. Su experiencia con los medios, y en particular con CNN, compañía para la cual también trabajó, le facilita crear una imagen positiva, tanto en casa como en el extranjero. El presidente Funes no participó en la guerra civil, pero su vice-presidente, Salvador Sánchez Cerén, sí. Maestro y ex-guerrillero, formó parte de la Comandancia General del FMLN.¹⁹ Es mayor y más radical que Funes, y se posiciona más cerca de las ideas del FMLN que el propio presidente. En Nicaragua es al revés. Daniel Ortega escogió como pareja en las elecciones al veterano Jaime Morales Carazo, ex banquero y diputado liberal, negociador principal de los Contras en los ochenta, una persona que vivió los años del primer gobierno sandinista en el exilio. Esta decisión fue posiblemente con la idea de iniciar una reconciliación nacional, o por lo menos ampliar su base de apoyo para las elecciones atenuando el filo radical de su futuro gobierno. También procuró un acercamiento con la iglesia católica.²⁰ Cuando en 2006 Daniel Ortega ganó las elecciones presidenciales de Nicaragua, superó tres consecutivas derrotas, en 1990, 1996 y 2001. Su apoyo ha sido bastante constante, y en las elecciones se mantiene alrededor del 40% de los votos. Pero lo que fue poco en 1990 (41%), en 1996 (38%), y en 2001 (42%), le trajo la victoria en 2006 (38%) contra una oposición dividida.²¹ La baja a partir de 2001, se debe posiblemente al acercamiento de Daniel Ortega al otro lado, que dividió a los propios sandinistas. Actualmente el FSLN es la fuerza política con mayor número de asientos en la Asamblea Nacional, aunque sin llegar a tener una mayoría absoluta. La posición del FMLN en El Salvador es similar: es el partido más numeroso, pero no llega a ocupar 50% de los asientos en la Asamblea Nacional.

Relaciones exteriores y ámbito internacional

Procesos de integración en América Central

Tanto el gobierno salvadoreño como el de Nicaragua subrayan la importancia de la cooperación centroamericana. La idea de la integración centroamericana cuenta con antecedentes del siglo XIX –Provincias Unidas del Centro de América (1823-24), posteriormente República Federal de Centroamérica (1824-39)– y de principios del XX, con la creación de la Corte Centroamericana de Justicia en 1907. Durante la Guerra Fría la integración recibió un nuevo ímpetu que caracterizó los años 50 y 60. Fue entonces que quedaron establecidos la Organización de Estados Centroamericanos (ODECA), el Banco Centroamericano de Integración Económica (BCIE) y el Mercado Común Centroamericano (MCCA). No obstante faltó tiempo para su consolidación, ya que serias tensiones comenzaron a difundirse por la región, tanto conflictos internos de los países centroamericanos, como confrontaciones entre

¹⁹ Tomó parte en las negociaciones de paz, y fue uno de los firmantes de los Acuerdos de Chapultepec.

²⁰ El anticlericalismo se suele citar como uno de los factores de importancia en la derrota electoral de los sandinistas en 1990.

²¹ Datos de la revista *Envío*, fundada en 1981, en Nicaragua. Cuenta con archivo disponible en Internet.

ellos, como por ejemplo la guerra del fútbol entre Honduras y El Salvador en 1969. Para los ochentas la idea de la integración llegó a estar en su *nadir*, con guerras civiles arrasando Guatemala, Nicaragua y El Salvador. Más tarde, la superación de los conflictos armados y el final de la Guerra Fría que trajo consigo la formación de nuevas asociaciones internacionales y la redefinición del orden mundial, aumentó el anhelo de una mayor integración centroamericana. Algunas antiguas asociaciones como el Banco Centroamericano de Integración Económica y el Mercado Común Centroamericano ganaron nuevo impulso, mientras fueron creadas otras nuevas instituciones para ampliar el terreno de la cooperación regional, como el Parlamento Centroamericano (1991) y un nuevo órgano cumbre, el Sistema de la Integración Centroamericana, SICA (1993).

Nexos con la Unión Europea

La creciente actividad interregional no pasó desapercibida ante los ojos europeos, ya que la presencia de la Comunidad Europea en Centroamérica en los ochentas fue seguida por un creciente interés europeo hacia América Latina en general, por las prioridades de política exterior que los recién incorporados países iberos llevaron consigo a la asociación. En total, los países centroamericanos y la Comunidad firmaron su primer Acuerdo Marco de Cooperación en 1993. El siguiente paso en la ampliación de los nexos entre la Unión Europea y América Central, y en general, entre la Unión Europea y América Latina, fue la declaración de la asociación estratégica en 1999. Sin embargo a partir de esta fecha, poco ha pasado y los centroamericanos y latinoamericanos están cada vez más desilusionados. Para América Latina, la Unión es un ejemplo a seguir, una institución que es objeto de admiración y de envidia, a la que inclusive muchos han considerado más poderosa de lo que realmente es. Esperaron un milagro de Europa: la creación de una cohesión social en América Latina, la erradicación de la pobreza y de la corrupción, acompañados de un impulso al crecimiento económico y a la democratización. Sin embargo la UE sola no es capaz de remediar los males básicos del subcontinente; América Latina debe desempeñar un papel activo en la resolución de los problemas que acechan su territorio. El comunicado de la Unión Europea (2005) ya subraya que la realización de las metas “exige un compromiso continuo de *ambas partes*, así como un esfuerzo constante.”²²

A pesar de que la ampliación de la Unión Europea necesariamente implicó una baja en el interés europeo hacia el subcontinente, se puede encontrar una cierta atención europea hacia América Central. Motivada en gran parte por la formación del Tratado de Libre Comercio entre América Central y los Estados Unidos, cuyo proceso se inició formalmente en 2003, la Unión Europea buscó estrechar lazos y el 15 de diciembre de 2003 se firmó en Roma un nuevo Acuerdo de Diálogo Político y Cooperación entre la Unión y América Central, teniendo prevista una cooperación más amplia en el futuro, así como la firma de un tratado de libre comercio. Tomando en cuenta que el papel de América Central en las relaciones comerciales de la Unión Europea es periférico, y que tampoco es su interés vital introducir sus productos a los Estados Unidos desde los países centroamericanos, puesto que tiene otras

²² Comisión Europea (ed.): *Una asociación reforzada entre la Unión Europea y América Latina*, COM(2005)636 final. (Luxemburgo: Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas, 2006), p. 6. Cursivas de la autora.

posibilidades, que tal vez incluso son más viables, como lo es a través de México, se puede decir que la razón principal del interés de la Unión hacia la región fue limitar la influencia estadounidense. Se trata de un paso preventivo. Con el fin de completar el acuerdo de 2003, en 2007 la UE y Centroamérica comenzaron negociaciones para llegar a un acuerdo de asociación. No obstante, éstas pronto quedaron suspendidas, al ocurrir un golpe de estado en Honduras.

Examinando las relaciones comerciales bilaterales entre 2004 y 2008, podemos notar que eran mínimas, especialmente desde el punto de vista de la Unión. Solamente 1.1–1.2% del total de las importaciones de la Unión Europea se originaron en América Central, y 2.1–2.2% de las exportaciones de la Unión fueron hacia Centroamérica. Como se ha visto, para la UE se trata de una relación periférica. Para América Central, no obstante, la Unión ha tenido mucho más importancia. No solamente como benefactor y fuente de inversiones, sino también en el ámbito comercial. En el mismo periodo, alrededor de 11% del total de las importaciones centroamericanas provinieron de la UE, mientras la proporción de las exportaciones de los países centroamericanos dirigidas hacia la Unión, creció de 4.3 a 8.3%. En total, en 2008, desde la perspectiva de América Central, la Unión Europea con sus 27 países miembros, figuró en segundo lugar, tanto como su socio de importaciones y de exportaciones, como de sus lazos comerciales generales. En el primer lugar en todos los registros se encontraron los Estados Unidos, con una diferencia que podríamos caracterizar como abrumadora. En tercer lugar del origen de las importaciones centroamericanas y de sus socios comerciales en general, se ubicó un “nuevo” competidor en la región: China.²³

Nexos con China y Japón

La atención de Pekín ha crecido notablemente hacia América Latina en los últimos años. Dentro del subcontinente, China tiene un especial interés político-diplomático en cuanto a América Central, porque allá se ubican casi todos los últimos países que reconocen a Taiwán. Se trata de Belice, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua y Panamá. Hasta hace poco perteneció a este grupo Costa Rica, pero el liderazgo costarricense, en gran parte convencido por la importancia de los lazos comerciales con China -el país asiático llegó a ser su segundo socio comercial más importante-, estableció relaciones diplomáticas con China en 2007, cortando así sus lazos con Taiwán.²⁴ La decisión podría tener un efecto dominó, especialmente si el recientemente firmado tratado de libre comercio entre Costa Rica y China (2008) trae los resultados esperados.

La presencia japonesa también ha crecido en el subcontinente. En 1990 sólo 3.4% de las exportaciones japonesas llegaron a América Latina; en 2008, 5%. La proporción de América Latina en las inversiones directas japonesas también aumentó, de 8.5% en 2005 a 13.3% en 2008, y en gran parte fue canalizada hacia el sector minero.²⁵ Para Japón, el principal país de interés en América Latina es Brasil. Hay

²³ La fuente de las estadísticas utilizadas en este párrafo fue “Central America. EU Bilateral Trade and Trade with the World”, página web de la Comisión Europea, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_1134, bajado de Internet el 22 de noviembre de 2009.

²⁴ ZUERAS, Daniel: “Costa Rica – China: El aliento del dragón”, *Inter Press Service*, agencia de noticias, <http://ipsnoticias.net/nota.asp?idnews=41189>, bajado de Internet el 29 de noviembre de 2009.

²⁵ TSUNEKAWA, Keiichi: “Japan Facing a New Latin America”, publicado el 27 de julio de 2010, en la página de World Security Network Foundation, una organización internacional sin fines de lucro,

mucho menos iniciativas hacia América Central, no tanto por la falta de oportunidades de comercio, sino por la sensibilidad geoestratégica de los Estados Unidos. Sin embargo, no faltan empresarios japoneses que sueñan con un segundo “canal de Panamá” que atravesase el istmo, posiblemente por Nicaragua.

Nexos con el resto de América (Estados Unidos, América Latina y lazos bilaterales)

Poco se ha hablado hasta ahora de los Estados Unidos, que sigue siendo el actor internacional más potente en América Central. La actitud de los liderazgos nicaragüense y salvadoreño resultan ser bastante diferentes hacia el “coloso del norte”.

La política exterior de Nicaragua sigue una línea altamente crítica de los Estados Unidos –denunció por ejemplo la invasión estadounidense de Iraq– y trata de estrechar vínculos con el antiguo archienemigo de los yanquis (más bien, lo que quedó de él): Rusia. Nicaragua es el único país en el mundo, aparte de Rusia, que reconoce la independencia de Osetia del Sur y Abjasia, provincias mayoritariamente habitadas por rusos que intentan separarse de Georgia. La línea anti-estadounidense es también fuerte en El Salvador, especialmente dentro del FMLN y sus simpatizantes. El vicepresidente de la República, Salvador Sánchez Cerén, advirtió “Le digo al pueblo de EUA que aprenda las enseñanzas. Fueron derrotados en Vietnam, fueron derrotados en El Salvador y van a ser derrotados en América Latina”.²⁶ Las ideas del presidente Funes sin embargo parecen ser muy diferentes. Quisiera de hecho una estrecha relación estratégica con los Estados Unidos. En este sentido parece más bien continuar con las ideas de sus oponentes políticos, durante cuyo régimen El Salvador se convirtió en uno de los aliados más firmes de los Estados Unidos en América Latina, e inclusive tropas salvadoreñas fueron enviadas a Iraq.²⁷ No obstante lo anteriormente dicho, Mauricio Funes no respalda el embargo estadounidense sobre Cuba. De hecho, normalizó relaciones bilaterales con la isla el día que asumió la presidencia.²⁸ Más tarde, en 2010, hizo una visita oficial a Cuba, y en enero de 2010 Cuba abrió su primera embajada en El Salvador. Sin embargo, el gobierno salvadoreño, a pesar de los deseos del FMLN, no se incorporó a la Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América – Tratado de Comercio de los Pueblos (ALBA-TCP),²⁹ en la que desempeña un papel importante Cuba, y que actualmente está formada por Antigua y Barbuda, Bolivia, Cuba, Dominica, Ecuador, San Vicente y las Granadinas, y Venezuela. Según el comentario del propio presidente Funes, el FMLN puede adherirse al ALBA-TCP como partido, no hay

http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=18358+Latin+America,+japanese&ct=clnk, bajado de Internet el 17 de enero de 2011.

²⁶ ÁVALOS, Jessica, ROMERO, Fernando y ZAMORA, Mayrene: “FMLN guarda silencio sobre mensaje de S. Cerén a EUA”, *La Prensa Gráfica*, San Salvador, 30 de septiembre de 2009, <http://www.laprensagrafica.com/el-salvador/politica/62806--fmln-guarda-silencio-sobre-mensaje-de-s-ceren-a-eua.html>, 12 de dic, 2010

²⁷ GIBBS, Stephen: “El Salvador rebels in from the Cold”, *BBC News*, modificado el 17 de marzo de 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7947378.stm>, bajado de Internet el 25 de octubre de 2010.

²⁸ Cuba fue el lugar donde muchos de los guerrilleros del FMLN fueron entrenados, pero aparentemente la política exterior salvadoreña ha sido más motivada por el deseo de un acercamiento regional.

²⁹ Fundada como Alternativa Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América en 2004. La actual denominación se usa a partir de 2009.

problema, pero este gobierno no lo hará.³⁰ Funes quisiera más bien concentrarse en América Central y está a favor de una integración regional, a través de la cual se espera representar más eficazmente los intereses de los pequeños países centroamericanos en el podio internacional. Mientras la política exterior salvadoreña tiende a caracterizarse por pragmática, la de Nicaragua está influenciada en gran medida por consideraciones ideológicas. No es de extrañar, por lo tanto, que el liderazgo nicaragüense haya estrechado vínculos sobre todo con Venezuela, Cuba y Bolivia y se haya incorporado al ALBA, y que continúe mostrando una tendencia prorusa y anti-yanqui, a pesar del fin del mundo bipolar de la Guerra Fría.

En cuanto a las relaciones bilaterales salvadoreño-nicaragüenses, existen factores que las ayudan y otros que las pueden deteriorar. La normalización de las relaciones entre Cuba y El Salvador fue bienvenida en Nicaragua, las similitudes y vinculaciones entre los movimientos guerrilleros de los dos países, y el hecho de que forman parte de la misma región, acercan también a Nicaragua y El Salvador. Sin embargo, la práctica que el gobierno de este último sigue de estar bastante apegado a los Estados Unidos, y el hecho de no formar parte del ALBA-TCP obviamente no son factores atractivos para el liderazgo nicaragüense, que por su parte, no se arredra en meterse en conflictos limítrofes con sus vecinos. Nicaragua tiene conflicto con Costa Rica sobre el Río San Juan, y también existe polémica sobre el Golfo de Fonseca, donde hay tres países interesados: Honduras, Nicaragua y El Salvador. El verdadero objetivo nicaragüense con dicha política exterior es posiblemente interno: distraer la opinión pública de los problemas y buscar y/o recuperar popularidad. Pero los altercados sobre las fronteras podrían hacer mucho daño a la deseada cooperación regional, y no solamente dificultar las relaciones entre los países directamente involucrados, sino también afectar los nexos entre la Unión Europea y una América Central cada vez más dividida.

¿Y ahora?

En los ochentas, como resultado del creciente interés por parte de Hungría, varios investigadores locales se dirigieron hacia temas centroamericanos. Entre ellos destacaría al historiador Ádám Anderle,³¹ al periodista István Árkus,³² a los politólogos Sándor Gyenge,³³ János Király³⁴ y János Simon³⁵ y al diplomático Antal

³⁰ SUGGETT, James: “Honduras Withdraws from ALBA, El Salvador Won’t Join Despite FMLN Support”, publicado el 15 de enero de 2010 en *venezuelanalysis*, sitio web lanzado desde Caracas en 2003, <http://venezuelanalysis.com/news/5070>, bajado de Internet el 25 de octubre de 2010.

³¹ ANDERLE, Ádám (ed.): *Sandinisták* [Sandinistas]. Budapest, 1985.

ANDERLE, Ádám: *Távol Istentől ... közel az Egyesült Államokhoz* [Tan lejos de Dios ... y tan cerca de los Estados Unidos]. Budapest, 1985.

ANDERLE, Ádám: “Forradalom és ideológia Nicaraguában” [Revolución e ideología en Nicaragua], *Társadalmi szemle*, 1985, vol. XXXX, no. 12, pp. 72-82.

³² ÁRKUS, István: *Reng a föld Nicaraguában* [Tiembla la tierra en Nicaragua]. Budapest, 1979.

ÁRKUS, István: “A diktatúraellenes erők győzelme Nicaraguában” [La victoria de las fuerzas anti-dictatoriales en Nicaragua], *Társadalmi szemle*, 1979, vol. XXXIV, no. 10, pp. 97-105.

ÁRKUS, István: “A ‘közép-amerikai vulkán’ és a 17. pápai utazás” [El volcán centroamericano y el viaje número 17 del Papa], *Világosság*, 1983, vol. XXIV, no. 6, pp. 377-381.

³³ GYENGE, Sándor: “Latin-Amerika és a karib-tengeri térség népeinek harca a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért” [La lucha de los pueblos latinoamericanos y del Caribe por la independencia nacional y el desarrollo social], Magyar Szocialista Munkáspárt Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem

Sólyom.³⁶ La cantidad de información sobre la región también creció en el Archivo Nacional Húngaro, donde fue creado en 1981 el renglón “América Central” en la documentación referente a asuntos exteriores. Aquí recogieron las comunicaciones enviadas por la embajada húngara en Managua –abierta en 1980– y por otras representaciones húngaras en el subcontinente latinoamericano, que también procuraron recoger datos sobre el istmo. Tal renglón desapareció sin embargo una década más tarde. La embajada en Managua, la única embajada húngara que funcionó en el istmo, fue trasladada de Nicaragua a San José, Costa Rica en 1991 y finalmente cerrada en 1993. La caída de interés se explica por la redirección de la política exterior húngara tras el cambio de sistema en 1990, una introversión europea, la falta de consideraciones ideológicas, los constantes problemas económicos de Hungría, y por una contra-reacción de no hacer algo que antes era obligatorio. Este mal sabor está sin embargo por desaparecer, ya que han pasado más de veinte años, y ha crecido una nueva generación a la que no le tocó vivir la Guerra Fría.

El año 2011 nos podría brindar la oportunidad de volver un poco la mirada hacia América Central. Los países del istmo se unirán este año a los eventos del bicentenario latinoamericano, iniciados en 2009, y además, San Salvador es Capital Iberoamericana de la Cultura en 2011.³⁷

Szakosított tagozat. *Fejlett tőkés országok, fejlődő országok. Nemzetközi Munkásmozgalom története / II. évfolyam.* pp. 481-533.

³⁴ KIRÁLY, János: *A közép-amerikai válságövezet* [El área de crisis centroamericana]. Budapest, 1984.

KIRÁLY, János: *Az Amerikai Egyesült Államok Latin-Amerika politikája a kubai forradalom győzelme után (1959-1984)* [La política latinoamericana de los Estados Unidos tras la victoria de la revolución cubana (1959-1984).], tesis de doctorado, Budapest, 1984.

KIRÁLY, János: “A regionális erőviszonyok változásai Közép-Amerikában, a Karib-tenger térségében, és az Egyesült Államok stratégiája” [Los cambios de las relaciones de poder regionales en América Central y en el Caribe, y la estrategia de los Estados Unidos], *Külpolitika*, 1980, vol. VII, no. 1, pp. 47-63.

KIRÁLY, János: “A latin-amerikai nemzeti felszabadító harc” [La lucha libertadora latinoamericana], *Külpolitika*, 1981, vol. VIII, no. 2, pp.126-139.

KIRÁLY, János: “A Reagan-kormány Latin-Amerika-politikája” [La política latinoamericana del gobierno Reagan], *Külpolitika*, 1983, vol. X, no. 2, pp.41-58.

³⁵ SIMON, János: *Nicaragua. Agricultural World-rounding. Agricultural Encyclopaedia of the countries of the World.* Budapest, 1988.

SIMON, János: *A diktatúrák bukása Közép-Amerikában* [La caída de las dictaduras en América Central], tesis de doctorado, Szeged, 1982.

³⁶ SÓLYOM, Antal: *Nicaragua*. Debrecen, 1986.

³⁷ Título concedido por la Unión de Ciudades Capitales Iberoamericanas. En 2009 lo tuvo La Paz, en 2010 la Ciudad de México, y en 2012 seguirá Cádiz. Fuente, CHÁVEZ, Carlos: “San Salvador, eje de cultura iberoamericana”, *La Prensa Gráfica*, San Salvador, 16 de enero de 2011, <http://www.laprensagrafica.com/el-salvador/politica/164993--san-salvador-eje-de-cultura-iberoamericana.html#>, bajado de Internet el 17 de enero de 2011.

Falucsúfolók, szállóigék és a falvak egymás közti divatja: Fonó, Gölle, Kisgyalán és a környező falvak példáján

Lanszkiné Széles Gabriella*

Abstract **Village-flouting, adages, and fashion differences between villages: an example of Fonó, Gölle, Kisgyalán, and the surrounding villages.** The population of villages has made no secret of their views about other communities; either it was a good or a bad judgment. Opinions formed of each other enhanced togetherness within their own village. The awareness of differing from the other village – manifested in fashion or action – created a strong connection between community members. The willingness to overtake the neighboring village expressed ambition and skills to advance. The aim of the data collection was to introduce folk costumes, wandering stories and the economy of villages based on village-flouting. Even altercations and fights evolved from mockery in the beginning of the last century; but nowadays these are devoted to the benefit of villages. Today, history is more valued, celebrations are held in honor to village-flouting, village chorus protect their folk costumes. With collaboration, the traditions of the past live on.

Keywords village-flouting, folk costume, wandering stories, anecdote, commonality, hostility, tradition

Bevezetés

Fonó község Somogy megye keleti részén, dombos területen, a Kapos-völgyében fekszik, Kaposvár vonzáskörzetéhez tartozik. A község közvetlenül határos északon Kisgyalán, keleten Mosdós, délen Baté, nyugaton Taszár és Zimány községekkel. Mindenegyik falunak más a lelkülete, még ha ugyanazon szempontok szerint szemléli is egy és ugyanazon ember, akkor is teljesen más jellemvonások domborodnak ki mindegyik közösségből. Ez az eltérő gazdasági adottságukkal is magyarázható.

Kisgyalán a szülőfalum, Fonóban 21 éve élek, pontosan ugyanannyi évet töltöttem el mindkét faluban, ezért ide is, oda is kötődöm. Fonóban „gyütt-mentnek” számí-

* Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar, Természetvédelmi Tanszék
e-mail: lanszkine.gabriella@ke.hu

tok, mert nem itt születtem. Az anyakönyvből fel tudok mutatni ugyan egy itteni szépanyát, de ez nem elég a tősgyökeres mivoltomat bizonyítani. Van, akit ez elkese-
rít, ha ráadásul a szemébe mondják, hogy „gyütt-ment,” főként, ha méltán úgy érzi,
hogy a falu hírnevének öregbítéséhez ő is hozzájárult. Annak, aki beleszületik, ezekbe
a szokásokba természetes ez a megkülönböztetés, bár valóban nem túl szép magatar-
tás az adott falu részéről a kicsit kiközösítőnek csengő megbélyegzés. A falu tősgyö-
keres lakói, „gyökerer”¹ a közösség összetartozását, külön állását más falvaktól, vol-
tak hívatottak ezzel erősíteni a múltban és jelenben egyaránt. Mikor arról folyt a szó,
hogy meddig számít „gyütt-mentnek” valaki, nevetések közepette nyolc évben állapí-
tottuk meg. Tehát egy közösség nyolc évet ad arra, hogy az adott falu „teljes jogú
tagjává” válhasson valaki, a falu szokásait felvegye, beilleszkedjen.

Ennek ellenére, ha tőlem megkérdezi valaki: „*hová valósi vagyok?*” Azt felelem
gyaláni, hiába telt el ez a bizonyos nyolc év. A legtöbben erre a kérdésre, hasonló
választ adnak. A gyerekkori kötődés a szorosabb, az ekkor rögzült szokások a megha-
tározóak.

Ragadvány-, csúf- és becenevek, falucsúfolók, szállóigék

A közösségek egymáshoz fűződő viszonyukat azzal is erősítették, hogy ellátták egy-
másat találó ragadványnevekkel. Ezáltal is bizalmasabb kapcsolat alakult ki a falu népe
között.

A ragadványnevek, akár a falucsúfolókhoz is átvezetnek.

A családok megszólítása a családfő vezetékneve alapján történik. Ha azonban
vő kerül a házhoz, hiába „*elismert, tisztelet övezte személy*”, akkor is az após család-
neve után történik a megszólítás, ha már akár két évtizeddel vagy régebben meghalt
az após: „*elmegek Csímáékhoz!*” (családfő: Horváth), „*átmegek Fehérékhez!*” (csa-
ládfő: Hunyadi). Ragaszkodás a múlt egy kis darabjához, ha már nem képviseli élő
személy, azt a családnevet akkor is örizzük. Házak esetében, főleg ha az új lakó nevét
még nem jegyeztük meg, de ha már tudjuk, akkor is pl. „*Kurdi-féle-házról*” beszélünk
a régi tulajdonos után. Ezen persze történtek sértődések is az új lakó részéről, mond-
ván miért más tulajdonos nevén emlegetik az ő házát, mikor kifizette, az övé.

Legérdekesebbnek tartom, amikor két generációra nyúlik vissza a megszólítás.
Györfi család, hosszú időn keresztül a község elismert, tehetős családja volt. Mikor
úgymond vőnek jött a férj, a Györfi családba már az apa után a Nagy családnevet,
viselő lányt a következő generációban férjhez menetele után is Györfi Rózsikának
szólítják, az egész faluban, mivel az ő férje is „*vőnek jött*”, ezért még makacsul tartja
magát, hogy Györfiékhez megyek. A férj családnevét nem használja a közösség a
családot illetőleg, csak ha egyértelműen róla adott személyről beszélünk.

Nagyszántó: Szántó József nemcsak a magasságának köszönhetette a Nagyszántó
megtisztelő megszólítást, hanem annak is, hogy igen törekvő ember volt.

Szabó Eleket „*virgil*”-nek is nevezték. Fiai: Ferenc és Béla, virgil Feri és virgil
Béla volt. Az unokája is hallgatott a virgil Gyuszi névre. Másképpen Elek Feri, Elek
Béla és Elek Gyusziként is szólították őket.

¹ Kisgyalánban több Széles vezetéknevű család élt, az egyik család megkülönböztetésére használták a
gyökér szót. Egyik Széles családnál sem akaródzott fiú gyerek születni. Mikor végre megszületett, őt
üdvözölték úgy, hogy megvan a név továbbvivőjének gyökere. Ezt követően a falu tényként kezelve a
dolgot a családnév élé illesztette a gyökér szót.

Gyura: Széles családok megkülönböztetésére használták. Az 1830-as anyakönyv tanúsága szerint Széles Vendel felesége Gyurkó Katalin volt. Valószínűleg a Gyurkó névből lett a Gyura megkülönböztető név. A Szélesek megkülönböztetésére használták még a „Tóka” nevet. A Tóka jelentés: kis méretű tó, vízenyős hely. Valóban, ahol a Tóka Szélesek laktak, már a vízenyösebb területekhez tartozott.

Számos család megkülönböztetésére szolgált, az anyai ág családnevének továbbvitele.

Babos bácsi: Csima Józsefet hívták így. Senki sem tudta már, hogy miért pont Babos névvel illették. A válasz az 1828-as anyakönyvben rejlik. Babos Anna férje Csima nevezetű.

Borbély Jóska: Néth Józsefet szintén foglalkozása alapján, különböztették meg a többi Józseftől.

Nyirőék: Süle családok megkülönböztetése. 1838-as anyakönyv anyai ág Nyirő Katalin.

Erzsébet: Gyakori név, épp ezért mindenkinek megvan a maga beceneve, nem kell feltétlen vezetéknevet említeni, hogy tudjuk, kiről is van szó. Például két szomszédos családon belül négy Erzsébet élt: Örzse, Örzsi, Bözsi, Bözsike. További Erzsébetek: Bönci, Erzsike.

A „Mi” szócskát nem személyes névmásként használva, hanem birtokos esetként a miénk lerövidítéseként alkalmazva, jelenleg is gyakori a használata. Azonos nevűek esetén, ha meg akarjuk különböztetni őket. Például két Kati dolgozott egy brigádban a termelészövetkezetben, a saját falubelit „Mi Katink”-ként szólították, emlegették a megkülönböztetés végett. Ugyanez a helyzet, ha két Mariról folyik a szó. „Mi Marink”-ként a saját testvérét említi a beszélő.

Csöntöli: a szó jelentése téblábol, valaki után folyton kullog. Nagypám árva gyerek volt és folyton az öregapja után ment, így kapta ezt a ragadványnevet.

Kétszer Horvát: igen találó ragadványnév, neve és származása egyaránt horvát. A Horváth családok megkülönböztetésére szolgált még a Csikós Horváth, amely tagja az uradalomban csikós volt.²

Túró Gyula: Soha nem firtattam, Gyula bácsi ezen gúnynevét, talán mert sértőnek éreztem. Halála után pár hónappal, 2011-ben tudtam meg a megszólítás okát, felesége vezetett rá akaratlanul. A falucsúfolók iránt érdeklődve, mesélte el Kapos-pula falucsúfolóját: „*Szuszog, mint a pulai túró*”. Gyula bácsi Kapospulából jött vőnek Kisgyalánba. Tehát a falucsúfolóját használták fel az adott faluból származó személy csúfolására. A pulai falucsúfolónak az az eredete, hogy a pulaiak a dombóvári piacra hordták a túrót eladni. Egyszer azonban az történt, hogy: „*Beivott az ember és ott szuszogott a kocsin, a feleségnek kellett hajtania a lovakat. Kérdezték tőle, mit visz? Azt válaszolta túrót, de a szuszogás kihallatszott a kocsiból, tudták, hogy az embert viszi.*”³

A közeli falvak ellátták egymást gúnynevekkel a falura jellemző tulajdonságaik alapján, vagy valamilyen a rajtuk megesett csúfság után. Ez esetenként búcsúk alkalmával véresen komoly verekedésekre adott okot, ami mára emlékké szelídült.

A *gölleieket* *bocskorosoknak* hívták. Lakodalmak alkalmából nászba menet⁴ az 1940-50-es években kitűzték a lovas kocsira a bocskort és kipántlikázták, ekkor már nem vették sértésnek, ha a bocskort emlegették a gölleieknek. „*Hun a bocskor? - kér-*

² Lanszkiné Széles G. 2007. 138 139

³ Tóth Gyuláné (Fehér Aranka 1937), szíves közlése. Kisgyalán Árpád u. 32

⁴ Az adott faluból vonuló kocsisor a násznéppel, ki a mennyasszonyt hívatott elhozni.

*dezték évődve, a kitűzött bocskor láttán, a másik falubeliek, kik az utcán várták, hogy megnézhessék a falujukon áthaladó kocsisort, kik a mennyasszonyért mentek.*⁵

Fekete István a Ballagó idő című művében így ír derűtségre készítve az olvasót: „...az attalai sógor meglátogatta a göllei sógort, akinek a vadonatúj bocskora a pítvarban várta az aratást. De hát hiába várta, mert a sógorok rettentően szerették egymást, s ez okból rettentő sokat ittak, végül pedig az attalai sógor a göllei sógor vadonatúj bocskorában távozott, míg az elhordott magáét a göllei pítvarban hagyta, pontosan ott, ahol a sógor új bocskora pompázott. Hogy kijózanodván a göllei sógor miket mondott, azt én semmiképpen nem ismételhetem, mert részint finom embernek tartom magam, részint pedig az ádáz lektor kihúzná. Annyi azonban bizonyos, hogy Kati néni szerint a „föcskék kiköltöztek az eresz alól” és a göllei sógor nem ment többet Attalába (mert bicskázni ott is tudnak) és az attalai sógor sem jött többet Göllébe, mert részint megsértődött, hogy a sógor mit gondolt ki róla, részint pedig azért, mert a göllei sógor megesküdtött, hogy kiheréli, s ezt semmiképpen nem szeretne volna, meg amúgy sem vette volna szívére, hogy a sógor a kaposi börtönbe kerüljön...”

A másik verzió szerint, a göllei ember új bocskort vett, és abbéli örömeiben, hogy milyen tetszetős darabra tett szert, addig nézegette, gondogatta, hogy „*ez a szebbik, ez a jobbik,*” míg azon vette észre magát, hogy Gölle helyett Attalában kötött ki. Ezt a variációt gyerekkoromban, Kisgyalánban is hallottam, 2011-ben újra érdeklődve szintén ezt a változatot mesélték el Göllében, Kisgyalánban, Fonóban egyaránt. Talán ezzel a történettel függhet össze, a következő megállapítás is: „*Igalba dó'gosé, Göllébe okosé el ne menj!*”⁶ Erre a mondásra, amit a környező falvak népe is jól ismer, Göllében nem mertem utalni. A gölleiek segítőkészsége azonban felhívta rá a figyelmem. Más magyarázat szerint, a gölleiek nem engedték földjeiken keresztül vinni a műutat, amikor időszerűvé vált, így sokáig a gyaláni határban egy póznán elhelyezett viharlámpa jelezte a kövesút végét. Igal járási székhely volt, hivatalokkal, ahol nem a fizikai munka volt a mérvadó, ezért vonták kétségbe az igaliak dolgos mivoltát. Mivel e gondolkodásmód szerint az számít igazán dolgosnak aki nem szellemi munkát végez. Igalban működött a Járásbíróság, ezzel kapcsolatban született a következő azonos alakú szókapcsolat: „*járas bíró vagyok*”. Nem mindegy, hogy a sok járást bírta csupán csak valaki, vagy valóban ő maga volt a járásbíró tisztséget betöltő honpolgár.

A gölleikről él még a köztudatban, a környékbeli falvakban egy mondás: „*A vasúton alú' nem nőszülcs!*” Ez többször elhangzott az 1950-es években a szülők szájából Göllében, fiukat felszólítva a „rangan aluli” házasság elkerülése érdekében. Bár a fiúk nemigen fogadták meg az atyai és anyai tanácsot. A falut a vasút szelte ketté a valóságban, de képletesen is. 1945 után, a vasúton alul a volt gazdasági cselédek számára épültek házak, míg a vasúton felül, pedig a tehetős paraszt családok éltek.

A *toponáriakat medvéseknek* szólították. Ebben az esetben egy elkóborolt medve képezte az anekdota alapját. Festetich gróf medvetáncoltatót hívott, a medve megszökött és az egész falu népének keresnie kellett. Ezért amikor csapatban keresnek valamit, akkor mondják: „*Úgy keresik, mint a toponáriak a medvét.*” Ezt a történetet már öt évesen ismertem Kisgyalánban, bár Toponáron akkor még soha nem jártam. A falucsúfolók közül ez a legismertebb, a fiatal generáció is ismeri.

⁵ Ennek az 1930-as '50-es években még őrzött hagyománynak, a 2000-es évekre párhuzamot lehet vonni. Ecseny községgel, kik falucsúfolójukként számon tartott tutyit, falujuk népszerűsítésére használják azáltal, hogy kis tutyikat készítenek.

⁶ Szekeres Gyula (1932), szíves közlése. Gölle Ady. u. 21.

Pál Elemérné (Zóka Margit 1931) szíves közlése. Fonó Petőfi. u. 50.

Egy másik változat szerint: „Erre utal a Historia Domus ama részlete... Ugyanitt egy érdekes helyi vonatkozású szőlés keletkezéséről is értesülünk: A többi között, hogy nejének földéről több medvéket hozatott és azokat kapitrányon táncoltatván ’s szíjostorral mellynek hordozása kezében közönségesen volt isztrigálván, ama közmondásnak adott eredetet, melly mai napig is divatoz: Szenved mint a Toponári Medve.”⁷ „Fültanuk Állítása szerint a medvékkel kapcsolatos szőlés még ma is él. A toponáriakra vonatkoztatott „medvés” titulus gúnynév, amelynek hangoztatása a közelmúltban kocsmái verekedést is eredményezett.”⁸

A toponáriak őrzik a medvével kapcsolatos örökségüket. Az óvoda bejárata fenn hirdeti Bocsoda felirattal az emlék ápolását, továbbá a 2010-ben felállított medveszobor (1. kép) bizonyítja, hogy szelídült meg mára, a valamikor véresen komoly ellentéteket szító csúfolódás Toponáron.

Fent maradt Magyaratádon, Toponár szomszéd községében, a következő mondas: „Füreden megvernek, Toponáron megb...” Ezzel utalva a hajdani kaposfürediek vérmes voltára, a néhai toponáriak ledér hajlamára.

1. kép. A 2010-ben Toponáron felállított medveszobor

Fotó: Lanszkiné Széles Gabriella

Nézzünk még, egy mára teljesen elfeledett – senki nem emlékezett rá – toponári falucsúfolót Mikszáth Kálmántól idézve: „Még rútabbúl jártak a Toponáriak. Szórazottságból úgy építették meg a templomot, hogy elfeledtek rajta ablakot hagyni. Hát biz ezen most már nem lehetett segíteni másként, mint úgy, hogy a bíró vasárnap kirendelte a falut világosságot fogni zsákokba, melyeket a napfény felé terjesztvén, a nyílásnál villámhirtelen be kellett fogni s bent a templomba kirázni. Hogy aztán lőne világosság benn, nem tudni...”

...Ez utóbbi esetet ugyan a történelem a pöttendiek számára is vindikálja, a dog mindenestre vitás, de nem tarthatom nagyon lelkiismeretbe vágónak, mert a

⁷ Boros László 1974. Dorffimaister Somogyban, 63-64. Boros László Toponár Historia Domusából idézte, amely 1864-es keltezésű.

⁸Boros László 1974. 82.

*pöttendiekről úgyis eleget jegyeztek fel az annalék az ilyenekből. Elég legyen a sokból csak azt említeni, hogy a létrát keresztbe vitték át az erdőn, s negyven ember irtotta előle húsz napig az akadályokat. Nagy fáradságukba, költségükbe került, de keresztül vitték becsületesen.”*⁹

Mikszáth Kálmán humorosan utal a vándortörténetekre a pöttendiek kapcsán, de mára elkopott a toponáriai templommal kapcsolatos csúfolója. A medvéset azonban öregek fiatalok közül egyaránt sokan ismerik, Kaposváron, Fonóban, Kisgyálánban, Göllében egyaránt.

Országhatárunkon kívül az ulmi ácsokról szól még ugyanaz a történet, akik szintén keresztbe vitték a létrát. A kosárba behordott világosság, valamint a visszabontott istállóajtó históriáját, szintén számos község nem szívesen vallja magáénak.¹⁰ Az ökör szarva nem fért be az istállóajtón, ezért bontották vissza az ajtót. Pedig köztudomású, hogy „*a fehér ökör elfordítja az ajtóban fejét.*”

Nem csoda, hogy a legtöbb ilyen történet, a falu neve nélkül terjed. A szennai falucsúfoló is a vándortörténetek körét gyarapítja. A templomtorony tövében, szép buja zöldfü nőtt. A bíró elrendelte, hogy a község bikáját fel kell húzni a toronyba. Majd a bika lelegeli a zsenge füvet. Húzták, húzták felfelé a bikát, mikor már kilógott a nyelve, a bíró megszólalt: „*Már kanyarí'jja!*” Ha egy szennainak 20-30 éve azt mondták, hogy „*kanyarítja*” elég volt ez az egy szó a biztos veréshez. A Kaposszerdahelyiek ma is azt mondják, ha Szennába mennek: „*Megyünk Böcce-falvára!*”

„A legtöbb ilyen falucsúfoló ... a bíróhoz fűződik, mert hiszen az ezek hivatalos ténykedése sokkal több alkalmat és lehetőséget ad a kifigurázásra. A hozzájuk fűződő falucsúfolók legnagyobb része azonban az úgynevezett *rátótiádák* közé tartozik, ide pedig csak a következő típusok. Bíró-gög, korlátoltság, főképp intézkedéseikben s az úri szokásokban, tudatlanságuk naiv palástolása...”¹¹

A batéiak a templomot akarták betolni a faluba, a bíró irányításával. „*A dó'mányát a bíró letette, hogy lássék mennyit halad előre a művelet. Mikor már, nem látta a dó'mányt, akkor mondta: jó van csak tó'juk, mert a dó'mányon már rajta van! Közben pedig a koldus vitte el a nagy dó'mányt.*”¹² A falucsúfoló magyarázatát az a tény adja, hogy a batéi templomot a Gyulai Gaál család a saját földjére a falu szélére építtette, így a híveknek sokat kellett gyalogolniuk a misére, célszerűbb lett volna, ha a templom a többi faluhoz hasonlóan a falu közepére épül.

„*A batéi bíró a vályúba is beledugta a fejét. Kipróbálta, hogy tudnak-e a bikák inni. Ha az ő feje belefér a vályúba akkor a bikáké is.*”¹³

A „*Dunaszentgyörgyieket szőke seggűeknek hívták*”, ugyanis, úgy választottak bírót maguknak, hogy akinek a felesége megismeri a férje mezíten fenekét, az lesz a bíró.¹⁴

A történelem e tekintetbe is ismétli önmagát. Manapság ugyan nem bírók, hanem polgármesterek töltenek be hasonló pozíciót falvainkban, de közülük is kerül ki hasonló mentalitású egyén. Az egyik faluban esett meg, hogy enyhén illuminált állapotban leledző polgármester, ünnepi beszéd gyanánt, annyit tudott mondani, hogy

⁹ Standovárné Gárdonyi Vera 1976. Mikszáthtól Mikszáthról, 196.

¹⁰ Andresz Józsefné (Jäckl Anna 1934) szíves közlése. Kaposvár Kölcsey. u. 46. Az ő ősei Véméndre betelepült svábok voltak, innen az ulmi ácsok története.

¹¹ Szendrei Zsigmond 1927. Falucsúfolóink, 36. 37. p.

¹² Malesovics Józsefné (Tóth Fonai Erzsébet 1926), szíves közlése. Fonó Táncsics u. 26.

Szántó Imréné (Szabó Margit 1929), szíves közlése. Fonó Petőfi u. 40.

Szekeress Gyula (1932) szíves közlése

¹³ Szántó Imréné (Szabó Margit 1929) szíves közlése

¹⁴ Bauer -Haáz Éva (1978), szíves közlése. Kaposvár Búzavirág u.10.

„katolikus vagyok.” Gondolta, ez önmagában is elég érdem. Így ha ez a két szavas kijelentés adott szövegkörnyezetben elhangzik, legkevesebb öt falu népe tudja, kire kell gondolnia.

„Nem veszi be a gusztusa mint a szovátai mester gyomra a káposztát (fizetéséhez tartozott az is, hogy mindennap más háznál kapott ebédet, egy téli héten véletlenül minden háznál mindennap káposztát kapott, attól fogva nem kellett neki a káposzta, Sir. 32., 210.)”¹⁵

Hasonlóképpen él a történet Kaposfüreden is. Csak itt nem a tanítóval, hanem a pappal esett meg az eset. Itt a plébános ki is prédikálta: „*Uram, adj már valami mást is ne csak káposztát!*” Kaposfüred is ápolja hagyományát, jelenkorban káposztás ételekből készült ételek főzőversenyét tartják nyaranta, ahonnan is a fonóiak tértek már haza díjjal.

Tökterményükről híresek a Kaposhomokiak: „*A homokiak olyan nagy tököket termelnek, hogy lajtorján kö fölgurgatni a szekérre. Zimányban olyan sötétek az éjszakák, hogy még a csillagok is feketén ragyognak.*”¹⁶

Zimány szomszéd községei Orci és Kisgyalán, ezért eshetett meg, hogy: „Falucsúfóló: Megúszták mint a gyalániak a hajdinát.”¹⁷ A Kisgyalániaknak tulajdonítja, a szakirodalom ezt a csúfolt, azonban ez Orci csúfolója. „Az orciakat igen régtől fogva hajdinasoknak csúfolták a környékeliek. A legelterjedtebb magyarázat 1848-ig nyúlik vissza. Állítólag, amikor a falu lakói értesültek arról, hogy a horvát bán, Jellasics seregei átkeltek a Dráván, és a Dunántúl felé vették útjukat, akkor az orciak összehajdinasolták a legszükségesebb holmijaikat, és a közeli hajdina mezőbe akartak menekülni. Mivel azonban az idegen támadás nem érintette a falut, így a menekülésből nem lett semmi, de a falubelieken rajta maradt a gúnyos ragadványnév.”¹⁸ A másik magyarázat szerint: „*Két pityókás atyafi, egy kánikulás nyári éjszakán, hazafelé tartott Orciba, mivel nagyon melegük volt, ezért gondolták, megfürödnek. A hajdina tábla, az éjszakában ezüstösen csillogott, mint a halastó, így belevetették magukat.*” E változat szerint így úszták meg a hajdinát. Azonban az előbbi variáció az elterjedtebb, az Orci asszonykórus is fellépései előtt, annak az elmondásával kezdi a bemutatkozását. Ugyanúgy a csökölyiek is a saját falujukban történt esettel kezdik fellépésüket. Ami pedig nem mindennapi történet, hiszen Csokonai Vitéz Mihállyal Csökölyben esett meg, hogy „*otthagyt csapot, papot*”.

„A csökölyi idős emberek áttételes emlékezetében sok minden megőrződött. Emlegették, hogy a régi református lelkész házban betegeskedett Csokonai Vitéz Mihály és tudni vélték, kinek a lakodalma alkalmával hagyott ott csapot, papot.”¹⁹ A jelenben is szinte minden község fontosnak tartja, hogy éljenek tovább hagyományai, ezért a műsoraikat felvezető saját egyedi anekdotáival kezdik, ezekkel a szóbeli közlésekkel is a történetek tovább élését biztosítják.

A nakiakat tollasoknak hívták. „*Nászba menet, ha lányt hoztak Gyalánba Nakról, a nakiak a gyalániak szép ünneplős fekete ruháit leszórták tollal.*” Ez a gesztus, valamint a bocskor kitűzése a kocsira, egy kis évődés volt a falvak között. Egyre beljebb haladva a 20. században, egymás gúnyneveinek felhánytorgatása nem váltott ki vérezen komoly vitát. Sőt, az érintett falu saját maga hívta fel a figyelmet a falucsúfólójára.

¹⁵ Szendrei Zs. 1927: 36. p.

¹⁶ Horváth Imre (Albin atya): Kaposhomok története, Kézirat. Oldalszám nélkül.

¹⁷ SMFN. 435. p.

¹⁸ Vonyó Anita 2008: Orci, 197. p.

¹⁹ Knézy J.: 2008: 285. p.

„A Taszáriakat tormásoknak nevezték, mivel: „híres volt a taszári torma, amit még Budapestre is később a Vásárcsarnokba vonattal szállítottak a taszáriak, s az egymás melletti árusok, mind taszári tormát kínáltak. Megszólalt Vig Ágoston bácsi: „*Honnan taszították magukat, én taszári vagyok, soha nem láttuk egymást.*” A válasz erre az volt: „*Fogja be a száját kend, ne rontsa el az üzletemet. Én is el akarom adni a portékámat.*”²⁰ Hiába a márkanévet meg kell fizetni! A gyaláni lakosok az 1940-es években egy alkalommal véletlenül vetődtek Taszárra oly módon, hogy Kaposvárról gyalog hazajövet, egy taszári szekér elhozta őket Taszárig. Csodálkozva szemlélték a gazda kertjében a rengeteg tormát, mire a tulajdonos vágyakozva, csak ennyit mondott nekik: „*Bárcsak több lenne, azt is el tudnám adni.*”²¹

A taszáriakról az a mondás is fentmaradt, hogy „*megfésülték, mint a taszáriak a mákos rétest,*” hogy ez miképpen történt, az már nem maradt meg az emlékezetben, azonban azt gyanítom, hogy valószínűleg a taszáriak kevés mákot tehettek a tésztára, mert a fésű biztosan kigereblyézte volna a mákot. Ezt is 1935-ben vagy 1936-ban hallotta utoljára a szíves visszaemlékező, aki mindenképpen segítségemre szeretett volna lenni. „*Taszári lányt hoztak házasság céljából Fonóba, a lakodalmi vígság közepette hangzott el ez a falucsúfoló, a taszáriakat húzták vele.*”²² Mire is való egy jókedvű összejövétel, ha nem arra, hogy egy kicsit csipkelődjenek egymással a különböző falvakból egybegyűltek. Ez alapján is úgy tűnik már az 1930-as évekre szelídült a somogyi virtus, a csizmaszárból nem került elő rögtön a bicska egy kis incselkedésre. A még távolabbi múltba való visszaemlékezések szerint, az 1800-as években még gyakran előkerült a bicska kisebb horderejű kötekedés esetén is.

Minden kis község megtalálta, mivel lehetne a másikat bősztíteni, Kisgyalán esetében ilyen oknak kínálkozott, hogy nincs a templomunkon toronyóra a többi faluval ellentétben. Igaz, ott sem működnek nagy általánosságban, ezt a gyaláni enyhe irigység mondatja velem.

A szomszéd falvak Mosdós, Nagyberki falucsúfolója után érdeklődve, hosszas tanakodás után az a vélemény született meg, hogy azok olyan „*semmilyen falvak voltak, még csúfolni sem volt érdemes.*” Bár ezt a mondatot olvasva az érintett falvak biztos zokon vennék.

Azonban ezeknek a falvaknak is megvoltak a maga vicces rigmusai:

„Áldott – Pula, Szent – Attala, Fészek – Csoma, Fok – Szabadi, Sár – Berki, Szajha – Mosdós, Kurva – Baté, Szűrszaggató – Taszár, Akasztófára való – Kaposvár

Magyarázat: Állítólag a rigmust Pulában mondták el először.

Szent – Attala, mert ott lakik a pap.

Fészek – Csoma, mert rengeteg kánya (varjú) fészek volt a faluban.

Fok – Szabadi, mert sok beépítetlen, foghiányos terület volt a faluban.

Sár – Berki, nagyon sáros utcák voltak.

Szajha – Mosdós, benne sok nagyvérű fehérnép lakott.

Kurva – Baté, nagyon kanyargós utcái voltak.

Szűrszaggató – Taszár, sok eső esett, sűrűn kellett szűrt szárogatni.

Akasztófára való – Kaposvár, mert ott volt a törvényszék és az akasztófa.”²³

²⁰ Horváth Imre (Albin atya) idézett munka.

²¹ Bóna Lászlóné (Széles Rózsa 1930) szíves közlése. Kisgyalán Árpád u. 33.

²² Malesevic Józsefné (Tóth Fonai Erzsébet 1926) szíves közlése.

²³ F. Bodó Imre – Barkóczi Ernő: Attala község krónikája. 2010, 107. p.

Bizony ahhoz, hogy csúfolni vagy dicsérni lehessen egy falut, ki kellett emelkedni valamivel. Kaposvár városa a múlt század elején, szitájáról volt híres, mint ahogy Szentgotthárd kaszájáról. Jelenleg Kaposvár szintén Szitájáról ismert, most a polgármesterét hívják így, anno pedig a kaposváriak készítették hírnévre szert tett szitát.

Mint az országban több helyen, így Somogy megyében is előfordult, hogy a község kérvényt nyújtott be nevének megváltoztatása érdekében. Így változtatta meg Szomajom, Kaposfőre²⁴ a nevét, mivel a majom szó kevésbé szép csengésű a Kaposfőhöz képest. Hasonlóképp járt el Pödöri is, amikor az Antalmajor nevet vette fel.

A kisgyalániakat belgáknak hívták, reméltem, nem a balga szóból eredeztetik. Ennek cáfolása érdekében Szabó Béla adott magyarázatot: a község a belga, hidegvérű lófajtát tenyésztette, amelyet a magyar muraközi ló nemesítésére használtak. Nem hiába kapott helyet a ló címerünkben is, a kiállításokról elhozott díjak is ezt tanúsítják.

„Az 1885-ös országos kiállításra Somogy megyéből 15 ló került. Az egyesület által felküldött 15 lóból 10 után nyertek jutalmat. Az első díjat, 400 aranyfrankot egy gyaláni polgár lova nyerte el.”²⁵

„1895-ben a Gazdasági Egyesület elhatározta, hogy saját költségén tizenkét parasztfogatot szállít fel a „nagy kiállításokra”. A fogatokkal próbahajtásokat végeztek a kaposvári Honvéd téren. A lótulajdonosok között szerepelt: Fehér János Kisgyalánból. Fehér János és Kovács József Attalából pedig kiállítási érmet és fejenként 50 koronát kaptak jutalmul.”²⁶

Az uradalomban „kiváló hírnévnek örvendő” félértényészete volt Festetics Kálmánnak Gyalánban.²⁷

A lótenyésztés mellett a sertésenyésztésünk sem volt megvetni való.

„Az 1935-ös összeírásból számított sertéssűrűség 115,6 db/100 kh Kisgyalánban”²⁸ A környező falvak sertéssűrűsége ennél alacsonyabb volt: Kaposvölgye 62 db/100 kh. Az uradalom mangalica fajtát tenyésztett. „Országos kiállításokon több díjat nyert kisgyaláni mangalica kanjaival, 1934-35-ben III. díjait, 1936-ban I/c. díjait hozott el.”²⁹

Járta is egy mondás a környéken: „*Disznót venni Gyalánba, nőszülni Nakra menj!*”³⁰ Kisgyalánban sok eladó disznó, Nakon sok gazdag eladósorba került lány volt.

A naki lányok gazdagsága azonban még 50 év múltán sem merült feledésbe.

Dicsérésre is és az előbbi felszólító mondatra példa még, ami az 1980-as évek végén esett meg Göllében. Maga a körzeti orvos dicsérte a már meglelt korú legényembernek a szintén a negyvenes évein túl járó naki leányt. Mikor a szemrevételezés megtörtént, a Doktor Úr kíváncsian kérdezte: „*No, tetszett a lány?*” Válasz: „*Doktor úr! Túl keskeny az udvar. A kombájn nem tudna megfordulni benne.*” Ebből a mondatból is kiviláglik, hogy milyen fontosságú az udvar földrajzi adottsága, a párválasztás szempontjából is a legfőbb cél a gazdaság előre menetele.

²⁴ Kaposfő eredeti neve Szomajom volt. Ez az elképzelések szerint szláv településre utal, hiszen Szomajom minden bizonnyal a szláv "Zimaym", vagyis hideg hely, téli település elnevezésből származik (Székely Attila lelkipásztor). A települést 1942-től hívják Kaposfőnek.

²⁵ Molnár István 1929. Somogy vármegyei gazdasági egyesület története, 23. p.

²⁶ Király István 1982. A Somogy megyei lótenyésztés, 224. p.

²⁷ Csánki Dezső 1914. Magyarország vármegyéi és városai, 315. p.

²⁸ Király István 1962. Fejezetek a Somogy megyei szarvasmarha-tenyésztés történetéből, 73. p.

²⁹ Kiss Elemér 1936. Alsó-Dunántúl mezőgazdasága, 58. p.

³⁰ 70-év felett mindenki ismeri a mondást.

A velős mondások közül, ami még Kisgyalánban él: „*Bugyor nélkül díszetlen*” – Fehér Juli nénitől származik ez a máig falu szinten használt szállóige. Juli néni, aki adott magára, és átöltözött annak rendje-módja szerint a mezőn, munkakezdés előtt és annak végeztével. A váltó ruhát bugyorba vitte – 1x1 méteres kendő boggal összekötve – magával. Ez a mondat ma is elhangzik, alkalmanként oda illő körülmények között. Például, november végi esküvő kapcsán hallottam utoljára ezt a helyi mondást az ezredforduló után. Kellemes kora őszi időjárás volt az adott napon, de már téli kabát viseletét követelte volna meg a naptár. Így hát megkezdődött a tanakodás, mit is illik felvenni. Ezért döntött úgy a tisztelt násznép, hogy „*ha bugyor nélkül díszetlen, akkor kabát nélkül is*”. Érdekes figyelembe venni, hogy a mondás és a rá való hivatkozás között eltelt félévszázad, ennek ellenére az adott közösség, még mindig számon tartja. A közös múlt a jelennek is példának szolgál.

Kisgyalán szomszéd községe, Fonó falucsúfolója szintén az állattenyésztésével hozható összefüggésbe.

A plébánosoknak, ahogy a jó pásztornak a nyáját, valóban ismerniük illik híveik jellemét. Dr. Rosta Ferenc plébános írta a fonaiakról: „Ugyanis azzal gyalázzák őket a környékbeli népek, hogy beképzettek, gögösek.” A fonóiakat, a szomszéd falvakban „*karónyelőnek*” hívták, az egyenes peckes tartásukat, járásukat, büszkeségükre vezették vissza, bár volt is mire büszkének lenniük. Fonó, Somogy megye egyik leghíresebb szarvasmarha tenyésztő községe volt. Ez a szóbeli talán kicsit irigykedő megbélyegzés alapja, könyvrészletekkel, levéltári adatokkal, kézzel fogható díjakkal igazolható.

Az 1935-ben kiadott Gazdacímtárban, a Mezőgazdasági Kamara szakembereinek méltatására, egy fonai még mindig büszke lehet. Gondolkodásra készíthet ez a könyvrészlet, hogy a jelen embere, milyen módon tudna felőni elődeihez. Fonóról az idősebb generáció tagjaival beszélgetünk 2010-ben a megyeszékhelyen, Kaposváron. Volt, aki hallva a beszélgetést, de Fonóban soha nem járva, kutatva emlékeiben erről a faluról, visszakérdezett: „*Az egy gazdag falu volt, ugye?*”

Megérdemlik a *fonóiak*, hogy falucsúfolójuk példával is alá legyen támasztva. 1909. június. 1-én kelt, Brokés Rezső gazdasági felügyelő levele a Földművelésügyi miniszterhez:

„*Miniszter úr!*

Fonó Somogymegyei község kispasztorai részére az elmúlt évben nagyobb mennyiségű telivér simenthali üsző és tehén szereztetett be ... kerületem állattenyésztésének emelése érdekében, a község részére egy drb telivér simenthali bikát díjmentesen használatra engedélyezni adományozni kegyeskedjék. Brokés Rezső”³¹

A válasz nem sokáig váratott magára. 1909. június 09-i keltezéssel a Földművelésügyi Minisztériumból érkezett levél a Somogy vármegyei Gazdasági Felügyelőséghez.

„*Ő excellenciája utasítására Széll Kálmántól egy drb bika 2000 k árban vásároltatott. Azonban megjegyzem, hogy nem Irisz hanem egy annál jobb és fiatalabb Széll féle bika „Olga” fog érkezni.*”³²

Olga fia nevezetű szimentáli bika, Széll Kálmán miniszterelnök (1899-1903) rátóti tenyészetéből érkezett Fonóba 1909-ben.

³¹ Gazdasági Felügyelőség iratai. 1909. 06. 01. Somogy Megyei Levéltár.

³² Gazdasági Felügyelőség iratai. 1909. 06. 09. Somogy Megyei Levéltár.

Fonó másik mára már elfelejtett csúfolója: „*A fonóiak vasvállával mentek a köd elejbe*”. Egyedül a 83 esztendő Margit néni emlékezett erre a falucsúfolóra. Ez derengett még fel a múlt homályából, hogy „*nagy szürkeség jött, ahogy mesélték,*” itt elgondolkodott és annyit mondott: „*menj el a Mariska nénihez, az nálam is öregebb 97-esztendő, hátha jobban tudja!*” Ezen a ponton véltem mesészerű elemet felfedezni a valóságban, a népmesékben is van egy élemedettebb korú egyén, aki segíteni tud. Minél idősebb az ember annál több tudásanyagot halmoz fel. Valóban a segítőkészség megnyilvánulása ezen útbaigazítással is több esetben igazolta, hogy már csak a 80 év felettiek emlékeztek több dologra, amit már évek óta nem emlegettek fel.

Felkerekedtem hát, elmentem Mariska nénihez, aki az előbbi csúfolóra ugyan nem emlékezett, de tudott mást. „*Egyszeri emberes*” történet, ha ismerjük a szóban forgó személyt, akivel az eset megesett, akkor is egyszeri emberként említjük, a „személyiség jogok védelme okán”. Senkit, sem családtagját, valamilyen balul sikerült tette miatt nem akar a mesélő megsérteni, neve kihangsúlyozásával. Bár Mariska néni elárulta az érintett nevét, arra való tekintettel, hogy nem tartózkodott körünkben leszármazottja. Íme a történet: *A egyszeri embernek nem nőtt ki a bajusza. A házaló cigányok savanyító káposztás hordóba bujtatták a szóban forgó gyereket. Amíg kerülgették a hordót, mondván: nőj ki bajusz, nőj ki bajusz, addig társaik kifosztották a házat.*³³

A vasvállával pedig valószínűsíthető, hogy a rontás ellen mentek a fonóiak, csak az ezredforduló utánra már a jelentése is kiveszett a köztudatból az emlékével együtt. Ugyanis a szűrő- vágó szerszámok használatának képletes használata, elvágja a rossz jelen esetben a köd káros következményét.

A rontásoktól a vígságok felé haladva, a lakodalmak is sokféle beszédtemára adtak lehetőséget. A tánc, mint a lakodalom egyik fő cselekvése is megvitatásra került. Ki-kivel táncol, hogyan találja meg a zsák a foltját. Ha a lány gazdag volt, az sem érdekelte a vagyonra áhítózó ifjakat: „*Hogy a csipőlin se hús, se semmi, milyen egyebugya ez a ..., a ruha sem áll jó rajta, nem szép*”.

„*Majd titeket szegény gyerekek hi'nak el táncolni*”, – szomorították a kevésbé tehető családból származó leányzókat jóakaróik, „*de a szegény legény is jobban táncoltatta a gazdagot*”. Ha a gazdag fiú, akinek a *Gecsényben*³⁴ volt földje, táncoltatott egy lányt, nem azt mondták táncol a Jóska, hanem: „*táncol a Gecsény!*”

A közösség életében a temetés éppoly fontosságú volt, mint a lakodalom. A temetés színhelye, Isten szent ege alatt kellett, hogy megtörténjék, azonban mínusz 25 Celsius fokban, az állást, fagyoskodást a részvét teljes résztvevők már nehezen viselik. Főként tudva, hogy az 1990-es években, ebben az egyházkerületben, plébánosuknál „*prédikálni senki sem tudott jobban*”. Így hát a következő temetésen, mikor újra dermesztő hideg volt, a hívek megkérték papjukat, hogy: „*fogja rövidebbre a szót plébános úr!*” A legközelebbi télies temetésen már Ő mondta: „*tudom, rövidebbre fogom a szót.*” Hiába, a pástornak nyája igényeit is figyelembe kell venni!

Népviselet az egymással kapcsolatban lévő falvakban

Mindegyik községnek megvolt a maga sajátos jellegzetes viselete, a Kisgyalániak bő ruhásak voltak, térd alatt érő szoknya, két-három vászon pöntővel.³⁵ Az egymás hatóságában élő falvak divatjára, abból a szempontból kívánci kitérni, amit ők maguk

³³Fonai Károlyné (Fonai Mária 1915), szíves közlése. Kaposvár Kaposi Mór u. 3

³⁴ *Gecsény*, Fonó legnagyobb, legjobb minőségű határrésze.

³⁵ Alsószoknya.

tettek szóvá egymás megkülönböztetése végett. Minden esetben, tiszteletben tartották a szomszéd település viseletét, de sajátjukhoz ragaszkodtak ezzel is hangsúlyozva saját közösségük összetartozását. Ha olyan valaki, aki ezen a vidéken töltötte fiatalságát, ránéz a 20. század első feléből származó környékbeli falvakban készített fényképekre, a viselet alapján, rögtön megmondja melyik faluban készült. A göllei és a kisgyaláni viselet nem különbözött, mindkét faluban „*bőruhás*” volt a viselet. A ruhából ítélve, Kisgyalánban azt hitték első ránézésre, hogy az ő hozzátartozójuk van rajta. Fonóban viszont azonnal azt kérdezték: „*Melyik faluban készült, mert mi szűk ruhásak voltunk?*”³⁶

„A lányok, hogy minél több és szebb bársony szoknyát tudjanak venni, ezért napszámban a szegényebb birtokos parasztok köréből is sokan elmentek, itt más községekből érkező lányok, asszonyok divatjával is szembesültek.

A háború előtt, a férjhez adott lánynak télen-nyáron viselni kellett legalább két pöntöt. Ennek a divaton kívül, praktikus okai is voltak: ráncai kitarították a szoknyát, ami egyrészt mutatóssá tette, másrészt hasznos volt, mert elállt a testtől, nyáron nem tapadt a bőrre, és így hűvös maradt. Télen még, ugye ha hideg is volt, a kispadra akkor is illett kiülni vasárnaponként beszélgetni. Lesöpörték a havat a padról, és nyugodtan ráülhettek, hisz’ a több réteg alatt nem fenyegette őket a megfázás veszélye.

Az attalaiak, a kisgyaláninál bővebb szoknyát viseltek, rájuk mondták: „*nagy farú, pici derekú menyecskék. A derékon széles övet hordtak.*”³⁷

Különbség volt abban is, hogy bekötös aljú vagy kieresztős aljú blúzt viseltek.

A fonóiak és a zimányiak szűkebb ruhát viseltek. Fonó gazdagabb falu volt Gyalánhoz viszonyítva, így előbb indult el a polgárosodás útján, anyagilag módjukban állt, hogy a város divatját kövessék. Zimány közelebb volt a városhoz. A több pöntös Kisgyalániak megszólták a Zimányból idekerült lányt, aki szűk szoknyás viseletet hozott magával, így az „*egy szoknyás Mari*” jelzős szerkezettel illették.

Igalban, mely valaha mezőváros volt, a hosszú, szűkebb szoknya volt a divat. A viseletek azonban keveredtek is, attól függően, hogy ki hova ment, vagy honnan jött férjhez. Például Széles Rozália Igalba ment férjhez, ő már hosszú szoknyásan jött haza látogatóba. A Zimányból idekerült Bizderi Etel viszont felcserélte a hosszú szoknyás viseletét Gyalánira. Volt olyan is, aki megtartotta egy darabig azt a viseletet, ahonnan idekerült. Ez nem csak azon múlt, hogy ő melyiket szeretné viselni, hanem pénz kérdése is volt, mikor nyílt módja újabb ruha előteremtésére.

Andocsra menet, búcsújáráskor is megtapasztalhatták a másik falu divatját. Érdekes látvány lehetett, a másik kis falu csoportját nézve, tudták melyik faluból valók, kik tartoznak össze... „*A nakiak divatja a térden felül érő szoknya volt, nagyon cifra harisnyával, ami térden alul ért. Ami önmagában bütykös és fűzővel, selyemszalaggal volt rögzítve.*”³⁸

Más közös munka során is szembesülhettek egymás divatirányzataival. *Masináláskor*, - a kézzel való aratást követő cséplést hívjuk masinálásnak, - több falu napszamosai dolgoztak együtt. A déli ebéd utáni pihenéskor, a nakiak csak hason tudtak feküdni, mert a „*pufándli törte volna az oldalukat, ha oldalt vagy hanyatt fekszenek.*” A *pufándli* ugyanis korpával volt kitömve. Ezért is kérdezték vetkőzéskor: „*marad-e valami?*”

³⁶ Szántó Imréné. (Szabó Margit 1929)

³⁷ Fehér Károlyné szíves közlése Kisgyalán Árpád u.

³⁸ Szabó Józsefné (Dezső Ilona 1933) szíves közlése Kisgyalán Kossuth u. 35.

Nagyberkiből hasonló történet maradt fenn: „*Minden a székre, minden a székre, semmi az ágyra? Kérdezte újdonsült feleségét, a vőlegény.*”³⁹

Ha némelyik lány kicsit *görhes* volt, de a falu divatjába nem tartozott bele a *pufándli* viselés, akkor egyedi esetként vették igénybe ezt a gömbölydedebb formákat kölcsönző segédeszközt.⁴⁰

„Igen színes és változatos volt a viselet, közösségenként külön divatot teremtettek, nem más országok divatját követték, mint a tehetős réteg. Akkoron még, nem kívántak uniformizálódni. Nagyberkiben, az 1946-os templomszenteléskor készült fénykép is a falvak közötti viseletbeli különbségről tanúskodik (2. kép). A templom sarkánál a hosszú ruhás pulaiak, középen a térd alá érő bő szoknyás gyalániak, kissé távolabb mögöttük az attalaiak viselete látható.

2. kép. Templomszentelés (Nagyberki, 1946)

Forrás: saját gyűjtés

A cselédasszonyok között volt, aki a „*falusi*” viseletet követte. Ugyanolyan, esetleg szebb ruhátára is lehetett, mint egy szegény parasztnak. Nagy általánosságban, az uradalomban megélhetést keresők szívesebben és előbb követték a város divatját. Az 1940-es években készült fotókon, mikor azon „*kutakodtunk*”, hogy melyiken ki látható, az avatott szemek rögtön a „*falusiakkal*” kezdték a sorolást. Utána került rá sor - „*hogy ez a legény meg pusztai*” - és a neve is előkerült a feledés homályából. De hát, kinek már a szépapja is ebben a faluban született, és itt élte le az életét, érthető, hogy vele kezdi az emlékezést, nem az elszármazottal.”⁴¹

Házasságkötés után szó szerint bekötötték a lány fejét. „*20 évesen már ki sem láttunk a kendő alú*”.⁴² Szól az emlékezet némi öniróniával.

A lábbeli viseletről csupán a csúfolásra okot adó téma kapcsán essék szó: A *tutyit* kötötték, vagy posztóból készítették, vászonnal talpalták. A vászon talpalás, nagyon hamar leszakadt, így minden estefelé „*tutyitalpalás*” volt a „*téma*”, ugyanis

³⁹ Bóna Lászlóné (Széles Rózsa), Tóth Gyuláné (Fehér Aranka) szíves közlése.

⁴⁰ Szekeres Gyula (1932) szíves közlése.

⁴¹ Lanszkiné Széles G.: Kisgyalán története és néprajza. 2007. 155-157. p.

⁴² Kovács Józsefné (Deres Teréz, 1937), szíves közlése. Gölle, Petőfi u. 43.

megszólásra adott okot, ha valakinek rongyos volt a tutyija talpa. Már pedig ez hamar kiderült, hisz' a templomban le kellett térdelni.

Igen kedvelt volt az úgynevezett „*német kapca*”, a gyapjúból kötött magas, díszes szárú zokni, melynek csipkésre kötött a széle, ezt papuccsal hordták. Ide kívánczik egy kis történet: A Göllében élő Belányi Valter körállatorvos úrnak volt egy nagy szőrös komondor kutyája, amit megnyírtak, majd megfonták a szőrét, ebből készült a kapcája. Egyszer munkahelyi körútján járva Kisgyulánban ezt a kapcát viselte, amikor is megállt egy keveset beszélgetni. Az egyik kutya, míg ő a gazdájával beszélgetett, szimatolgatta egy darabig, majd *bak* kutya lévén felemelte a hátsó lábát, megjelölte a rokon szőreből készült kapcát. Ezt a történetet számtalanszor hallottam gyerekkoromban, az 1970-80-as években. Ezek az anekdotikus történetek, visszaemlékezések színesítették mindennapjainkat.

Az idősebb generáció fehér bőgatyás viselete is érdeklődésre tartott számot. Fonai Jozsó bácsi az 1930-as években, fehér vászon bőgatyájában, szőrtarisznyájával rőtta a pesti utcát, az egyik Budapesti Országos Állattenyésztési Kiállítás alkalmával. Az erkélyről a pesti hölgyek kíváncsian szemlélték, sőt integettek is neki. Közvetlen hangon visszakérdezett: „*Ha vó'na lértatok legyünnétek ugye?*” A származási helyet, a divatot, és egyebet illetőleg volt egy velősen megfogalmazott rigmusa: „*Bő gatyá, bő illet.*”⁴³ *Benne van a somogyi ítélet!*”

Fonai Mártonról szól a következő szintén Budapesten történt eset, egyszer mikor *eladózott*,⁴⁴ kék munkásruhájában be akart térni egy kávéházba. A pincér, öltözké-re való tekintettel nem engedte be. Erre megharagudott és elment cilindert, frakkot vásárolni, ebben az öltözkében tért vissza a kávéházba, ahol is kikért egy vasfazék kávé-t majd a legnagyobb címletű pénzzel fizetett, amiből visszaadni sem tudtak. Ekkor elkezdett vetkőzni: „*Igyá' ruha, egyé' ruha, pengő az úr!!!*”, közben visszaöltözött a kék munkásruhájába.⁴⁵ Heves vérmérsékletét igazolja a következő, jellegében hasonló eset is „*Kaposba' a Turul szállóba*”⁴⁶ *kért egy facsóbőr jófajta bort, és megmosta benne a lábát.*”⁴⁷

„A szüreti bál is igen fontos esemény volt az egész falu népe számára. Ilyenkor még Kaposvárról Grábner fényképész is eljött Fonóig, megörökítendő az eseményeket. A fiatalok azért várták ezt az alkalmat, mert beöltözhettek, az idősebbek pedig mert segíteni tudtak a fiatalok öltözkének megválasztásában. Félévszázaddal ezelőtt is hasonló módon zajlottak a Szüreti bálók. Ma ugyanúgy felöltöznek a fiatalok paprikás asszonynak, mint annak idején az édesanyjuk. A bíróné által viselt pártá és mel-lény közel száz éves, amint a fejkendője is. Ezeknek az apró tárgyakkal a megőrzése, ünnepi használatba történő bevonása, is biztosítja a folytonosságot az előtünk élőkkel, hiszen ezzel megbecsüljük azt, ami számukra is fontos volt. Ezeknek az „újabb kori” szüreti bálóknak a forgatókönyve ugyanolyan, mint a több emberöltővel ezelőt-tieknek. A szüreti versek, ugyanolyan csipkelődőek, mint félévszázaddal ezelőtt. A falu népe várja a felvonulást, a kisbíró által felolvasott rigmusokba szedett szüreti beszédet, amelyet a falu több pontján felolvasnak. A beszéd természetesen az egész falu közös ügye, mert ebben tréfásan elhangzik, az is, ami megszólásra ad okot. Ezen nem szabad megsértődni, hisz' név nélkül hangzik el, de mindenki tudja mikor, kiről van szó. Sőt mindenki várja is, hogy megemlékezzenek valami balul sikerült tettéről.

⁴³ Ülep

⁴⁴ Eladta portékáit.

⁴⁵ Anekdotá gyűjteményben is olvasható, ehhez hasonló történet, ez is a vándortörténetek körét gyarapítja.

⁴⁶ Ma Dorottya szálloda.

⁴⁷ Malesevics Józsefné (Tóth Fonai Erzsébet 1926)

Ha a mondanivaló egyik vagy másik szomszédos faluval volt összefüggésben, hát oda is átmentek kidobolni a tényállást. Például:

*„Elszáradt a kukorica szára,
azért kerültek a fonói legények B listára.”
„Fonói legény, gyaláni lány elmaradt egymástól, nem lett a lakodalomból
semmi.”⁴⁸*

Az öltözködéssel kapcsolatban, fontos, hogy egyértelműen az a cél, hogy játékok⁴⁹ esetén, semmiképpen ne a saját faluja viseletét öltse magára az adott falu népe, hanem más falvakét. A mi esetünkben, Kisgyalánban általános szokássá vált, az itt egykor paprikát áruló sióagárdi asszonyok viseletét felöltöni. Pásztorjátékok esetén, szintén jelezni kell a játékoságot. Itt úgy nyilvánul meg az öltözködésben, hogy a bekecset, kucsmát ki kell fordítani, úgy kell felvenni! Ezt minden falusi szülő tudja. Mikor a Művészeti Alapfokú Iskolába járó, néptáncos gyerekeinket Kaposváron öltöztettük a pásztorjátékokra, a göllei⁵⁰ anyukák gondolkodás nélkül ösztönösen, épp úgy kifordították a kucsmát, mint ahogyan én is, így nyomtuk a fiúk fejére. Visszafordították velünk a kucsmát. Mi értetlenül néztünk egymásra: „*ezt nem úgy kell!*” Mi még így tanultuk gyerekkorunkban (3. kép), de Kaposváron már ez a szál elszakadt.

3. kép. Kisgyaláni pásztorjátékok az 1970-es években

Forrás: saját gyűjtés

Egyre kevesebben vannak, akik a fiatalabb generáció számára át tudják adni saját falujukról az anekdotákat, a hagyományokat. Ha időben fel nem jegyezzük őket, feledésbe merülnek, elvesznek. Fontos, hogy tudjunk emlékezni.

Az összetartozás szükségessége, az összefogás a múlt században fokozott mértékben nyilvánult meg a jelenhez viszonyítva, az egymásrautaltságból fakadóan. A nehéz fizikai munkák elvégzéséhez, sokszor nem volt elég egy család ereje. Ha az idő

⁴⁸ Lanszkiné Széles G. 2007. 179. p.

⁴⁹ A szüreti bál, éppúgy játéknak számít, mint a nevében bent hordozó pásztorjátékok.

⁵⁰ Igen becsülendő, hogy 24 km-ről behozták Gölléből Kaposvárra a gyerekeket a néptánc oktatásra hetente kétszer, így este kilenc óra előtt nem sokkal érnek csak haza.

szorította az embert, akkor is több kéz többet végzett összefogással, a munka is jobban ment társaságban. Mára lecsökkent az egymásrautaltság szükségessége. Azonban egy közösség érzi, hogy az összetartozásukat valamilyen módon továbbra is óvni kell. Ehhez, jól tudja, minden közösség őrizni kell a múltat, a meglévő hagyományokból lehet még meríteni. Erre a falucsúfolók is alkalmasak, kitűnően tovább vihető általuk a hagyomány, nem szakad meg a szál. A folytonosság biztosításával, életképes turisztikai vonzerővé konvertálhatók a falucsúfolók. Toponáron 2005 óta, a búcsú a medve jegyében zajlik. Kaposfüreden káposztás, Mernyén krumplis ételek, Mesztegnyőn rétes készítésére szentelnek egy napot, és lehetne sorolni a példákat tovább. Ezzel a falvak egyszerűzetükkel, a hagyományaik tiszteletével, becsülik a múltat. Összefogással nem vesznek el ezek a népi gyöngyszemek. A korábbi falucsúfolókból fakadó ellenségeskedés vendégcsalogató irányba mozdult el.

Érezzük, hogy meg kell, őrizni tovább kell adni a múltból ránk maradt hagyományokat. Fontos tudnunk, miben vagyunk másak, mint a szomszéd községek. Nem uniformizált világot akar látni az ember, az elkészeríti. Színes, változatos hagyománytiszteelő, divatjukat, ha csak fellépéseik alkalmával is, de őrző falvak létre kell törekedni.

Felhasznált irodalom

- Boros László 1974.** Dorffmaister Somogyban, in Kanyar József. (szerk.): *Somogy megye múltjából*, Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, pp. 61–83.
- F. Bodó Imre – Barkóczi Ernő 2010.** *Attala község krónikája*. Attala Önkormányzat, Kaposvár.
- Horváth Imre, Albin atya é. n.** *Kaposhomok és térsége története*, Kézirat. Oldalszám nélkül.
- Király István 1982.** A Somogy megyei lótenyésztés, in Kanyar József. (szerk.): *Somogy megye múltjából*, Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár pp.213–242
- Király István 1962.** Fejezetek a Somogy megyei szarvasmarha-tenyésztés történetéből, in Kanyar József (szerk.): *Somogyi Almanach 7*. Kaposvár: Somogy megyei tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya, 3–84.
- Kiss Elemér 1936.** *Alsó-Dunántúl Mezőgazdasága*, Kaposvár: Az Alsódunántúli Mezőgazdasági kamara.
- Knézy Judit 2008.** A csökölyiek önértékelése, véleménye saját hagyományairól és sorsuk fordulója (1900-1950), in Ábrahám Levente (szerk.): *Somogyi Múzeumok Közleményei*, Kaposvár: Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága, 283-294.
- Lanszkiné Széles Gabriella 2007.** *Kisgyalán története és néprajza*, Kaposvár: Kisgyalán községi Önkormányzat.
- Molnár István 1929.** *Somogy vármegyei gazdasági egyesület története*, Kaposvár: Új Somogy nyomda
- Gazdasági Felügyelőség iratai*, 1909. Somogy Megyei Levéltár.
- Standovárné Gárdonyi Vera 1976.** *Mikszáthtól Mikszáthról*, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szendrei Zsigmond 1927.** Falucsúfolóink, *Ethnográfia*. XXXVIII. évfolyam, 1. szám, pp. 30–39.
- Várkonyi Imre, Király Lajos (szerk.) 1974.** *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vonyó Anita 2008.** *Orci*, Kaposvár: Orci Község Önkormányzata.